

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KUR'ÂN-I KERİM'İN TÜRK ATASÖZLERİNE TESİRİ
(İNANÇ ESASLARI BAĞLAMINDA)**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
Yusuf ÜNAL**

**Enstitü Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Muhittin AKGÜL

ŞUBAT - 2011

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'ÂN-I KERİM'İN TÜRK ATASÖZLERİNE TESİRİ
(İNANÇ ESASLARI BAĞLAMINDA)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yusuf ÜNAL

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

Bu tez 16.01.2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Muhittin AKGÜL

Jüri Başkanı
 Kabul
 Red
 Düzeltme

Doç. Dr. Ahmet Faruk KILIÇ

Jüri Üyesi
 Kabul
 Red
 Düzeltme

Yrd. Doç. Dr. Hamza ERMİŞ

Jüri Üyesi
 Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Yusuf ÜNAL

24.12.2010

ÖNSÖZ

Meydana gelmesi asırları bulan ve toplumun ekseriyeti tarafından da doğruluğu kabullenilen atasözleri, bir milleti tanımanın; bir milletin geçmişi hakkında fikir sahibi olmanın anahtarı gibidir. Yeni nesillerin geçmişleriyle sıkı bir bağ kurmalarında da atasözlerinin tesiri büyüktür. Çünkü atasözleri kültürün taşıyıcısı konumundadır. Atasözleri milletlere özgü olduğu ve doğruluğu ekseriyetle kabul edildiği için insan davranışları üzerinde büyük etkisi vardır. İnsanlar, onlardaki uyarı ve nasihatlere daha bir dikkatle kulak kesilirler. Bu yüzden sözlerinin tesirli olmasını isteyen hemen herkes konuşmasında atasözlerinden faydalanmaya çalışır. İçinde konuyu açıklayıcı atasözlerinin bulunduğu konuşmalar, insanların daha çok dikkatlerini çeker. Atasözleri, günlük konuşmalarda da fazlaca kullanılır. Bazen bir sitemi, bazen bir beğeniyi, bazen bir teşviki, bazen de bir duyguyu ifade etmek için sıklıkla onlara başvurulur.

Toplum hayatında çok etkili olan atasözleri acaba hangi duygu ve düşünceler üzerine söylenmiştir? Yani atasözlerinin kaynağı hangi olay, inanç ve düşüncelerdir? Bu soru çoğu kimseyi meşgul etmiştir. Biz de bu soruyu merak edenlerden biriydik. Kullandığımız bazı atasözlerinin, Kur'ân ayetleriyle aynı veya yaklaşık manaya geldiğini fark etmek bizi bu konu üzerinde düşünmeye sevk etti. Bunun üzerine Kur'ân-ı Kerim'in Türk atasözlerinin söylenmesinde tesirli olabileceği ya da Türk atasözlerinin bazı ayetlerle uygunluk arz ettiği fikirleri üzerine çalışmamızı bina ettik.

Konuyla ilgili araştırmalarımızda 500'den fazla Türk atasözünün 500'e yakın ayet-i kerime ile mana birliği veya mana yakınlığı içerisinde olduğunu tespit ettik. Bunların tamamını incelemenin bir yüksek lisans tezi çalışmasını aşacağını gördüğümüzden, sadece "inanç" konularını içerenlerini ve onların söylenmesine tesir ettiğini düşündüğümüz ayetleri ele aldık. Bunları konulara göre tasnif ettikten sonra, kısa kısa izah ederek aralarındaki irtibatı ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışma esnasında birçok kimsenin desteğini gördük. Başta Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden hocalarım Sayın Prof. Dr. Davut AYDÜZ, Prof. Dr. Muhammet AYDIN, Yar. Doç. Dr. Yunus EKİN'e tavsiyelerinden dolayı müteşekkirim. Yine kendisinden istifade etmeyi umduğum ancak ömrü vefa etmeyen Numan YAZICI hocamı rahmetle anıyorum. Özellikle, çalışmamın başından sonuna kadar, beni adım

adım yönlendiren, yazdığım her satırı okuyup tenkitlerini bana bildiren, yeri geldiğinde beni cesaretlendiren danışmanım Sayın Doç. Dr. Muhittin AKGÜL'e teşekkür ederim.

Bu çalışmanın konuyla ilgili daha detaylı çalışmalara katkı yapmasını ümit ederim.

Yusuf ÜNAL

24.12.2010

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: KÜLTÜR VE ATASÖZÜ	6
1.1. Kültürlerin Değişmesi	6
1.2. Kültürün En Önemli Dinamiği Dindir.....	7
1.3. Kur'ân-ı Kerim'in Kültürleri Etkilemesi.....	8
1.4. Kur'ân-ı Kerim'in Türk Kültürünü Etkilemesi	10
1.5. Kültürün unsurları	14
1.6. Atasözü	15
1.6.1. Atasözünün Tanımı	16
1.6.2. Atasözlerinin Teşekkürü.....	17
1.6.3. Atasözlerinin Kaynakları.....	20
1.6.4. Atasözlerinin Bazı Özellikleri.....	22
1.6.5. Toplum Hayatında Atasözlerinin Yeri	24
İKİNCİ BÖLÜM: KUR'AN-I KERİM VE TÜRK ATASÖZLERİ	25
2.1. Kur'ân'ı Kerim'in Türk Atasözlerine Tesiri.....	25
2.2. Allah İnancı	30
2.2.1. Tevhit - Şirk	30
2.2.2. Gayb – İlm-i İlahî	37
2.2.3. Herkesin Rızkını Veren Allah'tır	40
2.2.4. Allah – Kul Münasebeti.....	45
2.2.5. Allah'ın Affı Merhameti Geniştir.....	55
2.2.6. Allah'ın Azabı	57
2.3. Melek İnancı.....	60
2.4. Kitap İnancı	62
2.5. Peygamber İnancı	63
2.6. Ahiret İnancı.....	70

2.6.1. Dünya Hayatı.....	72
2.6.2. Ölüm.....	76
2.6.3. Ölüm Ötesi Hayat: Hesap- Sorumluluk ve Pişmanlık.....	86
2.6.4. Ahiretin Menzilleri: Cennet- Cehennem- A'raf.....	99
2.7. Kader İnancı	106
SONUÇ	119
KAYNAKÇA	121
ÖZGEÇMİŞ	126

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
ts.	: Tarihsiz

Tezin Başlığı: “Kur’ân-ı Kerim’in Türk Atasözlerine Tesiri” (İnanç Esasları Bağlamında)	
Tezin Yazarı: Yusuf ÜNAL	Danışman: Doç. Dr. Muhittin AKGÜL
Kabul Tarihi: 16 Şubat 2011	Sayfa Sayısı: v (ön kısım) + 126 (tez)
Anabilimdalı: Temel İslâm Bilimleri	Bilimdalı: Tefsir
<p>Bir milleti oluşturan fertlerin ekserisinin ortak duygu, düşünce ve davranışlarının ahenkli bütünlüğünü “kültür” olarak tanımlayabiliriz. Bir toplumda insan eliyle yapılan her şeyi “kültür” kavramı içerisinde değerlendirebiliriz. Kültür, insan ürünü olduğu için dinamik ve değişken bir yapıya sahiptir. İnsanların duygu, düşünce ve davranışlarını en çok etkileyen unsur ise inançtır. Böyle olduğu için kültürü en çok etkileyen ve şekillendiren inanç ve inanca kaynaklık eden dinî metinlerdir. Müslüman toplumlar özelinde söyleyecek olursak; onların kültürlerini en çok etkileyen unsurların başında, dinin ana kaynağı olan Kur’ân-ı Kerim’in geldiğini söyleyebiliriz.</p> <p>Atasözleri, kültürü oluşturan unsurlardan birisidir. Onlar sadece kültürün bir parçası olmakla kalmayıp kültürün gelecek nesillere taşıyıcılığını da üstlenirler. Bir toplumun kültürünü geçmişten günümüze tanımanın en kestirme yollarından birisi atasözlerine bakmaktır. Çünkü atasözlerinin kalıplaşıp toplum tarafından kabullenilmesi, yüzyılları almaktadır. Geçen süre içerisinde onların her kelimesine adeta milletin karakteri sinmektedir.</p> <p>Atasözlerinin ilk söylenişlerini, meydana geliş sebeplerini bilememekteyiz. Ancak bu sebepler hakkında akıl yürütebiliriz. Bu çalışmamızda atasözlerine ruh ve mana veren, oluşmalarında tesirli olduğunu düşündüğümüz kaynaklardan Kur’ân-ı Kerim’in, Türk atasözlerine tesiri’ni inceledik. Bizi böyle bir çalışma yapmaya sevk eden sebep, ayet-i kerimelerle aynı veya yaklaşık manalara sahip atasözlerinin varlığıydı. Çalışmamızda, İslâm dinindeki inanç konularıyla ilgili Türk atasözlerini ve bazı ayetleri, aralarındaki mana bağlarına dikkat çekerek Kur’ân’ın Türk atasözlerinin oluşmasında etkili olduğunu göstermeye çalıştık. Bunu yaparken inanç konularıyla ilgili atasözlerini konu başlıklarına göre sınıflandırdık. Atasözünü kısaca izah ettikten sonra ilgili olduğunu düşündüğümüz ayeti kısa bir tefsiriyle beraber verdik. Böylece atasözleriyle ayet arasındaki mana yakınlığına dikkat çektik.</p> <p>Çalışma neticesinde yüzlerce atasözünün ayetlerle aynı veya yaklaşık anlama geldiğini, bazı atasözlerinde geçen kelimelerin aynen Kur’ân’dan alındığını gördük. Bin yıldan uzun zamandır Müslüman olarak yaşayıp Kur’ân’la içli dışlı olan Türk milletinin atasözlerinin oluşmasında Kur’ân’ın çok tesirli olduğunu gördük.</p>	
Anahtar Kelimeler: Kültür, Atasözü, Atasözlerinin Kaynağı, Kur’ân’ın Tesiri	

Title of the Thesis: "Influence of the Holly Quran on Turkish Proverbs" (İn Frame Of Rudiments Of Belief)	
Author: Yusuf ÜNAL	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Muhittin AKGÜL
Date: 16 February 2011	Nu. of pages: v (pre text) + 126 (main body)
Department: Basic Islamic Disiplines	Subfield: Exegesis (at-Tafsir)
<p>Harmonious mixture of the common feelings, thoughts and behaviors of a nation can be described as “culture”. Everything made by human beings in a society can be considered within the concept of "culture". As culture is a human-product, it has a dynamic and changing structure. Among others, belief is one of the most influential factors that affect individuals’ feelings, thoughts and behaviors. Accordingly, religious texts, as the source of beliefs (faiths), most affect and shape the culture. For the case of Muslim societies, Holly Quran, as the main source of religion, is the most influential factor on their culture.</p> <p>Proverbs constitute one of the elements of culture. They are not just a part of culture but also convey the culture to future generations. Since formation and acceptance of proverbs take centuries, one of the most direct ways to know a society’s culture is to look at its proverbs. By the time goes, the character of the nation smells into every word of proverbs.</p> <p>We don’t know when each proverb was spoken out first and on what condition they were produced. Yet, we can make assumptions on their causes. In this study, the researcher explored the influence of Holly Quran on Turkish proverbs, assuming that Holly Quran is one of the main sources that gives the meaning and spirit to Turkish proverbs. The cause of such a study is the existence of proverbs which have the same or similar meanings with the religious scripts in the Quran. The researcher tried to demonstrate the effects of the Quran on the formation of Turkish proverbs, which are particularly related to faith issues, by drawing attention to ties between the meanings of the scripts from Holly Quran and Turkish proverbs. In doing so, proverbs related to issues of faith were classified according to subject titles. After briefly explaining each proverb, we provided the detailed meaning of the religious script with which an affinity assumed between two. And finally, we draw attention to the similarities between the discourse of proverb and religious script. Findings of this study revealed that hundreds of proverbs have the same or similar meanings with the religious scripts from Holly Quran, and some of the proverbs were excerpted from Quran word by word. We conclude that the Quran has played an important role in formation of the proverbs of the Turkish people who have lived as Muslim nation for thousand years and was guided by scripts of Quran.</p>	
Keywords: Culture, Proverb, Source of Proverbs, Influence of Quran	

GİRİŞ

Çalışmanın Amacı

Dinî metinler, toplumların yaşantılarını ve dillerini en çok etkileyen unsurların başında gelir. Kuşkusuz Kur'ân-ı Kerim de kendisini okumayı ibadet bilen ve en temel ibadeti olan namazda onu okumak durumunda olan Müslümanların dilini çok derinden etkilemiştir. Yaklaşık bin yıldır Kur'ân'ı günlük hayatının bir parçası haline getiren Türk milletinin dili de ilahî kelamın tesiri altında kalmıştır.

Türkçe'nin, Kur'ân'dan en çok etkilenen kısmı elbette kelimeleridir. Türkçede kullanılan binlerce kelime, kavram, bağlaç ve edat Kur'ân vasıtasıyla Arapça'dan alınmıştır. Dilimizdeki atasözlerinin de Kur'ân'dan etkilenmiş olması tabiidir. Biz böyle bir çalışmaya Türkçe'deki birçok atasözünün oluşmasında Kur'ân-ı Kerim'in tesiri olduğu inancıyla başladık.

Atasözlerinin ilk söylenişleri bilinmemektedir. Onların hangi sebep ve düşüncelerle söylendiği, nasıl bir tarihî arka planının olduğu belki merakımızı çekmekte ancak tatminkâr cevaplar alamamaktayız. Böyle bir çalışmanın atasözlerinin meydana geliş ve söyleniş süreçlerine yani kaynaklarına ışık tutacağını da düşünüyoruz. Dolayısıyla tezimizin esas amacı Türk atasözlerinin kaynaklarından birinin, belki de en önemlisinin, Kur'ân-ı Kerim olduğuna dikkat çekmektir. Bu maksatla biz bu çalışmamızda “*Kur'ân-ı Kerim'in Türk Atasözlerine Tesiri*”ni örnekleriyle ortaya koymaya çalıştık. Bu çalışma Türklerin tarih boyunca Kur'ân'la ne kadar irtibatlı oldukları hakkında da fikir verecektir.

Gerek şiir gerekse nesirlerde işlenen ayetler hakkında bazı inceleme- araştırmalar yapılmakla birlikte atasözlerindeki dinî içerik ve bunun sebepleriyle ilgili yeterli çalışmaların olduğu söylenemez. Dileriz, bu çalışma böyle bir boşluğa konulan bir tuğla konumunda olur ve gayretli araştırmacılar devamını getirir.

Çalışmanın Önemi

Bu çalışmayla elde edebileceğimiz bazı sonuçları şöyle sıralayarak çalışmanın önemine işaret edebiliriz:

1- Bazı atasözleri bir ayetin meali veya tefsiri niteliğinde olduğundan özellikle Arapça bilmeyen geniş kitlelerin ilgili ayeti anlaması daha kolay olur. Bu tür atasözleri meal ve tefsirlerde kullanılabilir. Aynı şekilde bazı atasözlerinin izahında ayetlere müracaat edilebilir.

2- Atasözlerini akılda tutmak kolay olduğundan ve atasözleri günlük dilde karşımıza çok çıktığından işittiğimiz atasözü aklımıza hemen ilgili olduğu ayeti getirir. Bu da Kur'ân'ı hayatımıza daha çok dâhil eder.

3- Hutbe, vaaz ve irşat faaliyetlerinde halkın anladığı dili kullanmak önemlidir. Ayetler izah edilirken halkın hafızasındaki atasözlerinden daha fazla yararlanılabilir.

4- Atalarımızın Kur'ân'a olan yakınlıklarını ve hayat felsefelerini böylece daha yakından öğrenme ve tanıma imkânı buluruz. Bu da bizim geçmişimizle olan bağlarımızı kuvvetlendirir. Türk atasözlerinin içerisinde çok sayıda inanç unsuru vardır. Bu, elbette Türk milletinin İslâmiyet'i samimiyetle benimseyip yaşadığına işaret eder.

5- Atasözleri toplumun çoğunun doğruluğuna inanarak sık sık kullandığı kalıplaşmış sözlerdir. Ancak kullanım alanları kişinin niyetine göre değişebilmektedir. Bir söz nasihat için söylenirse başka, alay etmek için söylenirse başka, tenkit etmek için söylenirse başka türlü anlaşılır. Bizim bu çalışmamızda verdiğimiz örnekler incelendiğinde atasözlerinin kullanım sahalarının genişleyebileceği görülecektir.

6- Nasslara inanmayan nice kimseler aynı manaya gelen atasözlerinin doğruluğunu kabul ederler. Bu da dinin onlara anlatılmasını kolaylaştırır. Zaten kabul ettiği gerçeklerin temelini Kur'ân olduğuna dikkati çekilebilir.

Çalışmanın Sınırları

Evvela belirtmeliyiz ki çalışmaya başlarken aralarında mana yakınlığı bulunan bu kadar ayet ve atasözü bulabileceğimizi ummuyorduk. 70 – 80 atasözü üzerine çalışmayı bekliyorduk. Ancak okumalarımız neticesinde birbiriyle alakalı olduğunu düşündüğümüz 500'den fazla ayet ve atasözü karşımıza çıktı. Hem atasözlerini hem ayetleri kısaca izah etme yolunu benimsedik. Böyle olunca tezin hacmi altından kalkmayı epey güçleştirdi. Bunun üzerine konu sınırlamasına gitme zarureti hâsıl oldu.

Neticede sadece “inanç bağlamında” olan atasözleri ve ayetler üzerinde durmaya karar verdik. İbadet, ahlâk, muamelat gibi konuları çalışmamıza dâhil etmedik.

Bu çalışmanın gayesi, ayetlerin tefsirini yapmak değildir. Bu yüzden geniş geniş izahlara yer vermedik. Ayetlerin tefsirine değinirken ilgili olduğunu düşündüğümüz atasözünün konusuyla yetinmeye gayret ettik. Yaklaşık manaya gelen birden fazla ayet var ise sadece birinin kısa tefsirini verip diğerlerini aktarmakla yetindik.

Ayrıca çalışmamızda kullandığımız atasözlerinin atasözü mü deyim mi, hangi yörelerde kullanılıyor gibi tartışmalara girmedik. Seçtiğimiz sözlüklerde geçen atasözlerini doğru kabul ederek kullandık. Çünkü amacımız atasözlerini bir tür olarak incelemek değildi.

Atasözleri dışındaki kelimeler kibar, deyim, vecize, mısra gibi halk tarafından kullanılan kalıplaşmış sözler ve Türk atasözleri dışındaki atasözleri konumuzu ilgilendirmemektedir. Bunun gibi atasözleriyle aynı manaya gelen hadis-i şerifler, sahabe, âlim ve evliya sözleri de konumuz içerisinde değildir.

Kur’ân’da geçen “mesel”ler de konumuzun dışındadır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızın iki ana unsuru vardır. Birisi günümüzde kullanılan Türk atasözleri diğeri Kur’ân-ı Kerim’in ayetleri. Bu çalışma için bu iki ana unsura da hâkim olmak gerektiği açıktır. Bizim böyle bir iddiamız olmamakla birlikte, hacca giden karınca misali çalışmaya başladık. Okuduğumuz her metne çalışmamız açısından bakmaya başladık. Bir yandan birçok atasözü sözlüğü elimizin altındayken diğeri yandan Kur’ân-ı Kerim’in Türkçe mealini okuyorduk. Meal okurken ilgili olabileceğini düşündüğümüz atasözüne, atasözü okurken mana yakınlığı olan ayete dikkat kesiliyorduk. Bir yandan da gerek fakülteden hocalarımız ve talebe arkadaşlarımız gerekse bizim bu konuyu çalıştığımızı bilen dost ve yakınlarımız tespit ettikleri atasözleri ve ayetleri bizimle paylaştılar.

Daha sonra belirleyebildiğimiz 500 civarındaki ayet ve atasözü konularına göre tasnif edildi. Ardından, atasözleri ve ayetler arasında irtibatlar kuruldu. Metinde önce atasözleri sonra ayet mealleri tırnak içerisinde ve italik olarak verildi. Atasözleri izah edilerek onlara tesir ettiğini düşündüğümüz ayetin kısaca tefsiri yapıldı. Burada ayetin sadece ilgili atasözüne bakan yanı üzerinde durulmaya dikkat edildi.

Çalışmamızda üzerinde durduğumuz atasözlerinin hemen hemen tamamı, Nurettin Albayrak ve Metin Yurtbaşı'nın sözlüklerinde yer almaktadır. Bu iki sözlükte yer almayan birkaç atasözünün kaynağını da belirttik.

Klasik tefsirleri kaynak gösterirken cilt ve sayfa numarası vermek yerine sadece müfessirin adını ve verilen bilginin hangi ayetin tefsirinde geçtiğini verdik. Bundan maksadımız hem giderek çoğalan dijital kaynak kullananlara ilgili yere ulaşımında kolaylık sağlamak hem de ilgili tefsirlerin farklı baskılarını göz önünde bulundurmamızdır. Ayrıca metin içerisinde verdiğimiz ayet meallerini metnin hemen peşinden surenin adı ve numarasıyla birlikte ayet numarasıyla verdik. Sadece değindiğimiz ayetleri ise dipnotlarda belirttik.

Çalışmamız giriş bölümü hariç iki ana bölümden oluşmaktadır. 1. Bölümde iki başlığımız var. Birincisinde, “kültür” kavramını, kültür değişmesi, kültür din ilişkisi, Kur’ân’ın Türk kültürünü etkilemesi mevzularına değinerek incelemeye çalıştık. Çünkü atasözleri kültürün hem bir unsuru hem de taşıyıcısı durumundadır. Burada bütün kültürü etkileyen Kur’ân’ın, kültürün bir unsuru olan atasözlerini de etkilemesinin tabii olduğuna değinmek istedik. İkinci başlığımızda, “atasözü” kavramı üzerinde durduk. Tanımı, ilk meydana gelişleri, kaynakları ve özellikleri üzerinde durduk.

2. Bölümde, “*Kur’ân’ı Kerim’in Türk Atasözlerine Tesiri*”ni örnekleriyle işledik. İslâm’ın inanç esaslarını birer birer ele alıp alt başlıklar halinde örneklerle izah etmeye çalıştık. Bazı inanç esaslarıyla ilgili çok sayıda atasözüne rastlarken bazılarıyla ilgili atasözü bulmakta zorlandık. En çok atasözünü, Allah ve ahiretle ilgili konularda bulduk. Peygamberler ve kaderle ilgili de epey atasözü bulduk. Ancak melek ve kitap inancıyla ilgili atasözlerinde fazla bir şey bulamadık. Bu bölümde 71 ara başlık altında, tekrar edenleri dâhil, 250’den fazla atasözüne yer verdik.

Çalışma İçin Seçilen Kaynaklar

Çalışmamızda Kur’ân-ı Kerim Meali olarak Suat Yıldırım’ın *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*’nden istifade ettik. Onlarca meal arasından bunu seçmemizin sebebi hem yakın zamanda, günümüz Türkçe’siyle yazılmış olması hem de dili kullanmada hassas davrandığını görmemizdir. Alıntıladığımız ayet-i kerime meallerini tefsirlerle desteklediğimiz ve asıl konumuz meal olmadığı için bu mealı yeterli bulduk. Ayet

meallerinin, konuya göre, bazen tamamını bazen de sadece bizi ilgilendiren bölümünü alıntılıyıp eğik yazı karakteriyle verdik.

Ayetlerin tefsirine kısaca yer verirken hem klasik hem de modern dönem müfessirlerinden faydalandık. Teberî'nin *Câmiu'l beyân*, Kurtûbî'nin *el- Cami'li ahkami'l Kur'ân*, Fahrüddin Râzî'nin *Mefatihu'l-ğayb*, Seyyid Kutub'un *Fî zılâl-il-Kur'ân*, Mevdu'dî'nin *Tefhimu'l- Kur'ân*, Elmalılı Hamdi merhumun *Hak Dini Kur'ân Dili*, adlı tefsirleri en çok müracaat ettiğimiz eserler oldu. Taberî, Kurtubî, Râzî ve Kutub'un tefsirlerinde yer yer tercümelerine müracaat ettik. Bazı kavramların izahında Ali Ünal'ın *Kur'ân'da Temel Kavramlar* kitabına, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ne, *Şamil İslâm Ansiklopedisine* ve Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün çıkardığı *Dinî Terimler Sözlüğü*'ne müracaat ettik.

Atasözlerini ele alırken pek çok sözlüğü inceledik. Ancak bunlardan en hacimli olan iki tanesini temel aldık. Bunlar Metin Yurtbaşı'nın *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri* ve Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* adlı sözlükleriydi. Bu sözlükleri tercih etmemizin sebebi hem güncel olmaları hem de en kapsamlı derlemeleri barındırmaları idi. Atasözlerinin kaynaklarını, tanım, biçim ve özelliklerini çalışırken Sinan Gönen'in *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma* başlıklı Selçuk Üniversitesi'nde 2006 yılında hazırlanmış doktora tezinden çok yararlandık.

Selman Başaran'ın 1994'te yaptığı *Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri* adlı çalışması, Murat Sülün'ün *Türk Toplumunun Kur'an-ı Kerim Kültürü* kitabı da en çok faydalandığımız eserler arasındaydı. Bunların dışında faydalandığımız birçok kitap ve makaleyi bibliyografya bölümünde verdik.

BİRİNCİ BÖLÜM: KÜLTÜR VE ATASÖZÜ

1.1. Kültürlerin Değişmesi

“Kültür” kavramı üzerine çok kafa yoran Ziya Gökalp, bu kavramı şöyle tanımlar: “Kültür, yalnız bir milletin, dinî, ahlakî, hukukî, aklî, estetik, lisanî, iktisadî, fennî hayatlarının ahenkli bir bütünüdür.”¹ Kültür; tarihin bir döneminde tekevvün edip kararlaştırılmış ve artık unsurları değiştirilemez kılınmış, donmuş kalıplar vaziyetindeki değerler topluluğu değildir. Bilakis o kılık değiştirmeye, farklı kalıplara girmeye son derece müsait bir yapıdadır.² Ancak kültür birden bire şekillenmez. Onun şekillenmesi için tabiri caizse bir kuluçka dönemine ihtiyaç vardır. Milletlerin kültürleri yüzyıllar içerisinde yoğrulur. “Bu esnada o, akan bir nehir gibi, içinden geçtiği her topraktan bazı unsurlar alır.”³ Bir kültür, münasebet içinde olduğu kültürler karşısında alıcı olmaya teşeyse, değişim süratli gerçekleşir. Eğer değişime direnç gösterirse, hızı yavaşlasa da değişimin önu bütün bütün alınmaz. Kültürlerin tabii yollarla başka kültürlerden transferlerde bulunması onlar adına nâkise olmak bir yana hanelerine yazılmış birer fetih bile sayılabilir. Yeter ki bunu yaparken kendi değer süzgeçlerini kullanarak aldıklarını toplumunun bünyesine uygun hale getirebilsin. Zaten aksi durumda kültür bunalımı kaçınılmaz olur⁴ ve nesiller arasında kuşak çatışmaları meydana gelir.

Paul Valery'nin: “Aslanın vücudu yediği hayvanlardan oluşur.” dediği gibi büyük medeniyetler kurmuş her millet de başka kültürlerden beslenmiştir. Hiçbir kültür “saf” değildir, olamaz, olması da gerekmez. Ama nasıl ki aslanın yedikleri midesinde hususî istihalelerden, hazımlardan geçerek gıdaya dönüşür. Aynen öyle de milletler de başka kültürlerden aldıklarını değiştirip dönüştürerek bünyelerine uygun hale getirmelidir. Aksi durum, aslanın zehirli et yemesine benzer...⁵

Kültürlerin birbirleriyle karşılaşmaları ve yekdiğerini etkilemeleri her zaman fitrî bir süreç izlemez. Hatta çoğu kere bu süreç baskı ve zorlamayla gerçekleşir.⁶ Bazı “barbar” millet ve devletler kendi kültürlerini dayatmak için silaha sarılmaktan çekinmezler.

¹ Gökalp, Ziya(1996), *Türkçülüğün Esasları*, (Hazırlayan: Mehmet Kaplan) MEB Yay. İstanbul, s. 30.

² Güngör, Erol (2007), *Dünden Bugüne Tarih - Kültür ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 145; Kaplan, Mehmet (1997), *Kültür ve Dil*, Dergah Yayınları s. 25.

³ Kaplan, s. 140.

⁴ Gülen, Fethullah (2000), “Kültür”, *Ölçü veya Yoldaki Işıklar*, Nil Yayınları, İstanbul, s. 37.

⁵ Kaplan, s. 31.

⁶ Özdenören, Rasim (1985), *Müslümanca Düşünce Üzerine Denemeler*, İnsan Yayınları İstanbul, s. 140.

Kültür emperyalizmi için taş üstünde taş, baş üstünde baş koymazlar. Kültürünü değiştirmeyi kafaya koydukları milletlerin üzerinde müessir olmak için denemedik yol bırakmazlar. Kültürü zorla değiştirme çabaları hep dışardan gelmez. Bazen aynı millete mensup, aynı devletin bayrağı altında yaşayan farklı kültürlere sahip zümrelerin de başat kültürlerini “öteki”lerine dayattıkları, sonuç alamayınca şiddete başvurdukları ve hasım kabul ettiklerini sürgünlere gönderdikleri hatta idam ettikleri, insanlık tarihinin sayfalarından eksik olmamıştır.

1.2. Kültürün En Önemli Dinamiği Dindir

Tarihî tecrübe göstermiştir ki “Din”, hiçbir zaman kültürün bir alt unsuru olarak kalmamış bilakis onu şekillendiren, ona “tekaddüm” eden, ⁷ onu yönlendiren ve harekete geçiren bir dinamik olmuştur. Çünkü “Din” ilk insan ile başladığından kültürden de medeniyetten de eskidir. Kültür ise bir dine, bir inanca bağlı olarak gelişir. ⁸ Tarihi etkileyen Mısır, Çin, Hind, Yunan, Roma, Endülüs, Selçuklu, Osmanlı, Avrupa gibi büyük kültür ve medeniyetlerin hepsinin menşesinde mutlaka bir inanç vardır. ⁹ Bu sebeple sosyal bilimlerde “kültür” derken kalıba dökülmüş davranışlardan ziyade onun arkasındaki manevî dinamikler anlaşılır. ¹⁰ Halkın sahip olduğu kültürde insanlar arası münasebetleri düzenleyen ahlâk kurallarının ve bu kurallara uymayanlara yapılacak müeyyidelerin menşei de dindir. ¹¹ Hülasa; T.S. Eliot’un da belirttiği gibi: “Kültür aslında herhangi bir toplumun dininin vücut bulmuş bir şeklidir.” ¹²

Tabii bu, “Din” - “kültür” birlikteliğinde, etkileyen hep din olmamıştır. Toplumların sahip oldukları kültür de dini ve dinin anlaşılmasını önemli ölçüde etkilemiştir. Kültürel meselelerde sebep sonuç münasebetlerine inmek çok mümkün olmadığından ¹³ bunun miktarını belirlemek mümkün değildir. Ancak şunu biliyoruz ki bazı dinler, milletlerin kültürleri içerisinde eriyerek aslını koruyamamıştır. İslâm’ın anlaşılıp yaşanmasında da toplumların kültürlerinin tesirli olduğu bir vakiadır. Hatta yer yer eski kültürleri

⁷ Görgün, Tahsin (2003), “Medeniyet” maddesi, *DİA*, Cilt 28, Ankara.

⁸ Korlaelçi, Murteza (1993), “Din Kültür İlişkisi”, *Felsefe Dünyası*, Sayı 8. (tufed.org adlı internet sitesinden alınmıştır.)

⁹ Kaplan, s. 106.

¹⁰ Güngör, Erol (2006), *Türk kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 33.

¹¹ Güngör, (2006), s. 37.

¹² Kaplan, s. 15. (T.S. Eliot’un, Sevim Kantarcıoğlu tarafından çevrilen :“Kültür Üzerine Düşünceler” adlı kitabından naklen.)

¹³ Güngör, (2006), s. 35.

sebebiyle İslâm'ı yanlış anlayıp onun ruhuna ters hareket eden topluluklar göstermek de zor değildir. İbadet diye uydurulan hurafeler, uygulanan bid'atler ve mehdilerin-mesihlerin ortaya çıkması bunlara örnektir. Yalnız burada dikkat edilecek husus, kültürün tesirinde kalanın İslâm'ın kendisi, ana kaynağı Kur'ân ve hadisler değil, bunların bazı art niyetli veya meseleyi bilmeyen kimseler tarafından yanlış yorumlanmasıdır.

1.3. Kur'ân-ı Kerim'in Kültürleri Etkilemesi

Kur'ân, bütün varlığın yaratıcısı olan ve yarattıklarına benzemeyen, zaman ve mekanla sınırlandırılmaktan münezzeh olan, ilmi, ezel ve ebedi kuşatan Yüce Allah'ın; meleklerinden Cebrail (as) vâsıtasıyla elçisi Hz. Muhammed'e (sas), insanlara tebliğ etmesi için indirdiği ve mushaflarda yazılmış olan, tevatürle nakledilmiş, okunmasıyla ibadet edilen son ilahî ve mucize kelimedir.¹⁴

“Kültür” kavramını bir milletin fertlerinin ekseriyetinde müşahede edilen ortak duyuş ve davranış biçimleri şeklinde adlandırabiliriz. İnsanların oturmaları kalkmaları, yemeleri içmeleri, başkalarına karşı kullandıkları hitaplar, çocuklarına verdikleri isimler, düğün, nişan ve cenaze merasimleri, sevinç ve üzüntülerini ortaya koyuş biçimleri, giydikleri giysiler, saç kesimleri, evlerinde kullandıkları eşyalar, alış veriş alışkanlıkları, devlete karşı tutumları hep sahip oldukları kültürle ilişkilidir. Bir toplumda; insan eliyle yapılan ve insan diliyle söylenen ve insan eliyle yazılan her şey kültür kavramının içine girer.¹⁵ Başka bir ifadeyle söylersek; insan topluluklarını gayesiz ve ahenksiz yığınlar olmaktan kurtaran ve onları “millet” haline getiren değerlerin tamamına “kültür” denilir.¹⁶ Tabi bunların hepsi her fert üzerinde aynı ağırlıkta görülmebilir.

Başka coğrafyalarda, farklı iklimlerde ve tarihin farklı devirlerinde hayat süren insanların farklı duyuş ve davranışlarında yani kültürlerinde değişikliklerin olabileceği açıktır. Aynı şekilde farklı dilleri kullanan, ayrı ayrı inançlara mensup kimselerin de aynı coğrafya, aynı iklim ve aynı tarihte yaşasalar da kültürlerinin farklı olacağı da.

¹⁴ Zerkânî, M. Abdulazîm, (1372), *Menâhil'ül- İrfan fî Ulûmi'l- Kur'ân*, Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Cilt 1, Beyrut s.12.

¹⁵ Kaplan, s. 27.

¹⁶ Kaplan, s. 22.

Kültürlerin karşılaşmasının tabii bir neticesi karşılıklı etkileşimdir. Bir kültür kendisine birşeyler katarken aynı zamanda karşısındakine bazı şeyler aktarır. ¹⁷ Ama söz konusu Allah'ın kelamı olunca onun başka kültürlerden etkilenmiş olması elbette söz konusu olamaz. Bunun böyle olması İslâm'ın kendi kendine yeterli bir din olarak vaz edilmesiyle alâkalıdır. İslâm kendine has olduğu gibi onun kültürü de kendine has olacaktır. ¹⁸ İslâm, insanların tecrübeleri sonucu ortaya çıkan, üretilmiş bir şey değildir. Bilakis insanların neyi, nasıl yapacaklarının zeminini oluşturan, dolayısıyla kültürün önüne geçen, onu kuran bir mahiyettedir. ¹⁹ İslâm, kendinden önceki ilahî dinlerin bir devamı olarak, Yüce Allah tarafından tahrif edilen semavî bilgileri de tashih ve tekmil etmek üzere gönderilmiştir. O, hiçbir dine veya hiçbir kültüre aşılılarak ortaya çıkmamış, kendini önceki kültürlere uydurmaya kalkışmamıştır. Bilakis onları kendine göre vaziyet almaya çağırmıştır.

Amma kültürlerin Kur'ân'ın anlaşılmasını, yorumlanmasını ve hayata tatbik edilmesini etkilemeleri beklenen bir gelişmedir. Fakat söz konusu bu muhtemel etkileme dinin aslına ait meselelerde olamaz, olursa o dinden başka bir şey olur. “Şey” dediğimiz, ya inhirafa ya hurafeye ya bid'ata ya da dalalete götürür. Bu etkilemeler “nass”ların olmadığı; fertlerin ilgi, imkân, ihtiyaç ve hassasiyetlerine bırakılmış bir nevi “serbest alan” için söz konusudur. Mesela Türklerin namaz kılarken genelde seccade kullanmaları, Mushaf'ı işlemeli kılıflarda muhafaza etmeleri bu cümledendir.

Her şeyin Yaratıcısı ve idare edeni olan Yüce Allah'ın kelamı olarak Kur'ân-ı Kerim, kendisiyle temas eden bütün kültürleri derinden etkilemiştir. O kadar ki Kur'ân'ın inzali, tarihin mecrasını değiştirmiştir. ²⁰ O, Yüce Allah'ın vaz' etmiş olduğu kendi değerler sistemine uymayan bütün kültürlere meydan okumuştur. Bunun karşısında muhatapları ya onun getirdiklerini kabul edip eski kültürlerinde onunla çatışan unsurları atacak ya da ona karşı meydana çıkacaklardı. Nitekim tarihte her iki şıkkın da müntesibi olmuştur. Yalnız Kur'ân'a karşı meydana çıkanlar harflerle, kültür değerleriyle değil; kılıçlarla ve kaba kuvvetle saf tutmuşlardır. Her türlü ‘kural dışı’ müdahaleye rağmen Kur'ân kültürü cahileye kültürüne çok kısa bir sürede galip gelmiş, yerine kendi

¹⁷ Güngör, (2007), s. 144.

¹⁸ Özdenören, (1985), s. 140.

¹⁹ Görgün, (2003).

²⁰ Gülen, M. Fethullah (2005), “Kültür Mirasımızın Temel Kaynakları”, *Kendi Dünyamıza Doğru*, Nil Yayınları, İzmir, s. 94.

değerlerini ikame etmekle kalmamış Müslüman olmayan toplulukların kültürünü dahi doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiştir.²¹

1.4. Kur'ân-ı Kerim'in Türk Kültürünü Etkilemesi

Tarihin en eski kavimlerinden biri olan Türk milletinin, İslâmiyet'le karşılaşmazdan evvel, bin yıllar içinde teşekkül etmiş, kendine özgü kültürel değerleri vardı. Türkler Müslüman olmaya başladıktan sonra tabii olarak; evlenmeden sofrâ âdabına ondan komşuluk ilişkilerine ve çocuklarına ad vermeye kadar hemen her sahada İslâmî kültürle de karşılaştılar ve bu kültürü hayatlarına mâl ettiler. Zaten bir dine intisap etmek onu bütün değerleriyle benimsemek olduğundan İslâm'ı kendi iradeleri ile seçen Türklerin onun kültürünü benimsemesi çok tabii bir durumdur. Bu kültürü almaya gönüllü oldukları için de kültür aktarımı çok hızlı gerçekleşmiştir. Kültür aktarımında o kültürün değerler sistemi kadar onları temsil eden kimselerin samimiyet ve tutarlılıkları da mühimdir. Bu zaviyeden, Türk milletinin Kur'ân kültürünü hızlı benimsemesinde onları İslâm'la tanıştıran tebliğ erlerinin rolü yadsınamaz.

Söz konusu Türk kültürü olunca onu İslâm kültüründen ve İslâm kültürünün ana kaynağı Kur'an'dan ayrı düşünemeyiz. Çünkü Türklükle Müslümanlık öyle katılıp karışmışlardır ki Avrupalılar Müslüman olanlara, “Türk oldu” demişlerdir. Hatta, ilk Almanca Kur'ân tercüme için “Türk Kur'ân'ı”, “Türk İncili”, “Türk Kanunları” gibi ibareler kullanılmış, Rusça için de benzer bir durum söz konusu olmuştur.²² Tarih boyunca nerede bir Türk varsa hep Müslüman olarak anılmıştır. İslâm'ı seçmeyen Türk kavimlerinin Türklükleri de unutulmuş ve Bulgarlar²³, Macarlar²⁴ örneğinde olduğu gibi farklı adlarla adlandırılır olmuşlardır. Osmanlı'da, meşrutiyete kadar “millî” kavramı, “dinî” anlamında eş anlamlı kullanılmış²⁵ ve “dinî” olan “millî” kabul edilmiştir. Hal böyle olunca Türk kültürünü genelde İslâm, özelde Kur'ân kültüründen bağımsız düşünmek mümkün değildir. Kur'ân kültürü, Türklerin üzerine vücuda

²¹ Bu mevzuyla ilgili geniş bilgi için şu iki esere bkz: Gürkan, Ahmet (ts.), *İslâm Kültürünün Garbî Medenileştirmesi*, Feza Gazetecilik; Kalın, İbrahim (2008), *İslâm ve Batı*. İSAM Yayınları, İstanbul,

²² Sülün, Murat (2005), *Türk Toplumunun Kur'an-ı Kerim Kültürü*, ayışığıkitapları, İstanbul, s. 20.

²³ Kaplan, s. 21.

²⁴ Nursî, Bedüzüzaman Said (2004), “26. Mektup Üçüncü Mebhas”, *Mektubat*, Işık Yayınları, İzmir, s.337.

²⁵ Yavuz, Hilmi (1996), *Osmanlılık- Kültür- Kimlik*, Boyut Kitapları, İstanbul, s. 13.

yapışan deri gibi yapışıp kalmış ve onlara pek yakışmıştır. Nitekim aşağıdaki şu önemli değerlendirme de bunu göstermektedir:

“Ey Türk Kardeş! Bilhassa sen dikkat et. Senin milliyetin İslâmiyet’le imtizaç etmiş (kaynaşmış, iç içe girmiş). Ondan kabil-i tefrik değil (ayrılmaz). Tefrik etsen mahvınsın! Bütün senin mazideki mefahirin, İslâmiyet defterine geçmiş. Bu mefahir, zemin yüzünde hiçbir kuvvetle silinmediği halde, sen şeytanların vesvesleriyle, desîseleriyle o mefahiri kalbinden silme!”²⁶

Türklerin Müslümanlaşması, sadece bir dinin benimsenmesi olarak kalmamış, beşer tarihini etkileyen en mühim hâdiselerden birisi olmuştur. Kadim kültürlerini İslâmiyet’e göre yeniden düzenleyen Türkler, İslâm’ın bahadırılığını ele almış ve onu üç kıtada yaymışlardır. Onların eliyle İslâm Çin’e, Hind’e, Kafkasya’ya, Anadolu’ya, Balkanlar’a, Avrupa’ya ve Afrika’nın derinliklerine yayılmıştır. Türkler Kur’ân kültürünü benimsemekle yetinmeyip onu başka milletlere de tanıtmak için tarih boyunca gayret sarf etmişlerdir. Tarih bu gayretlerin muvaffakiyetle neticelendiğinin şahididir.

Türk milleti bir yandan tebliğ vazifesini icra ederken öte yandan Kur’ânla hemdem oluyordu. Kur’ân’ın yazılmasına hususi önem atfeden ecdadımız hat sanatını zirveye taşımış ve darb-ı mesel haline gelen “Kur’ân Mekke’de nâzil oldu, Kahire’de okundu, İstanbul’da yazıldı.” Sözüdeki övgüye lâyık olmuştur. İnşa ettikleri; cami, çeşme, medrese, hastane, köprü gibi hemen her yapının kitabelerine ayet-i celileri taşa, mermere, ahşaba, çiniye nakış nakış işleyerek²⁷ Kur’ân kültürünü yaygınlaştırmış; çocuklarına bizzat “Furkan”, “Nûr”, “Büşrâ” gibi Kur’ân’ın; “Taha”, “Yâsîn”, “Kevser” gibi sûrelerinin ve “Mükremîn”, “Halid”, “Cennet” gibi kelimelerinin isimlerini vermişlerdir. Önemli durumlarda Kur’ân’a el basarak ve Mushaf üzerine yemin ederek ona verdikleri değeri göstermişlerdir.

Kur’ân kültürü, Türklerin günlük hayatının her karesinde kendine en muallâ mevkiyi bulmuştur. Nişanda, düğünde, cenazede, asker uğurlamada kelama hep onunla başlanmıştır. Türkler arasında Kur’ân sadece törenlerde tilavet olunan bir metin olarak kalmamıştır. Günlük dilin dehlizlerine kadar nüfûz etmiştir. Bugün Türkçe konuşan

²⁶ Nursî, (2004), s. 337.

²⁷ Konunun pek çok örnekleri için bkz: Arı, Sâim (2003), “Su Gibi Aziz Olasın, Sızıntı Dergisi, sayı, 296. İzmir; Şahin, Sait (2003), “Bir Hüsn-ü Hat Teşhîrgâhı”, Sızıntı Dergisi, sayı, 294, İzmir; Uğurluel, Talha (2003), “Osmanlı Mezar Taşlarının Dili”, Sızıntı Dergisi, sayı, 294, İzmir.

herkes bilerek veya bilmeyerek Kur'ân'dan dilimize geçmiş kelime ve terkipleri kullanmaktadır. Kur'ân'nın kelime ve terkipleri Türkçenin içinde öyle yer etmiştir ki halk onları asla yabancı saymaz, bilakis anasının ak sütü gibi kendi malı addeder. A. Turan Alkan'ın “Yatağına Kırgın Irmaklar” kitabında anlattığı şu hikâyeye halkımızın günümüzde Kur'ân karşısında düştüğü durumu göstermesi açısından üzücü, Kur'ân'ı ve ezanı tamamen dilinin mahsulü kabul etmesi açısından enteresandır:

“Hikâye çok mâlum ve meşhur: Okuma yazması olmayan, tahsil görmemiş bir Anadolu hemşehrimiz hacca gitmiş. Dönüşünde konu komşu, akraba, tanıdık ziyaretine gelmişler; bir müddet sonra söz ,”neler gördün hacım hele anlat bakalım” faslına düşünce hacıemmi kendi gözlemlerine nazaran en mühim bulduğu hadiseyi hikâyeye başlamış;

Mübârek yerde ezan Türkçe okunuyor, namaz Türkçe kılınıyor, Kur'an Türkçe okunuyor, hepsi pek iyi, pek hoş, bu hususta hiç yabancılık çekmedik. Lâkin iş konuşmaya gelince adamlar (Araplar demek istiyor) sapıtıveriyorlar!”²⁸

Alkan, bunu naklederek başladığı ve “Türkçe'nin Kur'ânî Belkemiği” adını verdiği yazısında Kur'ânî kelime ve kavramların asırlar içerisinde işlene işlene Türkçe'de nasıl yer ettiğini anlatıyor. Bu bağlamda Türkçe'de kullanılan; “şahit”, “abd”, “rahmetmek”, “vezn”, “tatmin” kelimelerini zikredip bunların yerinin başka kelimelerle doldurulamayacağını ortaya koyuyor ve bunu Türkçenin Kur'ânla kaynaşması olarak görüyor. Kur'ân lafızlarının Türkçede tasarruf edilmesiyle, konuşma diline geçirilmesiyle Türkler'in Kur'ânla samimiyetinin ve muarefesinin artırılıp pekiştirildiğini dile getiriyor.²⁹

Türk çocukları, Kur'ân kültürüyle gergef gibi işlenmiş bir dünyanın içine doğuyorlardı. Yahya Kemal “Ezansız Semtler” adlı o meşhur yazısında, yaşadığı devirde özellikle bazı semtlerde Kur'ân kültüründen uzaklaşmanın tahassürünü ifade ederken Kur'ân kültürünün Türk milletinin genlerine nasıl işlediğini şu cümlelerle anlatır:

“İşte bu rüya, çocukluk dediğimiz bu Müslüman rüyasıdır ki bizi henüz bir millet hâlinde tutuyor. Bugünkü Türk babaları havası ve toprağı Müslümanlık rüyası ile dolu semtlerde doğdular, doğarken kulaklarına ezan okundu, evlerinin odalarında namaza durmuş ihtiyar nineler gördüler. Mübarek günlerin akşamları bir minderin köşesinden okunan Kur'ân'ın sesini işittiler, bir raf

²⁸ Alkan, A. Turan (1997), *Yatağına Kırgın Irmaklar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, s. 117.

²⁹ Alkan, s. 117-120.

üzerinde duran Kitâbullâh'ı indirdiler, küçücük elleriyle açtılar, gül yağı gibi bir ruh olan sarı sahifelerini kokladılar. İlk ders olarak besmeleyi öğrendiler; kandil günlerinin kandilleri yanarken, ramazanların, bayramların topları atılırken sevindiler. Bayram namazlarına babalarının yanında gittiler, camiler içinde şafak sökerken tekbirleri dinlediler, dinin böyle bir merhalesinden geçtiler, hayata girdiler. Türk oldular.

(.....) Ah! Büyük cetlerimiz! Onlar da Galata, Beyoğlu gibi Frenk semtlerinde yerleşirlerdi, fakat yerleştikleri mahallede Müslümanlığın nuru belirir, beş vakitte ezan işitilir, asmalı minare, gölgeli mescit peyda olur, sokak köşesinde bir türbenin kandili uyanır, hâsılı o toprağın o köşesi imana gelirdi. Beyoğlu'nu ve Galata'yı saran yeni yapıların yığını arasında o mescitlerden ve o türbelerden bir ikisi kaldı da (gördük ki) cetlerimiz o kefere Frenk mahallelerinin toprağına böyle nüfuz ederlerdi.”³⁰

Türk toplumunun Kur'ân'ı kültürlerine mâl ettikleri sahalardan bir kısmını şu başlıklar altında hülâsa edebiliriz: 1. Kur'ân Türk kültürünün en önemli sembolüdür. 2. Türkler Kur'ân'ın gerek yazısına gerekse okunuşuna hürmet etmekle maruflardır. 3. Kur'ân üzerine yemin ederler. 4. Her evde bir veya birkaç tane Kur'ân bulundurulur. Çocuklarının doğum tarihleri ve ailenin başına gelen önemli hâdiseler aile mushafının ilk veya son sayfasına yazılır. Bu Mushaf daima yüksek bir yerde tutulur ve ona karşı kimse ayağını uzatarak oturmaz veya yatmaz. 5. Sabah kalkınca, evden çıkarken, dükkânın kapısını açarken, akşam yatarken Kur'ân'andan belli ayetler ya da sureler okunur. 6. Ölülerin ardından Kur'ân okunur. 7. Özellikle bazı ruhî hastalıklara karşı şifa niyetine Kur'ân okunur. 8. Çocuğa isim vermek için Kur'ân'a müracaat edilir. 9. Çocuklar Kur'ân öğrenmeleri için küçük yaşlarda eğitime alınır. Eskiden çocuğun Kur'ân eğitimine başlaması “Âmin alayı” adındaki törenle başlardı. 10. Birlikte veya ayrı ayrı Kur'ân'ı hatmedip hatim duası yapılır. Davetlilere şerbet veya başka yiyecek içecekler sunulur. 11. Kur'ân ile istihare veya tefe'ül edilir. 12. Gündelik konuşmalarda Kur'ân menşeli çok sayıda kelime, deyim ve atasözü kullanılır. 13. Türkler, Kur'ân'ın hattına büyük önem vererek hat ve tezhip sanatlarını mükemmellerştirmişlerdir. 14. Kur'ân'ın anlaşılması için bir çok tefsire şerh yazıldığı gibi Ebussuud Efendi, İsmail Hakkı Bursevî, Elmalılı Hamdi Yazır, Bediüzzaman gibi büyük müfessirler yetiştirmişlerdir.³¹

³⁰ Beyatlı, Yahya Kemal (2009), “*Ezansız Semtler*”, *Aziz İstanbul*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

³¹ Bu başlıkların kaynak, detay ve örnekleri için bkz: Sülün, s. 44- 100.

Şunu da belirtmeliyiz ki Türk kültürünün Kur'ân kültürüyle imtizaç ettiğini örnekleyen bu başlıklar Kur'ân kültüründen nispeten uzaklaşıldığı günümüz Türkiyesinde hemen her ailede görülebilecek his veya davranış kalıplarıdır. Kuşkusuz bu unsurlar önceki asırlarda toplumun çok daha içine nüfûz etmişti.

1.5. Kültürün Unsurları

Kültürü bir bütün olarak telakki edersek onu dil, din, örf ve âdetler, tarih, müzik; daha genel ifadesiyle sanat gibi birbiriyle etkileşim halinde olan parçalara ayırabiliriz. Bu parçalar, kültürü taşıdıkları ve onu oluşturdukları için bunlara kültürün unsurları diyebiliriz. Bunlar, kültür bütününe hem etkileyebilir hem de ondan etkilenebilir. Kültürle aralarında diama bir etkileşim vardır. Toplumların kültürleri dillerinde, dinlerinde, örf ve âdetlerinde, ortaya koydukları sanat eserlerinde vücut giyer ve görünür hale gelir. Aynı şekilde toplumların dilleri, dinleri, örf ve âdetleri ve sanatları da kültürleri içerisinde görünür hale gelir.

Hangi unsurun kültür için daha belirleyici olduğu uzun tartışmaları gerektirebilir. Biz burada, çalışmamız gereği, “dil” unsurunun önemine dikkat çekmek istiyoruz. Zira diğer unsurların meydana gelmesi ve tesir icra etmesi de bir şekilde “dil”le ilgilidir. Bir milletin duygu, düşünce, inanç ve değerlerinin; gelenek ve göreneklerinin, tarihlerinin ve estetik anlayışlarının kültüre mâl olabilmesi ve gelecek nesillere aktarılabilmesi ifade edilmeye, bunun için de “dil”e ihtiyaçları vardır.

Dil evvela ‘ses’dir. Sonra harf, hece ve kelimedir. Bunların anlamlı bir bütün oluşturmasıyla da cümleler meydana gelir. Cümlelerin kişinin meramını tam olarak anlatabilmesi için kelimelerin doğru seçilmesi ve doğru yerde kullanılması gerekir. İfadelerin içerisinde teşbih, mecaz ve çağrışım ihtiva eden göndermeler de bulunursa söylenen sözün hem tesiri, hem de estetik değeri artar. “Dil”in kullanımında bu misyonu en güzel ifâ eden cümleler atasözleridir. Atasözleri; tarihi zeminleri, asırları bulan kullanımları, kelime seçimleri, veciz oluşları ve söz sanatları bakımından zenginlikleri dolayısıyla bir milletin geçmiş kültürünün en güzel aynası kabul edilebilir. Bu bakımdan bir milleti tanımanın en kestirme yolu o milletin atasözlerine bakmaktır diyebiliriz.

1.6. Atasözü

Söz, aynen nefes alıp verme gibi ilk insanla birlikte yaratılmıştır. “*İnsanı yarattı, ona konuşmayı öğretti.*” (Rahmân 55 / 3-4) ayet-i kerimesi bunu anlatır. “*Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti. ...*” (Bakara 2 / 31) mealindeki ayetin tefsirinde Hz. Âdem’e öğretilen ve O’nun meleklere arzettiği “isimler”in ne olduğu hususunda merhum Elmalılı şöyle der:

“...bunun ilimden çok kelâm, hiç olmazsa kelâm-ı nefsi olan zihin olması gerekir. Her ne olursa olsun burada kat’î olan nokta, Hz. Âdem’e -az veya çok- lisan öğretilmiş ve onun ilim ve kelâm sıfatlarına mazhar kılınmış olması, kelim ve dil meselesinin hilafet işinde önemli yerinin bulunmasıdır.”³²

Yine başka bir ayetten Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın hem birbirleriyle hem meleklerle hem de Şeytan’la konuştukları sonucuna ulaşıyoruz.³³ Ayrıca Hz. Âdem’in çocuklarının da konuşmalarını bize Kur’ân haber vermektedir.³⁴

Aslında insanların konuşması Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın ve onların evlatlarının konuşmasından bile öncedir. Âdemoğulları daha yaratılmadan evvel, henüz ruhlar alemindeyken keyfiyetini bilemediğimiz bir şekilde Rabbimiz onlara hitap etmiş onlar da cevap vermişlerdi. Şu ayet-i kerime bu durumu haber vermektedir: “*Rabbinin Âdem evlatlarından, misak aldığına da düşünün: Rabbin onların bellerinden zürriyetlerini almış ve onların kendileri hakkında şahitliklerini isteyerek “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” buyurunca onlar da “Elbette!” diye ikrar etmişlerdi.*” (A’raf 7 / 172)

Bunlardan da anlaşılacağı üzere İslâm inancına göre insanoğlu uzun seneler içinde ve tecrübeler sonucunda “evrimleşerek” konuşmayı öğrenmiş değildir. Var edildiği günden bu güne âdemoğlu duygu, düşünce ve isteklerini belirtmek; diğer insanlarla irtibat kurmak için “söz”e müracaat etmiştir. “Söz”ünün doğru anlaşılması ve muhatabı üzerinde beklediği tesiri uyandırması için de insanoğlu onu doğru ve etkili kullanmaya îtina göstermiştir. Bunun için de teşbih, mecaz, istiare gibi yollara başvurmuştur.

³² Elmalılı, M. Hamdi Yazır (1979), *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Neşriyat, Bakara 2/31. Ayetinin tefsirinde.

³³ Bkz: Bakara 2/33; A’raf 7/20-23; Tâhâ 20/116-120.

³⁴ Bkz: Mâide 5/27-29.

Âdemoğlunun “söz”üne değer katmak ve onu güzelleştirmek için en çok kullandığı yollardan biri, yerli yerinde kullanılan ve maksadı tam ifade eden kelime ve cümleleri tabiri caizse- başkalarından ödünç alıp kullanmasıdır. Bu ödünç alınan kelime ve cümleler zamanla kısmî değişikliklere uğrayarak kemale erer ve halkın ekseriyetinin kabul edeceği bir manaya ve kolayca söyleyip aklında tutabileceği bir söz kalıbına dökülür ki biz bunlara “deyim” veya “atasözü” deriz. Biz burada deyim konusuna hiç girmeden araştırmamızı ilgilendiren atasözü üzerinde duracağız.

1.6.1. Atasözünün Tanımı

Dilimizde tarih içerisinde “atasözü” manasına gelen birçok kelime kullanılmıştır. İslâmiyet’ten önce “sav”, sonra “mesel”, “darb-ı mesel” ve “durub-i emsal”; Cumhuriyet devriyle birlikte “atalar sözü”, “atasözleri” ve yaygın olarak da “atasözü” kelimeleri kullanılmıştır. Bazı dönemlerde “pend” sözcüğü ve “hikmetü’l avam” tamlaması da aynı manada kullanılmıştır.³⁵

Türkçe’nin farklı lehçe ve ağızlarında “atasözü”nün karşılığı olarak; “makal”, “aytim”, “nakıl”, “eskiler sözü”, “darb-ı kelim”, “emsal”, “cümle-i hikemiyye”, “deme”, “deyce”, “ulular sözü”, “tabma”, “deyişet”, “ozanlama”... kavramları da kullanılmıştır.³⁶

“Atasözü” teriminin birbirinden çok da farklı olmayan pek çok tanım yapılmıştır. Türk atasözlerinde ilk sayılabilecek derlemeyi yapan Şinasi, “Durûb-i Emsâl-i Osmaniye” adlı eserinde: “*Durûb-ı emsâl ki hikmetü’l- avamdır. Lisanından sadır olduğu milletin mahiyet-i efkârına delâlet eder.*” şeklinde tanımlamıştır.³⁷ Türkiye’de atasözlerini derleme faaliyetlerini ilk başlatanlardan Ömer Asım Aksoy atasözünü: “*Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını, genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırıran ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözlerdir.*”³⁸ şeklinde tanımlamıştır. İslâm Ansiklopedisi’ne “Atasözü” maddesini yazan Aydın Oy’un tanımı da hemen hemen aynıdır: “*Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden*

³⁵ Gönen, Sinan (2006), *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s. 8.

³⁶ Albayrak, Nurettin (2004), *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, s. 42.

³⁷ Şinasi, *Durûb-i Emsâl-i Osmaniye*. İstanbul, 1288, s. 2.(den aktaran; Albayrak, Nurettin (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yayınları, İstanbul, s. 2.)

³⁸ Aksoy, Ömer Asım (1984), *Atasözleri ve Deyimler sözlüğü I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, s.36.

anonim mahiyette kısa ve özlü söz.”³⁹ Türk Edebiyatı Ansiklopedisi’nin yazarı merhum Ahmet Kabaklı da: “*Halkın meydana getirdiği ve binlerce yıldan beri benimseyerek hayat düsturu edindiği özlü, veciz, hikmetli sözlere atasözü denir.*”⁴⁰ şeklinde bir tanım yapmıştır. Türkiye Türkçe’sindeki atasözlerinin en hacimli sözlüklerinden birini yayımlayan halk kültürü araştırmacısı Nurettin Albayrak da şu tanıma benimsemiştir: “*Atalarımızın yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini öğüt ya da yargı şeklinde nakleden, doğrulukları kesinlik kazanmış, anonim, kısa ve özlü sözlerdir.*”⁴¹

Ayrıca bizzat atasözünün ne olduğunu bildiren atasözleri de mevcuttur. “*Atalar sözü, sözlerin özü.*” “*Halkın hazinesi eski söz.*” atasözlerimiz bu cümledendir.

Bu tanımları şöyle hülasa edebiliriz: İlk söyleyeni belli olmayan, zamanla kalıplaşan, uzun süren tecrübelerden sonra, doğruluğunu bir milletin çoğunluğunun kabul ettiği, akılda tutması kolay, çokça teşbih ve mecaz ifadeyi barındıran, çoğunlukla bir hüküm bildiren ve nasihat içeren veciz ifadelerle atasözü denir.

1.6.2. Atasözlerinin Teşekkülü

Atasözlerinin ortaya çıkışı, ilk insan topluluklarına kadar dayanır. Çünkü insanlar yaşadıkları ve duydukları olaylar hakkında bir yorum yapmak ve bu yorumu gelecek nesillere aktarmak isterler. Bunun en iyi yolu da hafızada yer bulması kolay olan kısa ve özlü sözlerdir.⁴² Ayrıca her insan söylediği sözün daha etkili olmasını ister, bunun için de halkın itibar ettiği sözlere müracaat eder. İşte atasözleri bu maksat için biçilmiş kaftandır.

Her milletin ve her dilin kendine mahsus atasözleri vardır. Her atasözü, söylendiği milletin damgasını taşımakla birlikte farklı milletlerde aynı manaya gelen atasözleri de mevcuttur.⁴³ Mesela; “*Söz gümüşse sükût altındır.*” sözü Türk, İngiliz ve Rus atasözü; “*Ne ekersen onu biçersin.*” sözü Türk, Fransız, Sırp ve Hırvat atasözü; “*Vermekle mal*

³⁹ Oy, Aydın (1991) “*Atasözü*”, *DİA*, Cilt 4, İstanbul, s. 44.

⁴⁰ Kabaklı, Ahmet (2006), *Türk Edebiyatı I*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 107.

⁴¹ Albayrak, (2009), s. 3.

⁴² Albayrak, (2009), s. 3.

⁴³ Aksoy, s. 36.

tükenmez.” sözü Türk ve Fransız atasözü olarak kullanılmaktadır.⁴⁴ Aynı durum kelimeler için de geçerlidir. Mesela; Türkçedeki “temel” kelimesi Yunancada “tehemelion” kelimesiyle karşılanmaktadır.⁴⁵ Bu durum insan düşüncelerinin birçok noktada birleştiğini,⁴⁶ kültürler arası geçişkenliği, düşünceleri etkileyen hususların benzer olduğunu ve kavimlerin arasında bilinen veya bilinmeyen birtakım eski bağların olduğunu gösterir. Bu bağlardan bazıları şunlardır; bütün insanların bir tek yaratıcısının olması, hepsinin aynı anne babadan türemesi, hepsine aynı ilahi mesajları tebliğ eden peygamberlerin gönderilmesi. Nitekim Mezopotamya’da bulunan tabletlerdeki ilk yazılı atasözü örneklerinin Tevrat’ta “Süleyman’ın meselleri” olarak bilinen sözlerle irtibatı bulunmuştur.⁴⁷ Aynı şekilde bugün pek çok milletin kullandığı atasözlerinin, bilinen tarihin en eski kavimlerinden olan Sümerler’in atasözleriyle benzeştiği ortaya çıkmıştır.⁴⁸

Atasözlerinin çok azının ortaya çıkış sebepleri bilinmektedir. Çoğunun söyleniş hikâyeleri zaman içerisinde unutulmuştur.⁴⁹ Atasözlerinin meydana geliş sürecini ve kaynaklarını Sinan Gönen doktora çalışmasında tek tek örneklerini vererek şu başlıklar altında ele almıştır: 1. Kendi doğal sürecinde oluşan atasözleri. 2. Söyleyeni belli olan şiir parçalarının, vecizelerin ya da özlü sözlerin zamanla atasözüne dönüşmesi. 3. Nasreddin Hoca fıkralarından kaynaklanan atasözleri. 4. Belirli bir hikâyeye ya da fıkraya dayandırılarak oluşan atasözleri. 5. Tasavvuf düşüncesinden kaynaklanan atasözleri. 6. Bilmeceler parçalarının zamanla atasözü olması 7. Mani parçalarının zamanla atasözü olması.⁵⁰

Gönen, Abdülbâki Gölpınarlı’nın “Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri” eserinden misaller zikrederek Tasavvufî düşünceyi atasözlerinin kaynakları arasında zikretmiş ancak Kur’ân ve Hadislerin tesirine hiç işaret etmemiştir. Oysaki gerek bizim çalışmamızda, gerek Selman Başaran Hocanın “Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri” kitabında, gerek Mehmet Doğan’ın “Atasözlerimizde Dinî

⁴⁴ Acaroğlu, M. Türker (ts.), *Dünya Atasözleri*, İstanbul. (aktaran: Başaran, Selman (1994), *Hadislerin Türk Kültürüne Tesiri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, s. 9.)

⁴⁵ Gümüşkılıç, Mehmet (2010), “*Dilin Menşei Hakkında Bazı Mülâhazalar*”, *Yağmur Dergisi*, sayı. 49, İzmir, s. 24.

⁴⁶ Kabaklı, s. 107.

⁴⁷ Oy, s. 44.

⁴⁸ Oy, s. 44.

⁴⁹ Oy, s. 44.

⁵⁰ Gönen, s. 84.

Motifler” adlı yüksek lisans tezinde,⁵¹ gerekse Murat Sülün’ün “Türk Toplumunun Kur’ân-ı Kerim Kültürü” kitabında⁵² açıkça görüleceği üzere Türk atasözlerinin oluşmasında İslâm Dini çok büyük- kanaatimize göre en büyük- rol oynamıştır. Başaran, F. Fazıl Tülbentçi’nin sözlüğünü kaynak kabul ederek 450 hadisle 660 atasözü arasında bağ kurmuştur.⁵³ Biz de çalışmamızda- araştırmamızın sınırları gereği hepsinin üzerinde duramayacağımız- 438 ayet-i kerime ile 504 atasözü arasında anlam birliği olduğunu gördük. Yapılacak çok daha detaylı bir çalışmayla en az bu sayıların yarısı kadar atasözü ve ayet-i kerimenin daha karşımıza çıkacağına inanmaktayız.⁵⁴

Söylediklerimize örnek vermemiz gerekirse; “*İki kaptan bir gemiyi batırır.*” “*Ebe çok olunca çocuk ters gelir.*” “*Horoz çok olan yerde sabah geç olur.*” atasözlerimizin ortaya çıkışında aynı manayı ifade eden şu ayet-i kerimenin tesirinin olabileceğini düşünüyoruz: “*Halbuki gökte ve yerde, Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı oraların nizamı bozulurdu. ...*” (Enbiya 21/22) Aynı şekilde; “*Akıllı iki kere aldanmaz.*”, “*Kör bile düştüğü çukura bir daha düşmez.*” gibi atasözlerimizin teşekkülünde “*Mü’min bir yılan deliğinden iki defa ısırılmaz.*” mealindeki hadis-i şerifin kaynaklık ettiğini düşünebiliriz.⁵⁵

Atasözlerinin kaynaklarından biri de başka milletlerin dilidir.⁵⁶ Bir dilde söylenip beğenilen bir atasözü zamanla başka bir dile ya aynıyla ya da tercümesiyle yerleşebilir. Arapçadaki “*Eden bulur.*” veya “*Çalma elin kapısını, çalarlar kapını.*” anlamındaki “*Men dakka dukka.*” atasözünün dilimizde hem aynen hem de mealen kullanılması⁵⁷ buna örnektir.

Anonim halk edebiyatı ürünü olan atasözleri, genelde kulaktan kulağa nesillere aktarılmıştır. Tabidir ki bu aktarmalar sırasında devrin şartlarına, dilin gelişimine, toplumun algılarına, yaşanan coğrafyaya göre bir takım değişiklikler olmuştur.

⁵¹ Doğan, Mehmet (1996), *Atasözlerimizde Dinî Motifler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

⁵² Sülün, s. 77-100. (Sülün, alfabetik sıraya göre bazı ayetleri çağrıştıran bazı atasözlerini uzunca bir liste halinde vererek bizim de ileri sürdüğümüz, Kur’ân’ın Türk atasözlerini etkilediği fikrini savunmaktadır.)

⁵³ Başaran, Selman (1994), *Hadislerin Türk Kültürüne Tesiri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, s. 10.

⁵⁴ Özellikle tefsir ve atasözü üzerine ihtisas yapanlardan müteşekkil bir heyetin bu konu üzerine yapacağı bir çalışmada, verdiğimiz rakamlar katlanacak ve atasözleri ile ayetler arasında daha sıkı bağlar bulunabilecektir.

⁵⁵ Başaran, s.53-54.

⁵⁶ Aydoğan, Rüştü (1999), *Konulu- Testli Atasözleri*, Evrensel İletişim Yayınları, Ankara, s.12.

⁵⁷ Yalınkılıç, İlhami (2001), *Bin Söz- Bin Öğüt Atasözleri*, Feza Gazetecilik A.Ş. İstanbul, s. 6.

Bununla ilgili Ömer Asım Aksoy şu misalleri zikreder: XI. yüzyılda “*Böri koşnışın yimez.*”, XV. yüzyılda “*Kurt koşnışın incitmez.*” şeklinde kullanılan atasözü günümüzde “*Kurt komşusunu yemez.*” kalıbına girmiştir. Aynı şekilde “*Bükemediğin (ısıramadığın) eli öp başına ko.*” Haliyle bugün kullandığımız atasözü önceleri “*Kesemedüğün eli öp başına ko.*” daha önceleri de “*Taşı ısrumasa öpmiş kerek.*” şeklinde kullanılmıştır.⁵⁸ Atasözlerimizin derlendiği ilk kaynaklardan olan Kaşgarlı Mahmut’un *Dîvânü Lûgati’t- Türk*’ünde “*Köke sagursa yüzke tüşür.*” şeklinde geçen atasözü de günümüzde: “*Rüzgâra tüküren yüzüne tükürür.*” şekliyle kullanılmaktadır.⁵⁹

1.6.3. Atasözlerinin Kaynakları

Türk atasözlerinin yazılı olduğu kaynaklara gelince; ilk atasözlerimizin izini ilk yazılı eserlerimizde görmekteyiz. Türk tarihinin ilk yazılı belgesi olan Orhun Abideleri’nde üç,⁶⁰ Yenisey Abidelerinde, üçü Orhun abidelerindekiyle aynı olmak üzere, beş adet atasözü tespit edilmiştir.⁶¹ Türklerin İslâmiyet’i kabulünden sonra yazılan ilk eserlerde, çeşitli adlar altında atasözlerine yer verildiğini görmekteyiz. Kaşgarlı Mahmut’un *Dîvânü Lûgati’t- Türk*’ünde “sav” adıyla anılan, araştırmacılara göre değişen 251 ile 291 arasında atasözü vardır. Yusuf Has Hacıp’in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde “mesel” adı altında, edip Ahmet Yükneki’nin *Atabetü’l- Hakayık* eserinde, Dede Korkut hikayelerinde, ayrıca Yunus Emre’nin, Gülşehri’nin, Aşık Paşa’nın şiirlerinde de atasözleri bulunmaktadır.⁶²

Türk atasözlerinin derlenmesinde XVI yüzyıl Osmanlı şairi Güvâhî’nin büyük emeği geçmiştir. Aslen Yavuz Sultan Selim’in ordusunda bir sipahi olan Güvâhî, Mısır seferine giderken Anadolu’da duyduğu deyim, deyiş ve atasözlerini derleyerek bunlara, 1526 yılında tamamlayıp Kanuni’ye takdim ettiği “*Pendnâme*”sinde yer vermiştir. Araştırmacı Kadir Erdal’ın verdiği bilgiye göre, eserdeki 500’e yakın atasözünden

⁵⁸ Aksoy, s. 28.

⁵⁹ Gönen, s. 17.

⁶⁰ Caferoğlu, Ahmet, “*Orhun Abidelerinde Atasözü*”, *Halk Bilgisi Haberleri, Cilt1.* sayı. 3, 1930, s. 43-46 (dan aktaran: Albayrak, (2009), s. 5.

⁶¹ Gönen, s. 14.

⁶² Geniş bilgi için bakınız: Gönen, s. 12-39; Albayrak, Age, s. 5; Oy, s. 44-45. Burada, Prof. Dr. Saim Sakaoğlu’nun danışmanlığında Selçuk Üniversitesi’nde 2006 yılında “Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma” başlıklı doktora çalışması yapan Sinan Gönen’in çalışmasını özellikle anmalıyız. Gönen son derece kapsamlı olan araştırmasında edebiyatımızın ilk dönem eserleri üzerine yapılan çalışmaları teker teker ele alarak onlardaki atasözleri hakkında detaylı bilgi vermektedir.

320'sine bugünkü kaynaklarda rastlanmaktadır. Bazıları ise hâlen bölge ağızlarında yaşamaktadır.⁶³

Türk atasözleri üzerine yapılan esas çalışmalar aşağı yukarı son iki yüzyılda başlamıştır. Tanzimat'tan önce gerek divan gerekse halk edebiyatında kullanılan atasözleri bu dönemden sonra derlenmeye ve bu derlemeler neşredilmeye başlanmıştır.⁶⁴ Şinasi'nin 1863 tarihli “Durûb-i Emsâl-i Osmaniye”si ilk derleme sayılabilir. Eserde 1500 atasözü ve deyim zikredilir. Şinasi'nin vefatından sonra Ebuzziya Tefvik yaptığı ilavelerle deyim ve atasözü sayısını 4004'e kadar çıkarmıştır. Cumhuriyet döneminde Ömer Asım Aksoy'un hazırladığı “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”nün 1984 basımının atasözlerine ayrılan birinci cildinde toplam 2110 atasözüne alfabetik sıraya göre numaralanmış olarak yer verilmiştir. Feridun Fazıl Tülbentçi'nin “Türk Atasözleri ve Deyimleri” adlı eserinde ise alfabetik sıraya göre 15080 söze yer verilmiştir. Ancak bunların atasözü mü deyim mi olduğu belirtilmemiştir.⁶⁵

Yukarıda zikrettiklerimizin dışında atasözlerini içeren irili ufaklı onlarca sözlük vardır. Metin Yurtbaşı'nın, “Sınıflandırılmış Türk Atasözleri” kitabının kapağında yazılan “172 konuda 30 bin atasözü” içerdiği iddiası doğru kabul edilirse, bu sahanın en hacimli eseri durumundadır. Ancak eserle ilgili atasözü olmayan sözlere yer verdiği ve bilinen bir atasözünün değiştirilmesiyle meydana gelen ifadelere yer verdiği eleştirisi yapılmıştır.⁶⁶ Bu eleştiriyi örnek göstererek yapan ve pek de haksız sayılmayan Nurettin Albayrak'ın 2009 tarihli “Türkiye Türkçesinde Atasözleri” sözlüğü bu sahadaki en yeni ve oldukça kapsamlı bir eserdir. Toplam 1140 sayfa olan eserde alfabetik sıraya göre dizilmiş 18.838 atasözü, sözlük ve indeks bulunmaktadır. Yazarının önsözde belirttiğine göre bu eser için üstünde durulan söz sayısı 100 bini geçmiştir.

Yapılan bunca çalışmaya rağmen Türkiye Türkçesindeki atasözlerinin derlenmesinin bittiği söylenemez. Hemen hepimizin atalarından duyarak yöresinde kullandığı fakat sözlüklerde rastlayamadığımız birçok atasözü bulunmaktadır. Mesela bizim oralarda, Konya'nın Taşkent ilçesine bağlı Balcılar Kasabası'nı kast ediyoruz, anamızdan

⁶³ Erdal, Kadir (2010), “Bir Atasözleri Hazinesi: Güvâhî'nin Pendnâmesi”, *Yağmur Dergisi*, sayı. 49, İzmir, s. 9.

⁶⁴ Gönen, s. 101.

⁶⁵ Atasözlerini içeren eserler hakkında geniş bilgi için bakınız; Gönen, 101-111; Albayrak, (2009), s. 6-11; geniş bibliyografya için bakınız; Albayrak, (2009), s. 43-79.

⁶⁶ Albayrak, (2009), s. 11.

babamızdan sürekli duyduğumuz şu atasözlerine elimizde bulunan en hacimli sözlüklerde dahi rastlayamadık: “*Kendinden küçüğe uyma, kendinden büyük laf duyarsın.*” “*Anasını emen kuzunun kuyruğu yağlı olur.*” “*Azıksız yola çıkan aç kalır.*” “*Dökülen süt toplanmaz.*” “*Düz ovada tepecik kendini dağ sanır.*”⁶⁷ Atasözleri üzerine yapılan bilimsel çalışmaların da yeterli düzeyde olduğunu söyleyemeyiz. Zira yaptığımız araştırmalara göre atasözleri hakkında sadece bir doktora çalışması olduğunu, diğer çalışmaların makale, lisans ve yüksek lisans düzeyinde olduğunu görüyoruz.

1.6.4. Atasözlerinin Bazı Özellikleri

Bir sözün atasözü olarak kabul edilmesi için bazı şartlar vardır. Bunlardan önemli gördüklerimizi atasözü araştırmacılarının çalışmalarından yararlanarak maddeler halinde şöyle çıkarabiliriz:

1. Söyleyeni belli olmayıp halka mâl olmuş ortak bir kültür hazinesidir.
2. Asırlar süren deneme- yanılma, gözlemler dini metinlerden etkilenme sonucunda meydana gelmiştir.
3. Tek başlarına durduk yerde kullanılmayıp yeri geldiğinde bir olay veya durum üzerine vaziyeti özetlemek üzere kullanılır.
4. Kısa ve özlü sözlerdir. Dolayısıyla akılda tutması kolaydır.
5. Kalıplaşmış sözlerdir. Kelimeleri ve söz dizimleri varyantları dışında değiştirilemez.
6. İfadeyi güzelleştiren, anlamayı ve ezberlemeyi kolaylaştıran edebî sanatlar bakımından zengindir.
7. Toplumun ekseriyeti tarafından doğruluğu kabul edilir.
8. Ya bir hüküm bildirir, ya nasihat eder.
9. Cümlelerde genelde geniş zaman kullanılır. Öğüt bildirenlerde emir kipi kullanılır.
10. Bazı atasözleri iç kafiyeli söylenmiştir.

⁶⁷ Karabudak, Metin (2010), (Derleyen), *Alata - Balçılar Eğitim ve Kültür Dergisi*, sayı 3, Konya, s. 35.

11. Halkın kolayca anladığı kelimelerden oluşur.

12. Mecazi anlatımları ağır basar.

13. Atasözleri olayları olabildiğince objektif ifade eder, hayal ve mübalağaya fazla yer vermezler.⁶⁸

İlk bakışta birbiriyle çelişir gibi görünen atasözlerimiz de vardır. Ancak bunlar yerli yerinde kullanılırsa birinden birinin mecaz veya ironi içerdiği; toplumun genel telakkilerine zıt olan atasözlerinin; bir alayı, taşlamayı, tembihi, kötümserliği, öfkeyi veya yergiyi yansıttığı görülür.⁶⁹ Sonuçta zıt gibi görünen atasözleri genellikle birbirini destekler. Bunların kullanılış yerleri farklı farklıdır. Yerli yerinde kullanılırsa aralarında çelişki olmadığı görülür.⁷⁰ Mesela “*Bekârlık sultanlıktır.*” ile “*Bekârlık maskaralıktır.*” atasözleri arasında zıtlık var gibi görülür. Oysaki evlenme imkânı olmayan birine birinci evlenmesi tavsiye edilmesi gerekene ikinci söz nasihat olarak söylenebilir. Ya da evlilik hayatı iyi olan birisi ikinci atasözünü, sıkıntılı bir evliliği olan kimse de öbürünü kullanır. Ayrıca “*Bekârlık sultanlıktır.*” atasözü çoğunlukla gerçek anlamıyla değil de bekârları iğnelemek için mecaz anlamıyla kullanılır.

“*Devletin malı deniz, yemeyen domuz.*” atasözü gibi bazı atasözlerimiz gerçek anlamıyla alınırsa inancımızla, ahlâkımızla çelişen bir nasihat veriyor gibi görünür. Hâlbuki burada devlet malı yiyenlere karşı bir öfke ve hiciv vardır. Bazı art niyetli kişilerin gayr-ı meşru işlerine kılıf bulmak için bu atasözünü kullanmaları bizi şaşırtmamalıdır.

Zıt anlamlı atasözleri üzerine bütün bu söylediklerimizin yanına toplumun farklı kesimlerinde farklı değer yargılarının da olabileceği ve bunların farklı sözleri doğru kabul edebilecekleri de hesaba katılmalıdır. Çünkü atasözleri insanların iyi ve kötü hallerini yansıtır. Toplum içerisinde her çeşit insan olduğuna göre atasözleri de onların değişik hallerini anlatarak toplumun bir nevî fotoğrafını çekmektedir. Dolayısıyla onlar bizim iyi ve kötü yönlerimizi aksettiren birer aynadır.⁷¹

⁶⁸ Geniş bilgi için bkz: Gönen, s. 64-82; Albayrak, (2009), s. 13-42.

⁶⁹ Aksoy, s. 30; Kabaklı, s.107.

⁷⁰ Oy, s. 44; Albayrak (2009), s. 30.

⁷¹ Başaran, s. 141.

1.6.5. Toplum Hayatında Atasözlerinin Yeri

Atasözleri; bir milletin duygu, düşünce, inanç ve karakterini yansıtan sözlerdir. Toplumların kültür kodları, onlarda gizlidir. Milletlerin hayal dünyalarının zenginliği, duygularının incelik ve zarafeti, zekâlarının keskinliği böyle sözlerde varlığını gösterir. Atasözleri; derin felsefeler, güzel edebî buluşlar, parlak nükteler, ince alaylar ve sert taşlamalarla doludur.⁷² Bu yüzden ister mensubu olduğu milleti, isterse başka bir milleti tanımak isteyenler, işe atasözlerinden başlarsa yanılmaları zordur.

Atasözlerinin kullanılma sıklığı, bir toplumun tarihiyle ne kadar barışık olduğunun göstergesidir. Bizim toplumumuzda farkına varsak da varmasak da günde onlarca atasözünü ya bizzat kullanır ya da kullanıldığını duyarız. Zira onlar, hazır elbise gibidir. Zahmetsizce dilimize geliverirler. Hafıza dolabımızdan çeker ve kullanırız. Üstelik savunduğumuz fikrin doğruluğuna zaman zaman onları şahit gösteririz. Çünkü onların doğruluğu, çoğu kere tartışmaya bile gerek bırakmaz. “*Atalar sözü Kur’ân’a girmez amma, yanında yelişir.*”,⁷³ “*Atalar sözü muhakeme edilmez.*”⁷⁴ gibi atasözlerimiz toplumumuzun onlardaki hüküm ve nasihatlerin doğruluğuna olan güvenini yansıtır.

Atasözleri, toplumun sadece belli kesimlerinin kullandığı sözler değildir. Bilakis Türk toplumu her tabakasıyla atasözlerini öyle benimsemiştir ki, bunlar, gelecek nesillere bırakılacak hemen her belgenin içinde, kendisine mutena bir yer bulmuştur. Söz sarrafi şairler, onlarla şaheser mısralar söylemiş; hikâyeciler, romancılar, denemeciler, tiyatro yazarları, senaristler, seyyahlar, anılarını kaleme alanlar; cami kürsüsünde vaaz eden din adamları; evladına nasihat eden ebeveynler; talebelerini irşada çalışan öğretmenler; seçim meydanlarında halkı etkilemeye çalışan siyasîler ve daha niceleri sürekli atasözlerine müracaat etmiş, sözlerini onlarla taçlandırmış, meramlarını etkili bir şekilde dile getirme imkânını onlar sayesinde bulmuşlardır. Bütün bunlar, atasözlerinin toplum hayatının vazgeçilemezi olduğunu göstermektedir.

⁷² Aksoy, s. 27.

⁷³ Albayrak, s. 189.

⁷⁴ Albayrak, s. 189.

İKİNCİ BÖLÜM: KUR'AN-I KERİM VE TÜRK ATASÖZLERİ

2.1. Kur'ân'ı Kerim'in Türk Atasözlerine Tesiri

Türkler, 8. yüzyıldan itibaren Müslüman olmaya başlamışlardır. Evvela Müslümanlarla komşu olan Maverâünnehr ve Horasan civarındaki Türkler, karşılaştıkları bu yeni dini benimsemişler ancak kitleler halinde İslâm'ı seçmeleri X. asırda olmuştur. Saltuk Buğra Han'ın İslâmiyet'i kabulüyle birlikte Müslüman Türklerin kurduğu ilk devlet olarak Karahanlılar ortaya çıkmıştır. Türklerin Müslüman olması, XII. yüzyıla kadar devam etmiştir.⁷⁵ Böylece yaklaşık 400 senelik zaman içerisinde Türklerin tamamına yakını Müslüman olmuştur.

Türk milleti, Müslüman olduktan sonra bu dinin ana kaynağı olan Kur'ân'ı iyice özümseyip, onu hayatın her alanına taşımıştır. Öncelikle yeni dinlerinin en temel ibadeti olan namazı kılmak için günde en az beş defa Kur'ân'dan ayetler okumaları icap ediyordu. Bu dinî vecibe, diğer Müslüman milletler gibi Türkleri de Kur'ân'a pervane etti ve Kur'ân ekseninde yeni bir hayat kurmalarına yol açtı. Onların Kur'ân'ı okuyup anlamaları için Arapça ve Arap alfabesini öğrenmeleri elzem oldu.⁷⁶

Bunun tabii bir neticesi olarak Kur'ân, Türk kültürünün bütün unsurlarının içine girmiş ve hepsine kendi renginden çalmıştır. Kur'ân'ın en çok etkilediği kültür öğelerinden biri kuşkusuz dildir. O kadar ki Müslüman Türk tarihinin yaklaşık 10 asır süren en parlak döneminde, o dille gelişen edebiyat “İslâmî Devir Türk Edebiyatı”, “Türk İslâm Edebiyatı”, İslâmiyet Etkisindeki Türk Edebiyatı”, “Ümmet Çağı Türk Edebiyatı” gibi İslâm dinine vurgu yapılarak adlandırılmıştır. Zira bu devir ilim, tefekkür ve fikir hayatını besleyen ve belirleyen birinci kaynak Kur'ân-ı Kerim'dir.⁷⁷ Mustafa Uzun'un Agâh Sırrı Levend'den naklettiği şu iktibas bu besleyicilik ve belirleyiciliği ortaya koymaktadır:

“Ümmet Çağı Türk Edebiyatı, İslâm dininin ortaya koyduğu hükümlere dayanır. Eski metinlerde hemen hiçbir sayfa yoktur ki, içinde Kur'ân'dan bir ayet, Peygamber hadisinden bir cümle bulunmasın ve düşünceler bunlara bağlanmış olmasın. Tefsir,

⁷⁵ Mengi, Mine (1999), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ, Ankara, s. 10.

⁷⁶ Mengi, s. 10.

⁷⁷ Uzun, Mustafa (2001), “*Kur'ân ve Türk Edebiyatı*”, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II*, İstanbul, s. 23; Bu durum günümüz için de geçerliliğini korumaktadır. Örnekleri için bkz: Sülün.

kelâm, fıkıh gibi İslâmî bilimler kültürün dayanağıdır. İman ve itikad, toplumun başlıca özelliği olarak göze çarpar,”⁷⁸

Zülfikar Güngör de “Türk- İslâm Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur’ân-ı Kerim” adlı tebliğinde göz önüne serdiği birçok örneklerden sonra “Kur’ân-ı Kerim, İslâm dininin olduğu gibi, Türk- İslâm edebiyatının da ilk ve en önemli kaynağıdır.”⁷⁹ diyerek aynı hususa işaret etmektedir. Güngör, bu sonuca ulaşmak için; Kur’ân’ın meal ve Tefsirlerine; Kur’ân’ı esas alan inanç, ahlâk ve ibadetle ilgili eserlere; kısas-ı enbiyalara; Yusuf-u Züleyhalara; Hızır-nâmelere; edebî ürünlerde bizzat Kur’ân’ın veya mushafın teşbih unsuru olarak kullanılmasına; ayetlerin iktibas veya telmih yoluyla kullanılmasına; Kur’ân’dan Türkçeye geçen kelimelere; Kur’ân’ı tanıtan şiirlere; bir ayet olarak “Besmele” ile ilgili şiirlere uzanan çok geniş sahalardan misaller zikretmektedir. Türkçenin ustalarından Ahmet Turan Alkan’nın- daha önce değindiğimiz gibi- Kur’ân’ı Türkçenin “belkemiği” olarak göstermesi⁸⁰ de tezimizi desteklemektedir.

Kur’ân’ın Türkçeye kaynaşması sadece kelime ve kavram aktarımı şeklinde olmamıştır. Çünkü o ilahî kelam, vücuda giren bir gıdanın kana karışıp bütün damarlarda dolaşması gibi, Müslümanların bütün hayatlarını etkilemiş; dillerinin edat ve bağlaçlarından kelimelerine, cümle yapılarına ondan edebî türlerine kadar bütün bölümlerini etkilemiştir. Osmanlı mekteplerinde cümle kuruluşundan başlayıp metnin örgüsünü içine alan “İnşâ” derslerinde Kur’ân’dan örneklere bolca yer verilmekteydi.⁸¹ Kur’ân, Türkçeyi sadece malzeme ve fikir bakımından beslemekle kalmamıştır. Meydana gelen eserlerin veciz, belîğ ve estetik olmalarının ölçülerini de belirlemiştir.⁸² Başlı başına belâgat mucizesi olduğunu dost- düşman herkesin kabullendiği Allah Kelâmı, belâgat ilminin hem kaynağını hem de ölçülerini oluşturmuştur / oluşturmaktadır.⁸³

⁷⁸ Levend, Agâh Sırrı, *Ümmet Çağı Türk Edebiyatı* (ndan nekleden: Uzun, s. 22.)

⁷⁹ Güngör, Zülfikar (2007), “Türk- İslâm Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur’ân-ı Kerim”, *I. Kur’ân Sempozyumu*, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Çorum, s. 187.

⁸⁰ Alkan, s. 117-120.

⁸¹ Uzun, s. 25-26.

⁸² Uzun, s. 23.

⁸³ Geniş bilgi için bkz: Kılıç, Hulusi (1992), “Belâgat”, *DİA, Cilt 5*, İstanbul, s. 380-383.

Türkçenin her yerine nüfûz eden Kur'ân-ı Kerim, Türk atasözlerinin içinde de ya mana ya da bizzat lafız olarak yer almıştır. Bu durum bazen ayetin tamamı için, bazen de bir kısmı için geçerlidir. Bizim bu çalışmamız bunların örneklerini içermektedir. Ele aldığımız bazı atasözleriyle ayet lafızları, zahiren ilgisiz görülebilir. Zaten biz böyle bir iddiayı değil, atasözlerine kaynaklık eden düşüncenin yani toplumun müşterek şuurunun gerisinde Kur'ânî bir bakış açısının / mantığın olduğunu savunuyoruz.

Söylediklerimizi şu atasözü ve ayet-i kerimelerle misallendirebiliriz: *“Derdi veren dermanını da verir.”* atasözü ile *“Eğer Allah sana bir sıkıntı verirse, O'ndan başkası onu gideremez. ...”* (*En'âm 6 / 17*) ayet-i kerimesi arasında; *“Kuş, alayıyla uçar.”*, *“Kuş bile kılavuzsuz uçmaz.”*, *“Karıncanın (da) kavmi var.”*, *“Karga derneği, insan örneği.”*, *“Arı kovana gider.”*, *“Yalnız kaz ötmez.”* atasözleri ile *“Hem yerde hareket eden hiç bir canlı, kanatlarıyla uçan hiç bir kuş türü yoktur ki sizin gibi birer toplum teşkil etmesinler. ...”* (*En'âm 6 / 38*) ayeti arasında; *“Nûh gemisine binen, tufandan korkmaz.”* atasözü ile *“Hülâsa Biz de onu (Nûh) ve yanındakileri o yükte dolu gemi içinde kurtardık.”* (*Şuara / 26 / 119*) ayeti arasında doğrudan veya dolaylı bir ilgi bulunduğu ortadadır.

Peki, bu anlam birliklerinin veya yakınlıklarının sebebi nedir? İşte bu soru bizim tezimizin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Zaten çalışmamızın başından bu yana söylediklerimiz ve naklettiklerimiz de bu soruya cevap arama mahiyetindedir.

Bu soruya verilebilecek cevabı iki maddede toplayabiliriz:

1- Türk milleti Kur'ân-ı Kerimle o denli bütünleşmiş, onu hayatına öyle mâl etmiştir ki genelde dili, özeldeyse atasözleri Kur'ân'dan yansıyan kelime ve fikirlerle bezenmiştir. Hayat görüşlerini ortaya koyan atasözlerini Kur'ân'ın imbiğinden geçirerek nesillere aktarmışlardır. Bu görüşümüz atasözlerinin Kur'ân'dan sonra oluştuğu ve ondan etkilendiği ön kabulüne dayanmaktadır. Bu da akla yatkın bir durumdur. Zira incelediğimiz atasözlerinin tamamı, günümüzde yaygın olarak kullanılmaktadır. Ulaşabildiğimiz en eski atasözleri ise- Orhun ve Yenisey kitabelerindeki 5 tanesi dışarıda tutulursa- Türklerin Müslüman oluşundan sonraya rastlamaktadır.

Atasözleri içinde bizim savunduğumuz durumun tam tersi için de örnekler bulunabilir. Sayıları çok az da olsa öyle atasözleri olabilir ki Kur'ân'ın ayetleriyle taban tabana zıt

fikirler içerebilir. Ancak bunlar için peşin hükümlü olmamak gerekir. Çünkü- daha önce değindiğimiz üzere- onlar ya mecaz ya taşlama ya ironi ya hiciv ya eleştiri ya teselli ya da bir gücenmişliği içermektedir. Yerli yerinde kullanıldığında ayetlerle çelişmediği görülür. Nitekim aynı durum ayetler için de geçerlidir, bazı ayetleri ilk okuduğumuzda manaları zıt gibi görünür ancak “Müşkilü'l- Kur'ân” ilmi bu konuyu ele almakta ve söz konusu ayetler arasında bir tenakuzun olmadığını ortaya koymaktadır.

Bütün atasözlerinin, ayetlerle olan “müşkil”i halledilemeye de bilir. Çok az atasözü gerçekten Kur'ân'a aykırı görüşler ihtiva ediyor olabilir. Çünkü Türk milleti, asırlarca başka din mensuplarıyla farklı hayat tarzını benimseyen insan gruplarıyla beraber yaşamıştır. Haliyle onlar arasında yaygın olan bazı sözler meşhur olmuş olabilir. Yahut Türk milletinin bazı dönemlerinde ve bazı kesimlerinde Kur'ân'la olan bağların zayıfladığı da olmuştur. Ancak bu kabil atasözlerini bulmak için, samanlıkta iğne arar gibi bir uğraşın içine girmek gerekir. Önyargılardan uzak bir şekilde bu mevzu da bir araştırmaya konu olabilir.

2- Ele aldığımız atasözlerinin Kur'ân nâzil olmazdan evvel de değişik kelimelerle ama aynı manada kullanıldığı ya da Kur'ân'dan habersiz Türkler arasında meydana çıktığı ileri sürülebilir. Bunlar da doğru kabul edilebilir düşüncelerdir. Bu ihtimal için şöyle düşünebiliriz: Demek insan fitratı ve insanlığın ortak tecrübesi, vahiyle çelişmiyor. Çünkü insanı yaratan da vahyi gönderen de Yüce Allah'tır. İkisinin örtüşmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Şu kadarı var ki vahyin deneme- yanılma ve tecrübeye ihtiyaç duymadan ifade ettiği hakikate, atasözlerinde uzun süren tecrübeler sonunda ulaşılabilir. Aynı şekilde fitratın bir parçası olan insanlığın ortak vicdanı da ilahî mesajla büyük oranda aynı paralelde işler. Müslüman olmayan milletlerin atasözlerinde de ayetlerle anlam birliği bulunanların olması bu söylediğimizi desteklemektedir.

Şimdi de şu soruya cevap arayabiliriz: Atasözleri ile ayet-i kerimeler arasındaki anlam birliğini veya yakınlığını bilmek bize ne kazandırır?

1- Atalarımızın Kur'ân'a olan yakınlıklarını ve hayat felsefelerini böylece daha yakından öğrenme ve tanıma imkânı buluruz. Bu da bizim geçmişimizle olan bağlarımızı kuvvetlendirir.

2- Bazı atasözleri, bir ayetin meali veya tefsiri niteliğinde olduğundan, özellikle Arapça bilmeyen geniş kitlelerin ilgili ayeti anlaması daha kolay olur. Bu tür atasözleri meal ve tefsirlerde kullanılabilir.

3- Atasözlerini akılda tutmak kolay olduğundan ve atasözleri günlük dilde karşımıza çok çıktığından, işittiğimiz atasözü aklımıza hemen ilgili olduğu ayeti tedai ettirir. Bu da Kur'ân'ı hayatımıza daha çok dâhil eder. Böylelikle bir nevî metinler arası okuma gerçekleşmiş olur.

4- Hutbe, vaaz ve irşat faaliyetlerinde halkın anladığı dili kullanmak önemlidir. Ayetler izah edilirken halkın belleğindeki atasözlerinden daha fazla yararlanılabilir.

5- Ayet- i kerimelerdeki hükümlerin bazıları soyuttur çünkü beşerî bir tecrübeye değil, ilahî vahye dayanır. Atasözlerinde verilen hükümler ise tecrübeye dayandığı için tamamının yaşanmışlığı vardır yani somut gerçekliğe dayanır. Bunu atasözleri ayetlerdeki hükümlerin sağlamasını yapmaya yarar şeklinde ifade edebiliriz.

Bunu şöyle bir örnekle izah edebiliriz: “*İnsan zengin oldukça tamah artar.*”, “*Bay Allah’a, fakir zengine yetişmeye çalışır.*”, “*Mal arttıkça hırs artar.*”, “*İnsanın gözünü bir avuç toprak doyurur.*” atasözleri uzun yılların tecrübe ve gözlemlerine dayanarak âdemoğlundaki mal kazanma hırsını ortaya koymaktadır. “*İnsan mal mülk istemekten usanmaz ...*” (Fussilet 41 / 49) ayeti ise insanın aynı vasfını bir yaşanmışlığa gerek kalmadan ortaya koyar. Zira insanı yaratan onun fitratını en iyi bilendir. Dolayısıyla bahse konu atasözleri ayetteki bilginin bir nevî sağlamasını yapıp onun doğruluğunu tasdik etmektedir. “*Yalancı, topaldan kolay tutulur.*”, “*Yalancının gemisi yürümez.*”, “*Yalanın dibi deliktir.*”, “*Yalanın ayakları kısadır.*” atasözleri ile “*...Yalan ve sahte olan ise söñüp gitmeye mahkûmdur.*” (Sebe’ 34 / 49) ayeti arasında da aynı durum mevzubahistir.

Yaptığımız bu girizgâhlardan sonra Kur'ân-ı Kerim'in Türk atasözleri üzerindeki tesirini örnekler üzerinde göstermeye sıra geldi. İşin aslı biz çalışmamıza 70- 80 kadar atasözü ve ayet arasında anlam birliği veya yakınlığı ancak bulabiliriz düşüncesiyle başlamıştık. Ancak okumalarımız sırasında çok tetkike bile lüzum kalmadan, arasında söz konusu ilişki olduğunu düşündüren tam 307 ayet-i kerime ve 484 atasözü önümüze çıktı. İnanyoruz ki daha dikkatli bir okuma yapsak en az bu sayıların yarısı kadar

atasözü ve ayet-i kerime daha karşımıza çıkacaktır. Durum böyle olunca konu sınırlamasına gitmek zorunda kaldık ve çalışmamızı sadece “İnanç” mevzularını içeren ayet ve atasözlerine hasrettik. İbadet, ahlâk ve muamelat konularını içeren ayet ve atasözleri ise başka bir, hatta birkaç- araştırmaya konu olacak vaziyettedir. Şimdi araştırmamıza konu olan örnekleri sırasıyla ele alabiliriz.

2.2. Allah İnancı

Her varlık Yüce Allah tarafından kendine mahsus bazı şeylere muhtaç olarak yaratılmıştır. Kuşun yaratılışında uçmak vardır, yılanınkindinde sürünmek; çiçek yaratılışı gereği rengarenktir, güneş sıcaktır; su aşağı doğru akar, dünya durmadan döner...

İnsanoğlu da fitraten (yaratılıştan) yemeye, içmeye, uyumaya ve dinlenmeye muhtaçtır. Uyumayan veya yeyip içmeyen bir insan düşünemeyiz. Bunlar insan olmanın gereğidir. Aynen bunlar gibi âdemoğlu inanmaya ve ibadet etmeye de muhtaç yaratılmıştır. Uyuyup dinlenmeyen bir insan olamayacağı gibi inanıp ibadet etmeyen insan da olamaz. Çünkü bunlar onun fitratında vardır. Tarih boyunca bütün topluluklar doğru veya yanlış, hak veya bâtil mutlaka bir inanca sahip olmuş ve ibadet emişlerdir. Yunan Filozof Plutharkos’un: “Dünyayı dolaşınız. Duvarsız, edebiyatsız, yarasız, servetsiz kentler bulacaksınız. Fakat mabutsuz ve mabetsiz kent bulamayacaksınız.”⁸⁴ sözü de bu durumu göstermektedir.

Tarih boyunca insanların çoğu her şeyin yaratıcısı olarak Yüce Allah’a inanmıştır. Bütün peygamberler de bu inancı yaymak için gönderilmiştir. Bütün semavî dinlerin temeli tevhid inancıdır.

Şimdi atasözlerimizde yer alan Allah inancını ve onların meydana gelmesinde tesirli olabileceğini düşündüğümüz ayet-i kerimeleri ele alalım.

2.2.1. Tevhit - Şirk

İslâm’ın temeli tevhit inancına dayanır. Yüce Allah kendisinin bir olduğunu, eşinin, benzerinin, ortağının, yardımcısının olmadığını Kur’ân’da sık sık dikkatlerimize sunar. Zaten Kur’ân’ın gönderilmesindeki hikmetin altında önceki dinlerde “tevhid” akidesinin tahrif edilmiş olması yatmaktadır. Yahudilik ve Hıristiyanlık’ta Allah inkâr

⁸⁴ *Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı* (2009), MEB Yayınları, Ankara, s. 11.

edilmemekle ve açıkça O'na ortak koşulmamakla birlikte Allah'ın isim ve sıfatlarında tevhide zıt inhiraflar baş göstermiştir. Yahudiler'in Hz. Üzeyr'i –haşa- Allah'ın oğlu kabul etmeleri ve Allah Teâlâ'ya yorulmak, güreşmek gibi bazı beşerî vasıf ve davranışlar yakıştırmaları bu cümledendir. Hıristiyanların ise “teslis” inançlarının bir gereği olarak Hz. İsa'yı –haşa- Allah'ın oğlu kabul etmeleri de tevhid inancından apaçık sapmalardır.

Kur'ân'ın vahyedilmeye başlanmasıyla birlikte bu sapmalar düzeltilmeye başlanmış ve bütün peygamberlerin gönderiliş gayesi olan tevhid inancının ikamesi bir daha bozulmamak üzere gerçekleşmiştir.

Tevhit inancının zedelenmesine “şirk” denir. Yani Yüce Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte O'na eş ve ortaklar koşmak; yardımcısının, oğlunun, kızının olduğunu düşünmek ve sadece Zât-ı İlahî'ye ait isim ve sıfatları başkalarına yakıştırmaya şirk, bunu yapana da müşrik denir.

Bir Mülkün Bir Tek sahibi Olur

Güzel dilimizde; “*Mülk ortaklık kabul etmez.*”⁸⁵ diye bir atasözümüz vardır. Bununla vurgulanan husus bir yerde birden fazla kişinin eşit haklara sahip olmalarının imkânsızlığıdır. Ev, dükkân, araba gibi maddî mallarda bile yetki ve sorumluluğun yüzde yüz paylaşımı söz konusu olamaz. Olursa anlaşmazlık çıkar ve ortaklık yürümez. Bu ortaklık yönetime ait bir ortaklık olursa âkıbeti varın siz düşünün. Bir ülkenin iki, üç hatta beş, onbeş başkanının; bir okulun birden fazla müdürünün, hatta bir apartmanın sadece iki tane yöneticisinin; bir arabanın iki şoförünün olduğunu hayal ediverin...

Bu durumda ortaya çıkacak durumları ecdadımız bizim için kalıplaştırmış, demişlerdir ki: “*İki kaptan bir gemiyi batırır.*”⁸⁶ “*Ebe çok olunca çocuk ters gelir.*”⁸⁷ “*Horoz çok olan yerde sabah geç olur.*”⁸⁸

Biz bu veciz atasözlerimizin ortaya çıkışında aynı manayı ifade eden şu ayet-i kerimelerin tesirinin olabileceğini düşünüyoruz:

⁸⁵ Albayrak, s. 713.

⁸⁶ Albayrak, s. 546.

⁸⁷ Albayrak, s. 384.

⁸⁸ Yurtbaşı, s. 990.

“İşte şimdi Allah bir temsil daha getiriyor: İki adam var, bunlardan birincisi, birbirine rakip, birbiriyle hep çekişen ortakların emrinde, diğeri ise sadece bir kişinin emrinde çalışıyor. Bu ikisinin durumu hiç bir olur mu? Olmaz elhamdulillah! Fakat çokları bu gerçeği bilmezler.” (Zümer 39 / 29) “Halbuki gökte ve yerde, Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı oraların nizamı bozulurdu. ...” (Enbiya 21 / 22)

Bu ayetlerde kâinatın yaratılmasında ve idare edilmesinde bütün tasarrufun sadece Cenab-ı Hak’ta olduğu misalle ve akfî delillerle ortaya konulmaktadır. Zümer sûresinden yukarıda verdiğimiz ayette verilen mesel çok lâtif ve çok anlaşılır. İmanın ve bir olan Allah’a itaatin ne denli kolay; şirkinse ne denli zor ve karmaşık olduğu enfes bir şekilde ortaya konuluyor. Ayette köle- efendi misali veriliyor. Aynı durum er ile komutan arasında da söz konusudur. Bir asker birbirine rakip hatta düşman, üstelik huysuz birçok komutanın emrinde olmayı mı ister yoksa iyi huylu ve her şeye gücü yeter bir tek komutanın emrinde olmayı mı? ⁸⁹

Tevhitte şirk arasındaki zıtlık da bu misallerdeki gibidir. Tevhitte bir olan, kullarına karşı son derece şefkatli ve merhametli olan, kudreti sonsuz olan bir Yaratıcı’nın emrine girme vardır. Şirkte ise bir sürü ilahı kabul edip ayrı ayrı isteklerinde hepsini memnun etmek gerekmektedir.

Eğer varlığı yaratıp idare etmede, Allah’tan başkasının parmağı olsaydı kâinatta milyonlarca yıldır cârî olan kanunlar olmaz, her şey allak bullak olurdu. Her şey, bir olan Allah’ın tasarrufunda olduğundandır ki muhteşem bir nizam ve intizamla hayat devam ediyor. Birden fazla ilahların anlaşarak kâinatı idare etmeleri de imkânsızdır. Çünkü o durumda her ilahın hudutları belli olacak ve yetkileri sınırlı olacak, üstelik diğerlerine muhtaç olacaktır. İlahta sınırlılık, acziyet ve muhtaçlık ise onu sâir varlıklarla eşitler. ⁹⁰ Cenab-ı Rabb’ül- Alemîn ise bunlardan münezzehtir.

Allah’ın Oğlu- Kızı Anası- Babası Yoktur

Yüce Allah’ın dışındaki her şeyin varlığının bir sebebi ve başlangıcı vardır. Allah teâlâ’nın ise varlığı kendisindedir ve var olmak için hiçbir sebebe muhtaç değildir.

⁸⁹ Nursî, Sözlere (2008), “33. Söz, 11. Pencere,” Şahdamar Yayınları İzmir, s. 919.

⁹⁰ Elmalılı, Enbiya 21/22. Ayetinin tefsirinde.

Dilimizde inancımızın bu temel esası: “*Doğmaz, doğuramaz bir Allah.*”⁹¹ atasözüyle ifade edilmiştir. O, doğurulmamıştır yani anası babası yoktur. Allah doğurulmadığı gibi doğurmamıştır da, oğlu kızı da yoktur. O’nun mahlûkatla ilişkisi evlat- ebeveyn ilişkisi değil Halik- mahlûk ilişkisidir.

Tevhit inancını özetleyen bu veciz sözün İhlâs sûresindeki şu ayetin tesiriyle oluştuğunu düşünmekteyiz: “*(Allah) Ne doğurdu, ne de doğuruldu.*” (İhlâs 112 / 3)

Bu ayet-i kerimede şirkin bütün çeşitleri reddedilmektedir. Meselâ, "Üzeyir Allah'ın oğludur." diyen Yahudiler; "Mesih Allah'ın oğludur." diyen Hıristiyanlar ve "Melekler Allah'ın kızlarıdır." iddiasında bulunan müşrikler reddedilir. Zira O’nun oğlu veya kızı olsaydı eşinin de olması gerekirdi ki bunun imkânsızlığı şu ayette de belirtilir: “*O’nun nasıl çocuğu olabilir ki Kendisinin eşi de yoktur.*” (En’am 6 / 101) Aynı zamanda hiçbir şeyin Allah’tan kopmuş, ayrılmış ve O’nun parçası olmadığı da ayette açıkça vurgulanmıştır.

Ayetin ikinci kısmında Yüce Allah’ın doğurulmadığı vurgulanıyor. Şayet öyle olsaydı varlığının bir başlangıcı ve sebebi olması gerekirdi ki bu durumda ezeli olamazdı. Ve tabii ki sonradan olan ve üreyen her şey gibi sonu olacağından ebedi de olmazdı. Bu durumda ortada her şeyi yoktan var eden bir Yaratıcı’dan söz edilemezdi.⁹² Ayet-i kerimede Rabbimiz, kendisine inanmakla birlikte O’na eş, oğul isnat etmenin ve ortak koşmanın akıldan ve hakikatten uzaklığını oldukça veciz bir şekilde iki kelimeyle beyan buyurmuştur.

Ecdadımız, hem çocuk sahibi olmayı teşvik etmek ve insanlar için bunun tabii hatta gerekli olduğunu belirtmek, hem de tevhit inancını hatırlatıp şirki reddetmek için “*Doğmaz, doğuramaz bir Allah.*” sözünü söylemiş olmaları büyük ihtimaldir. Bu atasözü, milletimizin kültür kodlarını yansıtan ve bunun kaynağının İslâm olduğunu gösteren işaretlerdendir.

Şirk Nankörlüktür

İnsana her şeyi Allah vermiştir. İnsan, O’nun mülkünde bulunmakta, O’nun rızıkıyla yaşamakta ve sürekli O’nun tarafından görülmektedir. Buna rağmen isyan edip günah

⁹¹ Yurtbaşı, s. 959.

⁹² Elmalılı, İhlâs 112/3. Ayetinin tefsirinde.

işlemede ısrar eden kimse küstah ve nankördür. Çünkü isyan eden ve günah işleyen kişi Allah'ın mülkünde, O'nun verdiği nimetlerle, üstelik gördüğünü bile bile Allah'a karşı gelmektedir. Dilimizde bu durumu ifade eden çok güzel atasözlerimiz vardır: *"Nankör yemeği yer kabına pisler."*⁹³ sözü bunlardandır. Bu atasözümüzde nankörlük kınanırken vefalı ve kadirşinas olmanın gerekliliği vurgulanmaktadır. Kişinin iyilik gördüğü yere minnet duyması gerekirken, düşmanlık etmesinin, kötü duygular beslemesinin doğru olmayacağı şu atasözüyle vurgulanır: *"Türk'ün (Osmanlı) ekmeğini yeyip Moskof'a dua olmaz."*⁹⁴ Yine iyiliği bir yerden görüp teşekkürleri başka bir yere sunmanın da nankörlük olduğu şu sözle dile getirilir: *"Yemi burada yer, yumurtayı başka yerde yumurtlar."*⁹⁵

İnsanın nâil olduğu bütün iyiliklerin asıl sahibi Yüce Allah'tır. Üstelik Yüce Allah nimetlerini karşılıksız ve devamlı olarak vermektedir. Bu nimetlerin karşılığında istediği ise kendisine şirk koşulmaması, nimetleri başkasından bilerek nankörlük edilmemesi ve şükürsüzlükten kaçınılmasıdır. Bu manaları içeren şu ayet-i kerimeler bizim kültürümüzün derinliklerine kadar işlemiş ve atasözlerimize tesir etmiştir: *"Hem sizde nimet namına ne varsa hepsi Allah'tandır. Kaldı ki size bir sıkıntı dokunduğunda da yalnız O'na yalvarırsınız. Ama sonra sizin o sıkıntınızı giderince, içinizden bir kısmı hemen Rab'lerine ortak koşarlar. İşte bunca nimete şükür yerine neticede, böyle nankörlük ederler. ..."* (Nahl 16 / 53 –55) Yani Allah sizi sadece yaratmakla kalmamış aynı zamanda yaşamanız için bütün nimetleri de lütfetmiştir. Bunu şuradan anlayın ki başınız sıkıştığında yardımı O'ndan istersiniz. O vakit Allah'a ortak koştuğunuz ilahlar aklınıza gelmez. Ne var ki Allah dualarınızı kabul edip sizden musibeti kaldırıncaya içinizden bazıları yeniden küfre girmekte acele eder. Sanki Allah'ın nimetlerine hiç mazhar olmamış, sanki Allah kendisini sıkıntıdan kurtarmamış gibi ve sanki bir daha O'na muhtaç olmayacakmış gibi nankörce ve küstahça ya kendi hevâsına ya başka putlara tabi olmaya, onlara tapınmaya, kendini onlara beğendirmeye kalkışır. Nankör adam tam da yukarıda birkaçını belirttiğimiz atasözlerinde yerilen şekilde davranır.

⁹³ Albayrak, s. 716.

⁹⁴ Yurtbaşı, s. 1039.

⁹⁵ Yurtbaşı, s. 1047.

“*Gemide oturup gemici ile savaşır.*”⁹⁶ atasözü de konumuzla ilgilidir. Bu atasözüyle insanların iyilik gördüğü yere düşmanlık etmemeleri gerektiğine işaret edilir.

Bu atasözümüz şu ayetle aşağı yukarı aynı manayı taşımaktadır: “*Siz Allah’tan başka bir takım putlara tapıyorsunuz. Bunları Allah’a ortak yapmakla, açıkça yalan uyduruyorsunuz. Oysa Allah’tan başka ibadet ettiğiniz putlar, sizin rızıklarınızı yaratıp sizi rızıklandırmaya güç yetiremezler. ...*” (*Ankebut 29 / 17*) Evet, Allah’a ortak koşanlar asılsız bir işin peşindedirler. Çünkü onların hayatını devam ettirecek olan ve her şeyi yaratan sadece Allah’tır. şu halde O’nun rızıkıyla yaşadığı halde O’na şirk koşanın hâli kendisini sağ sâlim, hem de karşılıksız karaya çıkaracak olan geminin içinde teşekkür edeceği yerde gemiciyle savaşmaya benzer. Gemici, o nankör yolcuğu bir daha gemisine bindirmez. Aynen onun gibi müşrikler de ya helak edilirler ya zillet içinde bir hayat yaşarlar. En sonunda da mahkeme-i kübrada hesaba çekilirler ve bir daha saadet gemisine binemez, Allah’ın nimetlerine mazhar olamazlar.

İnsanoğlu Rabb’inin İyiliklerini Çabuk Unutur

Nefsini terbiye edememiş insanların bir özelliği de kendi yaptıkları iyiliklerin çetelesini tutup yeri geldikçe hatırlatmak, kötülüklerini ise hiç hatırlamamaktır. Buna karşılık kendilerine yapılan iyilikleri hemen unutup kötülükleri ise hiç unutmuyarak kin tutmaktır. Bu tip insanların insanlarla ilişkileri böyle olduğu gibi Yaratıcılarıyla da aynıdır. Bazı kimselerin iyilik gördüklerine bile kötülük yapabileceğini ifade eden: “*İnsanoğlu çiğ süt emmiştir, dostluğuna güven olmaz.*”⁹⁷ ve “*İnsanoğlundan her şey umulur.*”⁹⁸ atasözleri bu tip insanların durumunu anlatır.

Bu atasözlerimizin ortaya çıkmasında tecrübelerin yanında bazı ayetlerin de tesirinin olduğu inkâr edilemez: “*Hâsılı O, Kendisinden dilediğiniz her şeyi verdi. Öyle ki Allah’ın size verdiği nimetleri birer birer saymaya kalkarsanız, mümkün değil, onları toptan olarak bile sayamazsınız. Gerçekten insan zalim ve nankördür.*” (*İbrahim, 14 / 34*) Bundan önceki iki ayette Rabbimiz insanlara verdiği nimetlerden; gökleri ve yeri yaratmasını, gökten indirdiği yağmurla bitirdiği sebze ve meyveleri, denizde yüzüp insanları ve yüklerini taşıyan gemileri, akıp giden ve bahçe ve tarlalarını suladıkları,

⁹⁶ Yurtbaşı, s. 975.

⁹⁷ Albayrak, s. 560.

⁹⁸ Albayrak, s. 560.

balıklarını tuttıkları, suyunda serinledikleri nehirleri, insanlara sayısız faydaları olan güneş ve ayı, geceyi ve gündüzü nazara verir devamında da “... Allah’ın size verdiği nimetleri birer birer saymaya kalkarsanız, mümkün değil, onları toptan olarak bile sayamazsınız...” (İbrahim 14 / 34) buyurarak, kullarını şükretmeye çağırır. Ancak böyle olmasına rağmen bazı insanların bütün bu nimetlerden istifade ettikleri halde, Allah’a ibadet etmemeleri hatta başka varlıkları ilah edinmeleri “zalimlik” ve “nankörlük” kabul edilerek kınanmaktadır.

İyilik gördüğü kimseye kötülük yaparak “zalimlik” ve “nankörlük” yapanlar şu veciz atasözlerimizde de zemmedilir: “Besledik büyüttük danayı, tanımaz oldu anayı.”⁹⁹ “Kâse yalar, sonra sahibine dalar.”¹⁰⁰ “Besle kargayı oysun gözünü.”¹⁰¹ “İt semirince anasını dişler.”¹⁰²

Şu ayet de bu atasözlerindeki anlama işaret etmektedir: “Nitekim O, insanı bir damla sudan yarattı. Ama o yaman bir hasım kesiliverdi.” (Nahl 16 / 4) Yani; insanın aslı azıcık ve değersiz bir sıvıdır. Onu isimlerine âyine olarak “en güzel surette” yaratıp yaşatan ve yeryüzünün halifesi kılan sonsuz kudret sahibi Allah’tır.¹⁰³ Bütün bunlar, Yaratıcı’ya şükür ve itaati gerektirirken O’nu inkâr edenler veya O’na şirk koşanlar Allah’a savaş açmakta ve O’nunla mücadeleye yeltenmektedir. Başka bir manaya göre de insan Rabb’inin verdiği nimetleri kendisi elde etmiş gibi sahiplenip kibirlenerek Yaratıcı’sına rakip olmaya kalkışmaktadır.¹⁰⁴ İşte söz konusu ayet-i kerimedeki manayı en iyi ifade eden Türkçe ifadeler, yukarıdaki atasözleridir.

Bu ayet-i kerime ve atasözlerinin bize özetle söylediği şudur: Seni ve bütün varlığı yaratıp yaşatan kim ise, şükür ve ibadet de yalnızca ona edilmeli, sadece ona karşı minnet duymalıdır. İnsanı hiçlikten varlığa çıkararı hiç unutmayıp O’na sürekli muhtaç olduğunun farkında olup, “hasım” kesilmekten kaçınılmalıdır.

⁹⁹ Albayrak, s. 239.

¹⁰⁰ Albayrak, s. 606.

¹⁰¹ Albayrak, s. 239.

¹⁰² Albayrak, s. 571.

¹⁰³ Elmalı’lı, Nahl 16/4. Ayetinin tefsirinde.

¹⁰⁴ Mevdûdî, Nahl 16/4. Ayetinin tefsirinde.

2.2.2. Gayb – İlm-i İlahî

Allah'ın ilmi sonsuzdur, bütün varlığın “cüz'ü”nü de “külli”nü de ihata eder. O'nun bilmediği, O'na gizli kalan hiçbir şey olamaz. Bütün varlık meşhud ve gayr-ı meşhud (görünen ve görünmeyen) olarak ikiye ayrılır. Görünmeyen âleme “gayb âlemi” de denilir. Kur'ân-ı Kerim özellikle “gayb”a ait bilgilerin yalnızca Allah'a ait olduğunu ısrarla vurgular.¹⁰⁵

Şimdi gaybla ilgili atasözlerimizi ve onları etkilediğini düşündüğümüz bazı ayetleri inceleyelim.

Gayb'ı Allah'tan Başka Kimse Bilemez

İnsanların duyu organları ve tecrübeleri vasıtasıyla algılayabileceği alan âlem-i şehâdet yani görünenler âlemidir. Bunların dışında kalan alana ise âlem-i gayb yani görünmeyenler âlemi denir. İnsan sınırlı kapasitesiyle bu âleme muttali olamaz. Bu alan sadece Allah'ın bildiği ve dilediği kullarına dilediği kadar kısmını bildirdiği bir alandır. Nitekim şu ayette bu açıkça beyan edilmiştir: “*O bütün gaybı bilir. Fakat gayblarına kimseyi vakıf etmez. Ancak, bildirmeyi dilediği bir elçiye bildirir...*” (Cin 72 / 26 -27)¹⁰⁶ Yüce Allah bildirmedikten sonra o sahaya kimse giremez. Kıyametin ne zaman kopacağı, cennet ve cehennem ahvali, geçmiş kavimlerin haberleri, istikbalde meydana gelecek hâdiseler, kişinin rızkının ne kadar olacağı, kişinin ne zaman ve nerede öleceği gayba ait bilgilerdendir.¹⁰⁷ Bunlar hakkındaki kesin ve gerçek bilgiyi yalnızca Allah bilir. Gaybı değiştirmek ve bunlara müdahale etmek kimsenin yapabileceği bir iş değildir.

“*Gaybı yalnız Allah bilir.*”¹⁰⁸ “*Gaybı Allah'tan başka kimse bilemez.*”¹⁰⁹ “*Gayba hükmolunmaz.*”¹¹⁰ atasözleri insana durması gereken yeri göstererek gayb bilgisinin sadece Allah'a ait olduğunu bildirmekte ve tamamen Kur'ân ekseninde bir hüküm

¹⁰⁵ Ünal, Ali (2003), *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Nil Yayınları, İstanbul, s. 420.

¹⁰⁶ Ayrıca bkz: Âl-i İmran 3/179.

¹⁰⁷ Gayb konusuyla ilgili geniş bilgi için bkz: Eren, Şadi (1995), *Kur'ân'da Gayb Bilgisi*, Işık Yayınları, İzmir.

¹⁰⁸ Albayrak, s. 460.

¹⁰⁹ Albayrak, s. 462.

¹¹⁰ Albayrak, s. 462.

ortaya koymaktadır. *“Gaip bilinse, yerden mal çıkarılır.”*¹¹¹ atasözü de gayb konusunda insanın ne kadar âciz olduğunu ifade eder.

Bu atasözlerinin Kur’ânî düşüncenin mahsulü olduğu ortadadır. Zira manaları aşağıdaki ayet-i kerimelerle birebir örtüşmektedirler: *“De ki: ‘gerek göklerde gerek yerde olanlardan hiç kimse gaybı bilemez, gaybı yalnız Allah bilir.’ Dolayısıyla, onlar ne zaman diriltileceklerini de bilemezler.”* (*Neml 27 / 65*) Bu ayet, müşriklerin Efendimize (sas) kıyamet vaktini sormaları üzerine nâzil olmuştur.¹¹² Buradan da anlaşıldığına göre Allah bildirmedikten sonra gaybı peygamberler bile bilemezler. Dolayısıyla bilinmesi murad edilmeyen bu bilgilerin peşine düşmek boşuna kürek çekmektir. Zaten o bilgilerin öğrenilmesi insanların yeryüzündeki vazifeleri için yararlı ve gerekli de değildir. Öyle olsaydı Allah kullarına onları açıklardı.¹¹³ Gayba ait bazı bilgiler de onlar için birer imtihan mevzuudur; görmediğine inanacak mı, inanmayacak mı? Aklının almadıkları hususlarda vahye îtimat edecek mi, etmeyecek mi? Oysaki gayb perdesi ancak ahirette açılacak ve insanlar ihtilafa düştükleri meselelerin aslını orada göreceklerdir. Müminlere düşen, Allah’ın bildirdiği gayba ait bilgilere iman etmekten ibarettir. *“O müttakiler ki görünmeyen âleme (gayba) inanırlar.”* (*Bakara 2/3*) ayet-i kerimesi bunu gerektirmektedir.

Yanlış anlamalara mahal vermemek için belirtmek gerekir ki gayba iman etmek ilmî çalışmalarını engellemez. Bilakis gaybdaki gizlilikle insan fitratındaki merak hissi birleşince ilmî gelişmelerin önü açılmıştır. İnsanoğlu böylece denizlerin diplerini, uzayın sınırlarını daha bir dikkatle incelemiş ve Yaratıcının ilim, kudret ve sanatını gösteren birçok yeni bilgiye ulaşmıştır.¹¹⁴ Tabi bu araştırmalardan elde edilen sonuçlar “mutlak gayb” a ait bilgilerden değil, “izafî gayb” denilen bilgilerdendir. Bunlar ise “mutlak gayb” a ait bilgiler gibi Canab-ı Allah’ın zâtına has kılmayıp araştıranlara zaman, imkân ve yetenekleri nispetinde lütfettiği türden bilgilerdir.¹¹⁵

Gaybla ilgili atasözlerine kaynaklık ettiğini düşündüğümüz ayetlerden biri de şudur: *“Bilinmeyen nice hazineler ve görünmeyen gayb âleminin anahtarları O’nun*

¹¹¹ Albayrak, s. 460.

¹¹² Taberî, Neml 26/65. Ayetinin tefsirinde.

¹¹³ Kutub, Neml 26/65. Ayetinin tefsirinde.

¹¹⁴ Kutub, Neml 26/65. Ayetinin tefsirinde.

¹¹⁵ Özalp, Ahmet, *“Gayb, Gayb Âlemi”*, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*. (Dâru’l-Kitap adlı dijital programdan.)

yanındadır. Onları Kendisinden başkası bilemez. Karada ve denizde ne varsa hepsini O bilir. ...” (En’âm 6 / 59)

Allah Herkesin İçini Bilir

İnsanlar bir işi yaparken veya bir sözü söylerken asıl niyetlerini diğer insanlardan gizleyebilir, onları kandırabilirler. Ama Allah’tan hiçbir şey gizlenemez. O, kandırılmaz. Çünkü O, kullarının sadece bedenî yapılarını, yeri ve göğü bilmekle kalmaz, herkesin zihninde tasarladıklarını, kalbinden geçirdiklerini de bilir. Bu inancımız dilimizde şöyle vücut bulmuştur: *“Herkesin içyüzünü Allah bilir.”*¹¹⁶ *“ Allah herkesin kalbini bilir.”*¹¹⁷ Bu atasözleriyle insanlara özü sözü bir olmaları, ya oldukları gibi görünmeleri ya da göründükleri gibi olmaları tavsiye edilmiştir. Çünkü kişi herkesi aldatırsa da Allah’ı aldatamaz. Gizli tuttuğu her şey, en geç hesap gününde karşısına çıkar. Bu atasözleri haksız yere suçlanan kişilerin uzun uzun izahat vermek yerine gücenerek arkasına sığındıkları birer sığınak durumundadır. Bu sipere girenlerin niyetleri artık sorgulanmaz. Çünkü artık hesap Allah’ın ezeli ilmine havale edilmiştir! Bazı insanların su-i zanni mucip bazı söz ve davranışları karşısında hüsn-ü zannımızı muhafaza için de aynı atasözlerini kullanırız.

Günlük hayatta sıklıkla kullandığımız bu atasözlerinin kaynağında şu ayet-i kerimelerin olmadığını kimse ileri süremez: *“... Allah bütün kalplerin künhünü bilir.” (Âl-i İmrân 3 / 119)* Bu ayet Müslümanları görünce “inandık” diyen, kendi aralarında kalınca da Müslümanları yok etmek için fırsat kollayan, kâfirleri görünce “biz Müslümanlarla alay ediyoruz” diyerek kinlerini kusan münafıklar için nâzil olmuştur. Onlar gizli saklı yaptıkları inkârın kimse tarafından bilinmediğini sanıyorlardı. Ancak Yüce Allah “bütün kalplerin künhünü” bildiğini haber vererek zanlarının yanlış olduğunu bildirdi. Yani; sizin gizlice yapıp söylediklerinizi Allah’ın haber vermesine niye şaşırıyorsunuz ki? Ben şüphesiz onlardan daha gizlisini bilirim, o da kalplerinizde saklayıp da söze ve icraata dökmediklerinizdir.¹¹⁸

Ele aldığımız atasözlerinin oluşmasında şu ayet-i kerimenin de tesirinden bahsedebiliriz: *“Sözünüzü ister içinizde gizleyin, ister açığa vurun, hepsi birdir. Zira*

¹¹⁶ Albayrak, s. 528.

¹¹⁷ Albayrak, s. 142.

¹¹⁸ Râzî. Âl-i İmrân 3/119. Ayetinin tefsirinde.

Allah gönüllerin künhünü dahi bilir.” (Mülk 67 / 13) Müşrikler, Peygamberimize dil uzatıyorlardı. Allah Teâlâ da onların söylediklerini Efendimize haber veriyordu. Mekkeliler bu duruma şaşırıp “...artık gizlice konuşalım da Muhammed'in ilahı duymasın...” diyerek yeni tedbirler almaya kalkışıyorlardı. İşte Cenab-ı Allah kendisinin ilmi karşısında alınacak bütün gizlilik önlemlerinin boş olduğunu ifade için bu ayeti indirdi. ¹¹⁹ Râzî, ayetin diğer bir manasının bütün insanlara olduğunu belirterek şu izahta bulunur:

“Konuşmalarınız da davranışlarınız da, ne şekilde olursa olsun, Allah'ın bunu bilmesi açısından durum değişmez. Bu yüzden açıkça günaha girmekten kaçındığınız gibi, gizlice girmekten de kaçınınız. Çünkü günahı açık ya da gizli işlemeniz, Allah'ın ilmine tesir etmez. Yüce Allah, hem açık hem gizli şeyleri bildiğini bildirdiği üzere, kalplerde saklananları da bildiğini izah etmektedir.” ¹²⁰

Evet, Allah'ın ilmi için gizli- açık, gece- gündüz, büyük- küçük fark etmez. Çünkü O, her şeyi Yaratandır. “*O yarattığı mahlûkunu hiç bilmez olur mu?*” (Mülk 67 / 14)

Yukarıda verdiğimiz atasözleri ve ayetler arasında mana bakımından oldukça büyük bir yakınlığın olduğu açıkça görülmektedir. Bu durum Türklerin tarih boyunca Kur'ân'la iç içe yaşadıklarının ve onun düsturlarını sadece hayatlarına değil, dillerine de nakış nakış işlediklerinin parlak bir numunesidir.

İlm-i ilahî ile ilgili bazı atasözlerini ve ilgili olduklarını düşündüğümüz ayetleri “Kader İnancı” bahsi altında ele alacağız.

2.2.3. Herkesin Rızkını Veren Allah'tır

Kur'ân-ı Kerim'de “rızık” ister maddî ister manevî, ister dünyevî ister uhrevî olsun kulların mazhar oldukları bütün lütuf ve nimetleri içine alacak şekilde kullanılmıştır. ¹²¹ Dilimizde ise “rızık” kelimesi “Allah'ın kullarına verdiği nimet” anlamıyla birlikte daha çok “yiyecek” ve “içecek” anlamında kullanılmaktadır. ¹²² Atasözlerinde “kısmet” kelimesinin de aynı anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Rızık vermek, öncelikle “Rezzâk” ism-i şerifiyle kendini bizlere tanıtan Yüce Allah'a aittir. Çünkü her şey

¹¹⁹ Râzî. Mülk 67/13. Ayetinin tefsirinde.

¹²⁰ Râzî. Mülk 67/13. Ayetinin tefsirinde.

¹²¹ Toprak, Muhsin (2006), “Rızık Nedir?”, *Yeni Ümit Dergisi*, sayı 74, İzmir; Ünal, s. 428.

¹²² Ayverdi, İlhan (2005), “Rızık”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük 3 (Kubbealtı Lugati)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.

O'nundur ve O'ndandır. ¹²³ Anne- baba, işveren gibi kimseler ise ancak O'nun rızkının kullara ulaşmasına vesile olan dağıtıcılardır. Bunlar rızkın sahibi ve kaynağı değil; vesilesi ve aracısındırlar.

Şimdi atasözlerimizde rızık konusunun nasıl yer aldığını ve ilgili ayetlerden bazılarını ele alalım.

Allah Kulunu Kısmeti İle Yaradır

İlgili atasözlerimiz her şeyi yaratan ve yaşatanın Allah olduğu inancına dayanmaktadır. O, mahlûkatı yaratırken onların yaşayabilmeleri için gerekli olan her şeyi de birlikte yaratmıştır. En küçüğünden en büyüğüne kadar her canlının rızkını Allah Teâlâ vermektedir. Bebekleri anne sütüyle O beslediği gibi en vahşi hayvanları bile yavrularının emrine O koşturmaktadır. Okyanusun derinliklerindeki minicik balıkları O rızıklandığı gibi, dağların zirvelerindeki yırtıcı kuşları da O rızıklandırmaktadır... Böyle olduğu içindir ki atasözlerimizde rızkın Allah'a ait olduğu, bu konuda endişeye mahal olmadığı, kimsenin acından ölmeyeceği sıkça vurgulanmıştır. Onlardan bazıları şunlardır: *“Allah kulunu kısmeti ile yaradır.”* ¹²⁴ *“Açık ağız aç kalmaz.”* *“Acından kimse ölmemiş.”* ¹²⁵ *“Açık ağız aç kalmaz.”* ¹²⁶ *“Ağılda oğlak doğsa avluda otu biter.”* ¹²⁷ *“Allah rızkın kefilidir.”* ¹²⁸ *“Yaratan kısmetini de yaradır.”* ¹²⁹

Kanaatimize göre bu atasözlerinin zemininde olan ayetlerden biri şu olmalıdır: *“Yeryüzünde kimuldayan hiçbir canlı yoktur ki onun rızkı Allah'a ait olmasın. ...”* (*Hûd 11 / 6*) Burada Yüce Allah hem bir haber veriyor hem de bir vaadde bulunuyor. ¹³⁰ Yani, madem Ben yarattım, rızkını da ben vereceğim diyerek atasözünde denildiği gibi rızka “kefil” oluyor. İmam Kurtûbî'nin dediği gibi: *“Ağızları halk eden kim ise, azıkları yaratan da O”* ¹³¹ oluyor.

¹²³ Ünal, s. 429.

¹²⁴ Albayrak, s. 144.

¹²⁵ Yurtbaşı, s. 914.

¹²⁶ Yurtbaşı, s. 915.

¹²⁷ Albayrak, s. 111.

¹²⁸ Albayrak, s. 144.

¹²⁹ Yurtbaşı, s. 1045.

¹³⁰ Râzî, Hûd 11/6. Ayetinin tefsirinde; Kurtubî, Hûd 11/6. Ayetinin tefsirinde.

¹³¹ Kurtubî, Hûd 11/6. Ayetinin tefsirinde.

Bu ayeti okuyunca nazarlarınızı gökyüzüne çevirip bir bakın; orada uçuşan çeşit çeşit, irili ufaklı, farklı ihtiyaçlara sahip kuşları, sinekleri, arıları ve böcekleri göreceksiniz. Sonra toprağın üstünde gerek iki gerek dört ayağıyla yürüyen kimi de sürünen canlılara göz atın; insanları, keçileri, koyunları, kedileri, köpekleri, yılanları, kertenkeleleri göreceksiniz. Sonra toprağa iyice yaklaşp daha da yakından bakın. Ama dikkat edin! Oradan oraya koşuşturan karıncaları, topraktan başını çıkaran solucanları ezmeyin. Köstebeğın ve gelinciğın yuvasının girişini aman ha bozmayın! Ardından ağaçlara yaklaşın; semiz meyve kurtlarını çekin, ceviz ağacının dallarında serinleyen sincabı ürkütmeyin... Şimdi de suyun içine dalın! Neler görüyorsunuz? En az dışarıdaki kadar kalabalık ve muhteşem bir canlılar âlemini değil mi? Bütün bunların üstüne “kımıldayıp” duran bitkiler âlemini de ekleyin. Hepsinin ihtiyaçlarını tek tek düşünün... İşte bütün bunların rızıkları Yüce Allah’ın rahmet hazinelerinden akıp gelmektedir.

Merhum Seyyid Kutub’un dediğı gibi:

“Şu yeryüzünde ‘kımıldayan’ tüm canlıları düşünelim. Tüm insanlar, hayvanlar, sürüngenler ve böcekler bu kavramın kapsamına girerler. Yeryüzünün yüzeyini dolduran, toprağın derinliklerinde yaşayan, yerin gizli dehlizlerinde ve labirentlerinde saklanan bütün bu canlı türlerini hayalinizden geçiriniz. Bunlar ne sayılabilirler ve ne de istatistikleri tutulabilir. Ama onların tümüne ilişkin bilgi, yüce Allah’ın katında olduğı gibi, hepsinin beslenmesi, geçimlerinin sağlanması da yüce Allah’ın garantisi altındadır. O onların nerelerde barındıklarını, nerelerde saklandıklarını, nerelerden gelip nerelere gittiklerini bilir.”¹³²

Yalnız, irade sahibi varlıklar için rızıkta “armut piş, ağzıma düş” durumu söz konusu değildir. Kâinata bütün canlılara yetecek kadar dağıtılmış olan rızıkları irade sahibi canlılar arayıp bulmalıdır.¹³³ Bebekler gibi âciz olan, rızıkını arayamayacak olan mahlûkatın rızıkını ise Allah en latif surette onlara ulaştırmaktadır. Nitekim, “rızık-ı helâl, iktidar ve ihtiyar ile mâkûsen mütenasiptir (ters orantılıdır). Çünkü çocukların iktidar ve ihtiyarı geldikçe rızık azalır, uzaklaşır, sakilleşir (ağırlaşır).”¹³⁴

Daha birçok ayet gibi şu ayet-i kerime de yukarıdaki ayetle aynı manadadır ve ilgili atasözlerine tesir etmiş olmalıdır: “*Asıl bütün mahlûkların rızıklarını veren, kâmil kuvvet ve tam iktidar sahibi olan Allah Teâlâdır.*” (*Zâriyât 51 / 58*)

¹³² Kutub, Hûd 11/6. Ayetinin tefsirinde.

¹³³ Kutub, Hûd, 11/6. Ayetinin tefsirinde.

¹³⁴ Nursî (2004), “19. Lem’a”, *Lem’alar*, Işık Yayınları İzmir, s. 229.

Ele aldığımız atasözleri de ayetler de aynı gerçeği vurgulamaktadır. O gerçek de şudur ki: Rızık için endişelenmenize, “aç mı kalırım” diye evhamlanmanıza gerek yok. Zira rızık Yüce Allah’ın taahhüdü altındadır. Siz hem dua ile hem de çalışma ile rızıkınızı isteyerek “tevekkelin gemisi”ne binin! Hem; “insanlar çoğalıyor, dünya bu kadar nüfusu nasıl besler?” filan gibi boyunuzu aşan laflar etmeyin. “Madem Allah yarattı, rızıkını da yaratmıştır.” deyin, rahat edin. Hem korkmayın O’nun hazineleri tükenmez! Sonra; “rızıkımız daralır, nasıl besleyip büyütürüz” diye dünya nimetlerinin en lezzetlilerinden olan evlat sahibi olmaktan çekinmeyin. Allah hepsinin rızıkını ayrı ayrı yaratır. Yeter ki siz kanaati ve tevekkülü bilin!

Allah Teâlâ Malı Dilediğine Verir

Halkımız arasındaki yaygın kanaate göre azimle çalışarak ilim talep eden her normal insan ilim öğrenebilir. Yüce Allah ilmin peşine düşeni ilimden mahrum bırakmaz. Mal-mülk ise sadece çalışmakla elde edilemez! Yüce Allah onu kullarından dilediklerine bol bol nasip eder, dilediklerine de daha azını verir. Atalarımız yüzyıllardır tecrübe ederek doğruluğunu tescilledikleri bu düşüncelerini: “*Allah ilmi dileyene, malı dilediğine verir.*”¹³⁵ sözüyle ifade etmişlerdir.

Burada konumuzla ilgili olarak atasözümüzün sadece ikinci bölümü olan: “*malı dilediğine verir*” kısmı üzerinde duracağız. Kanaatimize göre bu düşünce, temelini şu ayet-i celîlelerden almış olmalıdır: “*Allah dilediği kimsenin rızıkını bollaştırır, dilediği kimsenin rızıkını ise daraltır. ...*” (*Ra’d 13 / 26*) ve “*Şu kesin ki Rabbin dilediği kimsenin nasîbini bollaştırır, dilediğinin nasîbini daraltır. ...*” (*İsrâ 17 / 30*) Mekke müşrikleri, kişilerin değerini sahip oldukları mal miktarıyla ölçerek Hz. Muhammed’in (sas) ve diğer Müslümanların Allah katında makbul kimseler olsalar, zengin olmaları gerektiğini ileri sürüyorlardı. Ra’d suresindeki ayet onların bu ölçülerinin yanlışlığını ortaya koymaktadır. Zira rızık fazla veya az olmasının iman ve küfürle bir ilgisi yoktur. Birçok peygamber yoksulluk çekerken, onlara düşmanlık eden hatta tanrılık iddia eden çok varlıklı kimseler olmuştur.¹³⁶ Çünkü bu dünya imtihan dünyasıdır. Ne

¹³⁵ Albayrak, s. 142.

¹³⁶ Râzî, Ra’d 13/26. Ayetinin tefsirinde.

varlık izzet ve fazilet nişanesidir, ne de darlık zillet alametidir. Kişilerin kıymeti amel ve niyetleriyle ölçülür.¹³⁷

Yine bu ayetlerden de anlaşıldığı üzere; rızkın bolluğu veya darlığı ne çok çalışmakla ne de çok zeki olmakla ilgilidir. Zaten öyle olsaydı dünyanın en zenginlerinin en güçlü kuvvetli kimselerden ya da ekonomi profesörlerinden olması gerekirdi. Oysaki durum hiç de öyle değildir. Nice zayıf ve hasta zenginler ve nice okuma yazma dahi bilmeyen servet sahipleri herkesin malumudur. Bu durumu ancak Allah'ın verdiği "nasip" ve "lutuf"la izah edebiliriz. Bediüzzaman Hazretlerinin hırs- kanaat dengesini açıklarken baktığı zaviyeden konuya yaklaşacak olursak:

"...rızka muhtaç ağaçların fitrî kanaatleri, onların rızkını onlara koşturduğu gibi, hayvânâtın hırsla meşakkat ve noksanîyet içinde rızka koşmaları, (...) Hem zayıf umum yavruların lisan-ı halleriyle kanaatleri, süt gibi lâtif bir gıdanın, ummadığı bir yerden onlara akması ve canavarların hırsla noksan ve mülevves rızıklarına saldırması, (...) Hem semiz balıkların vaziyet-i kanaatkârânesi, mükemmel rızıklarına medar olması ve tilki ve maymun gibi zeki hayvanların hırsla rızıkları peşinde dolaşmakla beraber kâfi derecede bulmamalarından cılız ve zayıf kalmaları, (...) Hem Yahudi milleti hırs ile, ribâ ile, hile dolabı ile rızıklarını zilletli ve sefaletli, gayr-ı meşru ve ancak yaşayacak kadar rızıklarını bulması ve sahrânişinlerin, yani bedevîlerin, kanaatkârâne vaziyetleri, izzetle yaşaması ve kâfi rızkı bulması, (...) Hem çok âlimlerin ve ediplerin zekâvetlerinin verdiği bir hırs sebebiyle fakr-ı hale düşmeleri ve çok aptal ve iktidarsızların, fitrî kanaatkârâne vaziyetleriyle zenginleşmeleri"¹³⁸ Allah Teâlâ'nın "*malı dilediğine*" verdiği açık delilleridir.

Şu ayet-i kerime de rızkı asıl dağıtmanın kim olduğunu haber vermektedir: "*Senin Rabbinin rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Hâlbuki bu dünya hayatında onların maişetlerini aralarında taksim eden, bir kısmının diğer kısmını çalıştırması için, kiminin derecesini kimine üstün kılan Biziz.*" (Zuhruf 43 / 32)

"Allah ilmi dileyene, malı dilediğine verir." atasözünün zikrettiğimiz ayetlerle aynı anlamda olduğu açıktır. Bize göre bu durum bu atasözünün yukarıdaki ayetlerin mana denizinden süzülüp geldiğine işaret etmektedir.

¹³⁷ Mevdudî, Ra'd 13/26. Ayetinin tefsirinde.

¹³⁸ Nursî, *Lem'alar*, s. 228-229.

Rızık Bakımından Herkes Birbirine Eşit Değildir

İnsanlar birbirinin “misli”dir ancak “aynı”sı değildir. Başka bir deyişle fertlerin benzerlikleri “misliyet” planındadır, “ayniyet” planında değil. Görünüşte aynı gibidirler, ancak teferruatlarında farklılıkları vardır. Bu durum; ilgi, istek, ihtiyaç, imkân, kabiliyet, duygu, düşünce gibi her saha için geçerlidir. Bunda yadırganacak bir durum da yoktur. “Her insan bir âlemdir.” sözü de aynı manayı ifade etmektedir. Atalarımız insanlar arasındaki maddî- manevî farklılıkların tabii olduğunu “*Allah dağları bile alçaklı yüksekli yaratmış.*”¹³⁹ sözüyle ifade etmişlerdir. Bu yüzdendir ki bizden daha zengin, daha akıllı, daha yetenekli, daha çalışkan, daha sağlıklı birilerinin bulunması tabiidir. Onları kıskanmamak gerekir. Aynı şekilde bütün bu hususlarda bizden geri olanlar da vardır. Bizim onları hor görmememiz, kendimizi onlardan üstün tutmamamız, kibre girmememiz gerekir. İşte yukarıdaki atasözümüz de bunları fısıldar bize, bunları öğüt verir.

Aynı öğütler Kur’ân’da da kulağımıza küpe edilir: “*Allah sizi, maişet ve rızık hususunda kiminizi kiminize üstün kıldı. ...*” (*Nahl, 16 / 71*) Bu ayette ifade edilen hakikat yukarıdaki atasözümüzde insanı dağlara benzeterak ifade etmiştir. Buradan hareketle diyebiliriz ki bu atasözümüzün teşekkülünde naklettiğimiz ayet-i kerimenin tesiri olmuş olabilir.

2.2.4. Allah – Kul Münasebeti

Allah her şeyin yaratıcısı, yaşatıcısı, sahibi ve yöneticisidir. Her şey O’nun emrine tabidir. O izin vermezse “çöp başı deprenmez”, “dalından yaprak düşmez.” Allah kullarını yaratmakla kalmamış onların yaşamaları için gerekli olan her şeyi de onlara vermiştir. Kullarını başıboş ve kimsesiz bırakmamıştır. Onların her söz ve davranışlarını meleklerine kaydettirmekte ve kullarına sürekli ahireti hatırlatmaktadır.

Allah Teâlâ kullarına karşı son derece bağışlayıcı, merhametli ve cömerttir. Onların her ihtiyacını karşılar. Kimseye zulmetmez, herkese en azından adaletle, ama daha çok şefkat ve merhametle muamele eder. Kimsenin zerre kadar iyiliğini dahi zâyî etmezken günahların çoğunu bağışlar. Kullarının iradelerini hayır ve/veya şer işlemede serbest bırakmıştır. Bu yüzden herkes yaptıklarından sorumludur.

¹³⁹ Albayrak, s. 141.

Yüce Allah kullarına nasıl davranacağını ve bizlerin O'na karşı nasıl davranmamız gerektiğini gönderdiği kitap ve peygamberler vasıtasıyla bildirmiştir. Şimdi bu ayetlerden bazılarını ve meydana gelmelerinde tesirli olduğunu düşündüğümüz atasözlerini ele alalım.

Kulun Bütün İhtiyaçlarını Allah Teâlâ Karşılar

İnsanların ekserisi bir iyilik yaptığında bunun karşılığını beklemeye yahut günün birinde iyiliğini başa kakmaya meyillidir. Hâlbuki insanların insanlar için yapabilecekleri iyilikler sınırlıdır, birçok şeye en güçlülerinin dahi eli ermez. Onlardan yardım talep edince bunu yerine getirmekte zorlanırlar. Ama Yüce Allah karşılıksız verir. Çünkü O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur! Hem O, dilediğini yapma kudretine sahiptir. O'nun için âcizlik söz konusu değildir. Bu inanca sapasağlam bağlı olan atalarımız inançlarını şu veciz sözlerle dile getirmişlerdir: “*Ne istersen Allah'tan iste, kuldan isteme.*”,¹⁴⁰ “*Ne istersen Allah'tan iste.*”,¹⁴¹ “*Ağaca dayanma kurur / çürür, adama / insana dayanma ölür.*”¹⁴²

Bu atasözlerindeki aynı mana Fatiha suresinde dua diliyle: “... *yalnız senden medet umarız.*” (*Fâtiha 1 / 5*) şeklinde karşımıza çıkar. Evet, yardım sadece Allah'tan istenir. Çünkü her şeyin asıl sahibi O'dur. Çünkü kim kime yardım etmek isterse istesin o yardım hususunda onun da Allah'ın yardımına ihtiyacı vardır.¹⁴³ İmam Râzî bu ayetin tefsirini yaparken şunu nakleder: Hz. İbrahim elleri kolları bağlı vaziyette Nemrud'un yaktırdığı ateşe atılırken Hz. Cebrail gelerek: “Bir ihtiyacın var mı? diye sorar. Pek çok peygamberin atası olan Hz. İbrahim de: “Senden bir isteğim yok.” diyerek meleği bile aradan çıkararak halini doğrudan Allah'a arz eder. Allah Teâlâ da ateşe Halil'ini yakmamasını emreder ve Hz. İbrahim alevlerin içine değil bir bahçeye girer.¹⁴⁴

“... *Müminler yalnız Allah'a dayansınlar.*” (*Mâide 5 / 11*) ayet-i kerimesi de adeta: “*Ne istersen Allah'tan iste.*” diyerek bizlere tek dayanak noktasını, tek talep merciini gösteriyor. Yukarıda ele aldığımız atasözlerinin zikrettiğimiz ayetlerle doğrudan alâkalı

¹⁴⁰ Yurtbaşı, s. 1021.

¹⁴¹ Yurtbaşı, s. 1021.

¹⁴² Albayrak, s. 106.

¹⁴³ Râzî, Fâtiha 1/5. Ayetinin tefsirinde.

¹⁴⁴ Râzî, Fâtiha 1/5. Ayetinin tefsirinde.

olduğu ortadadır. Netice itibarıyla söz konusu atasözlerinin bu ayetlerden alınan ilhamla ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Allah Kimseye Kaldıramayacağı Yük Yüklemez

Yüce Mevlâ kullarına asla zulmetmez. Kullarının neye güç yetirip neye güç yetiremeyeceğini en iyi O bilir. Bu yüzden onları güçlerinin yetmeyeceği şeylerle imtihan etmez. Herkesin imtihanı takati ölçüsündedir. Ancak o takatin sınırlarını kul kendisi belirleyemez. Bunu belirleyecek olan elbette Yaratanıdır.¹⁴⁵ Cenab-ı Allah kuluna ne vermişse ve ne ile onu yükümlü tutmuşsa; o şey kulun akıl ve iradesini kullanarak üstesinden gelebileceği bir şeydir. Bu yüklerle karşılaşınca insanların isyan etmeden ve ümitsizliğe kapılmadan, yükümlülüğün durumuna göre, ya sabır ve tahammülle ya da azim ve irade ile o yükün altından kalkmaya çalışması gerekir. Atasözlerimiz veciz bir şekilde bu hakikatleri anlatır: “Allah kimseye kaldıramayacağı yük vermez.”,¹⁴⁶ “Allah kulunun götüreceği kadar verir.”,¹⁴⁷ “Allah ne verir ki kul götürmez.”¹⁴⁸

Bu atasözleri şu ayet-i kerimelerin adeta mealleri gibidir: “...Hiçbir kimse takatinin dışında bir görevle yükümlü tutulmaz...” (Bakara 2 / 233) “Allah hiçbir kimseyi güç yetiremeyeceği bir şekilde yükümlü tutmaz...” (Bakara 2 / 286) Bu ayetlerde Yüce Allah bir vaadde bulunmaktadır ve O asla sözünden dönmez. O kullarını güç yetirebilecekleri şeylerden sorumlu tutar. Allah’ın kuluna yüklediği yükler, verdiği güç ölçüsündedir. Mesela 5 vakit namazın dışında insana bir sürü zaman kalır. Bir Müslüman namazı hiç zorlanmadan hatta zevkle eda etmeye her zaman güç yetirebilir. Yine hasta ise ayakta kılma zorunluluğu yoktur. Zekât sadece zenginlere ve zenginlikleri ölçüsündedir. Hac ve kurbanla da sadece belirli şartları taşıyanlar mükelleftir.¹⁴⁹ “Allah sizin hakkınızda kolaylık ister, zorluk istemez.” (Bakara 2 / 185) ayeti de bu hususları beyan eder.

Demek ki dinin emir ve yasakları güç yetirilebilir şeylerdir. Kimsenin ben bunu yapamam, gücüm yetmez gibi mazeretleri Allah katında geçerli olmayacaktır. Aynı

¹⁴⁵ Mevdûdî, Bakara 2/286. Ayetinin tefsirinde.

¹⁴⁶ Yurtbaşı, s. 923.

¹⁴⁷ Albayrak, s. 144.

¹⁴⁸ Albayrak, s. 144.

¹⁴⁹ Elmalî’lı, Bakara 2/286. Ayetinin tefsirinde.

şekilde kulun başına gelen musibetler de onun takati ölçüsündedir. Bu sebeple isyan eden kimse Allah'ı zulmetmekle itham ediyor demektir.

Üstünde durduğumuz atasözleriyle ayetleri incelediğimizde aralarında bir mana birliği olduğu açıkça görülmektedir.

Derdi Veren Allah Dermanını da Verir

İnancımıza göre ölümden başka her derdin devası vardır. *“Dert gezmiş, derman (da) beraber gezmiş.”*¹⁵⁰ *“Dert ile derman birlikte gezer.”*¹⁵¹ *“Derdi veren dermanını da verir.”*¹⁵² *“Mevla'm birçok dert vermiş, beraber derman vermiş.”*¹⁵³ atasözleri dermansız dert olmadığını ifade eder. Nitekim önceleri tedavisi mümkün olmayan; verem, kuduz, çiçek gibi birçok hastalık bugün rahatlıkla tedavi edilebilmektedir. Derman peşinde koşunca deli dananın da kene ısırmasının da kuş gribinin de domuz gribinin de çaresi bulunabilecektir.

Ancak unutmamak gerekir ki dermanı veren derdi de veren yani her şeye gücü yetendir. Her ne kadar dermana birileri vesile olsa da derman Allah'tandır. O dileyip izin vermedikten sonra mahlûkatın hepsi bir araya gelse yine en küçük bir derde dahî derman olamazlar. Bunun şuurunda olan atalarımız bu meyanda yukarıdaki kıymetli söz miraslarını bırakmışlardır. Bu sözleriyle hem derman aramanın gerekliliğini hem de derman aranacak esas kapıyı göstermişlerdir.

Bu atasözleri şu ve benzeri ayetlerle aynı anlama işaret etmektedir: *“Eğer Allah sana bir sıkıntı verirse O'ndan başkası onu gideremez. ...”* (*En'âm 6 / 17*) Bu ayet Yüce Allah'ın her şeyi yapmaya muktedir olduğunu anlatmaktadır. *“Allah'ın izni olmaksızın hiçbir musibet başa gelmez. ...”* (*Tegâbûn 64 / 11*) ayetinde ifade edildiği gibi insana, Allah izin vermedikçe hiçbir musibet dokunamaz. Dolayısıyla insan bütün ihtiyacını O'nun giderebileceğini bilip O'na hakkıyla kul olmaya bakmak suretiyle dermanı derdi verenden istemelidir. Dermanın sebeplerini veya dermana vesile olan kişi ve yöntemleri ilahlaştırarak onları Yaratıcı'nın yerine koymamalıdır.

¹⁵⁰ Albayrak, s. 342.

¹⁵¹ Albayrak, s. 342.

¹⁵² Albayrak, s. 340.

¹⁵³ Yurtbaşı, s. 1019.

Allah Teâlâ Kulunu Yalnız ve Çaresiz Bırakmaz

İmtihan sahası olmanın bir neticesi olarak dünyadaki hayat şartları, insanları bazen bunaltabilir. Böyle durumlarda insanlar işlerinin veya huzurlarının alt- üst olduğuna, bir daha düzelmeyeceği kanaatine kapılabilirler. Bazen bu durumda olan kimselerin ağzından İslâm inancıyla bağdaşmayacak, “elfaz-ı küfür” kapsamına girecek sözler de çıkabilir. Böylesi durumların geçici olduğunu, Yüce Allah’ın kuluna mutlaka yardım edeceğini bilen ve gören atalarımız; umutsuzluğa kapılmamız gerektiğini: “*Allah kulundan geçmez.*”¹⁵⁴ atasözüyle bize öğütlemiştir. “*Allah bir karıncasından bile geçmez.*”¹⁵⁵ atasözü de Allah’ın, değil ‘eşref-i mahlûkat’ ve ‘halife-i fil’ard’ olan insandan, en küçük, en basit görünen varlıkları dahî sahipsiz, kimsesiz ve darda bırakmadığı hakikatini bize haber verir.

Nitekim bir ara Peygamber Efendimiz’e (sas) vahiy gelmemiştir. Rivayetlere göre bu süre 12 ile 40 gün arasındaydı.¹⁵⁶ Efendimiz (sas) bu duruma üzülmüştü. Çünkü O (sas) küfre karşı tek başına bir mücadele yürütüyordu. Allah’tan başka yardımcısı da yoktu. Öte yandan durumdan haberdar olan müşrikler Rasulullah’la (sas) alay ediyor ve: “Rabbi onu terk etti!”, “Rabbi Muhammed’e darıldı.”, “Şeytanı onu terk etti.” diyorlardı. İşte böyle bir ortamda Cenab-ı Allah, Rasulünü terk etmediğini, yalnız bırakmadığını: “*Ey Resulüm! Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da.*” (*Duhâ 93 / 3*) ayetiyle ilân etti.

Yukarıda andığımız atasözleri ile bu ayeti yan yana getirince manalarının benzeştiğini görüyoruz. Bu durum da ayetlerin atasözlerimizin oluşmasında çok önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Sıkça kullandığımız “*Allah’tan umut kesilmez.*”¹⁵⁷ atasözü ile “*...Allah’ın rahmetinden asla ümidinizi kesmeyiniz. Çünkü kâfirler güruhu dışında hiç kimse Allah’ın rahmetinden ümidini kesmez.*” (*Yusuf 12 / 87*) ayet-i kerimesi de Allah’ın kullarını yalnız ve kimsesiz bırakmayacağını ve Kur’ân’ın atasözlerine tesir ettiğinin başka bir örneği olarak ele alınabilir.

¹⁵⁴ Albayrak, s. 144.

¹⁵⁵ Albayrak, s. 141.

¹⁵⁶ Kurtûbî, *Duhâ 93/3*. Ayetinin tefsirinde.

¹⁵⁷ Yurtbaşı, s. 924.

Allah Kimseye Zulmetmez

İnsanların çoğu istemedikleri neticelerle karşılaşınca suçu hep başkalarına atmaya meyillidir. Onların nezdinde suçlu bazen ‘şans’, ‘talih’ olurken bazen ‘kader’, ‘kısmet’ olur, bazen de doğrudan doğruya –haşa- Cenab-ı Hak olur. Kendileri ise ‘sütten çıkmış ak kaşık’ gibi hep masumdurlar! Oysaki kişinin başına gelenler hep ısrarla yapa geldiği fiillerinin veya niyetlerinin neticesidir. Bu, inancımıza göre böyle olduğu gibi ecdadımızın damıtılmış tecrübelerine göre de böyledir. Asırlardır söylenegelen onlarca atasözü bu hakikati hatırlatmaktadır: *“Kul azmayınca Hak yazmaz.”*¹⁵⁸ *“Herkes ne ederse kendine eder.”*¹⁵⁹ *“Ne ekersen onu biçersin.”*¹⁶⁰ *“Ne doğrarsan aşına o çıkar kaşığına.”*¹⁶¹ *“Her ne doğrarsan çanağına, o çıkar kaşığına.”*¹⁶²

Bu atasözleri, daha dünyadayken başımıza gelecekler için bize yol gösterirken, ahirette başımıza geleceklere de ayna tutmaktadır. İnsan, yaptığı her şeyin eninde sonunda kendine döneceği şuuruyla yaşamalıdır. Aksi takdirde pişman olur, pişman olunca tevbe etmek yerine cürmü başka yerlere atmaya kalkarsa da ızdırabını katmerlemiş olur.

“Biz onlara zulmetmedik, asıl onlar kendi kendilerine zulmettiler. ...” (*Hûd 11 / 101*) ayeti de kulların başına gelenlerin sorumluluğunun kendilerinde olduğunu belirtir. Bu ayetin öncesinde helak edilen, şehirleri yerle bir olan Âd ve Semud gibi kavimler anlatılır. Onlar, sapıklıkta ısrar ederek ve Allah’ın ayetleriyle alay ederek kendi sonlarını hazırlamışlardır. Allah’ın azabı onlara sebepsiz yere gelmemiştir. Peygamberler nice mucizeler ve ilahi mesajla uzun yıllar onları doğru yola çağırdılar. Gittikleri yolun sonunu gösterdiler. Fakat onlar, akıllarını başlarına almak bir yana işi gittikçe azıttılar ve kendi acıklı sonlarını hazırladılar. Evet, Allah’ın kullarına muamelesi onların özgür iradelerini ne yönde kullanacaklarına göredir: *“...Bir toplum kendinde olan durumu değiştirmedikçe, hiç şüphe yok ki, Allah da o toplumda olan hali değiştirmez. ...”* (*Ra’d 13 / 11*) ayeti de Allah’ın kullarına nasıl davrandığını haber vermektedir.

¹⁵⁸ Albayrak, s. 675.

¹⁵⁹ Yurtbaşı, s. 987.

¹⁶⁰ Albayrak, s. 719.

¹⁶¹ Albayrak, s. 719.

¹⁶² Yurtbaşı, s. 985.

Ele aldığımız atasözlerinin meydana gelmesinde yukarıdaki ayetlerin oluşturduğu inanç dünyamızın etkili olduğunu düşünmekteyiz.

Allah'tan Umut Kesilmez

İnsan, bazen sıkıntılardan bunalabilir. Hâdiseler tahammülünü zorlayabilir veya işlediği günahların çokluğu karşısında 'artık ben affedilmem' düşüncesine kapılabilir. "İsyân denizine yelken açmışım kenara çıkmaya bırakmıyor beni" diyerek günahlardan yakasını kurtaramayacağını zannedebilir. Yahut ibadetleri zor bulup ben bunları yapmaya güç yetiremem diyebilir. İşte bütün bu durumlarda bizi sabra ve tahammüle çağıran, azme sarılmayı ve iradeyi ele almayı öğütleyen bir atalar sözümüz var: "*Allah'tan umut kesilmez.*" Evet, şartlar ne kadar zor olursa olsun O'ndan umut kesilmez. O mutlaka bir çıkış yolu gösterecek, işlerimizi kolaylaştıracaktır. Çünkü: "*Allah bir kapıyı kaparsa, bin kapıyı açar.*",¹⁶³ "*Allah gümüş kapıyı kaparsa altın kapıyı açar.*"¹⁶⁴ ve hep kullarının yardımcısı olur. Atalarımızın tecrübelerine göre zaten aksi düşünülemez. Çünkü: "*Dünyada ümitsiz yaşanmaz.*", ve "*Dünya umut dünyasıdır.*" Hem "*İnsan umutla doğar.*", "*İnsanı yaşatan umuttur.*"

"...Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz. ..." (Zümer 39 / 53) "... Allah'ın rahmetinden asla ümidinizi kesmeyiniz. Çünkü kâfirler güruhu dışında hiç kimse Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez." (Yusuf 12 / 87) ayetleri yukarıdaki atasözlerinin özellikle de "*Allah'tan umut kesilmez.*" atasözünün temelini oluşturmuş olmalıdır. Evet, Allah'ın kendilerini her an görüp gözettiğini ve kullarına karşı pek merhametli olduğunu bilen mü'minler "Görelim Mevlâ neyler, / Neyler ise güzel eyler." düşüncesiyle bütün sıkıntıların ardında bir rahmet tecellisi ararlar.

Yusuf suresinden naklettiğimiz üstteki ayet, Hz. Yakub'un oğullarına nasihatidir. O, biricik yavrusu Yusuf'u vahşi kurtların parçalayarak yediğine diğer oğulları tarafından inandırılmaya çalışılan acılı bir babaydı. Ağlamaktan gözleri görmez olmuştu. Ama aradan geçen onlarca yıla rağmen Yusuf'una kavuşmaktan ümidini hiç kesmemiş, 'güzel bir sabırla' beklemişti. Öyle ki bu iyimserliğinden dolayı çevresi onu bunamakla bile suçlamıştı. Ama o, Allah'tan umudunu kesmemiş, Sonunda Yusuf'un önce kokusunu sonra kendisini bulmuştu. Allah Teâlâ, onun umudunu boşa çıkarmadı.

¹⁶³ Yurtbaşı, s. 922.

¹⁶⁴ Yurtbaşı, s. 923.

Yukarıdaki ayette, diğer oğullarını, kokusunu aldığı Yusuf'u bulmak üzere Mısır'a gönderirken evlatlarına yaptığı nasihat nakledilmektedir.

Bütün bunlar da göstermektedir ki, *"Allah'tan umut kesilmez."* atasözü ve umutla ilgili hemen hemen bütün atasözleri yukarıdaki ayetlerin ve Kur'ân menşeli peygamber kıssalarının kültürümüzde derin etkileri vardır.

Allah'a Hesap Sorulamaz

Biz insanlar dünyaya imtihan edilmek için gönderildik. Burada yapıp söylediğimiz her şeyin ve kulluk vazifemiz olduğu halde yapmayı söylemediklerimizin hesabını mutlaka vereceğiz. Yüce Rabbimiz ise *"fa'alün limâ yürüd"*dir. (*Burûc 85 /16*) Yani dilediğini yapar. Bir işi yapmak için izin alacağı veya hesap vereceği bir merci yoktur. Biz farkına varsak da varmasak da O'nun icraatlarının hepsi hikmetlerle doludur. Netice itibariyle her şey mutlaka kullarının lehine cereyan eder. Öyle ki biz ilk karşılaştığımızda ekşi hatta acı olarak gördüğümüz nice hâdiselerin hakkımızda hayırlı olduğunu defalarca görmüş ve şu atasözlerine sarılarak Rabbimizin tasarrufuna olan rızamızı ortaya koymuşuzdur: *"Allah'ın işine karışılmaz."*,¹⁶⁵ *"Hikmetinden sual olunmaz."*,¹⁶⁶ *"Lâ yüs'el ammâ yef'al."*¹⁶⁷

Hayatın imbiğinden geççe geççe olgunlaşan irfan sahipleri, ilk başta hikmetini idrak edemeyip akıllarının almadığı durumlar karşısında aceleden karar vermeyip teennî ile hareket etmeyi bir düstur edinerek ya yukarıdaki atasözlerine ya da İbrahim Hakkı Hazretlerinin: *"Deme şu, niçin şöyle / Yerincedir o, öyle / Bak sonuna sabreyle / Mevlâ görelim neyler / Neylerse güzel eyler."* mazmununa sığınmışlardır. Bu yüzden onlar kendi vazifelerini yapıp vazife-i ilâhiye'ye karışmamış, Cenab-ı Hakk'ın icraatlarını sorgulamayı, kaderi tenkit etmeyi ya da suçu kadere atmayı hiç düşünmemişlerdir.

Cenab-ı Hakk'ın yaptıklarını, sorgulayıp tenkit etmek hiçbir Müslüman'ın aklından geçmez. Çünkü onlar şu ayetten haberdardır: *"O yaptıklarından sorumlu değildir. O'nu sorguya çekecek kimse yoktur, ama insanlar mutlaka sorgulanacaklardır."* (*Eniya 21 / 23*) Evet, Yüce Allah'ı hiçbir güç sorguya çekemez, sorumlu tutamaz. Ancak

¹⁶⁵ Yurtbaşı, s. 923.

¹⁶⁶ www.tdkterim.gov.tr/atasoz

¹⁶⁷ Bu söz elimizdeki kaynaklarda atasözü olarak yer almasa da şifahî kültürde atasözü olarak kullanılmaktadır.

icraatlarının hikmetlerini araştırıp üzerinde tefekkür edebilir. Yalnız burada da hikmetleri göremeyen veya –haşa- beğenmeyen insan, Yaraticısını sorgulamaya kalkışmamalıdır. Çünkü hikmetin hakikati O'nun katındadır. Dilerse bildirerek imtihan eder, dilerse bildirmeyerek. Müslümanlara düşen O'nun abesle iştiğal etmeyeceğine, hiçbir icraatının oyun ve eğlence olsun diye olmayacağına inanmaktır.¹⁶⁸ Ayrıca sorguya çekilmek ve sorumlu tutulmak; dürüstlük, adalet ve gücünden endişe edilenler için söz konusudur. Yüce Allah ise bunlardan münezzehtir.¹⁶⁹

Bize göre; *“Hikmetinden sual olunmaz.”*,¹⁷⁰ *“Allah’ın işine karışılmaz.”*,¹⁷¹ *“Allah’ın işine karışan kâfir olur.”*,¹⁷² *“Allah’ın hikmeti büyüktür, kimse bilmez sonunu; kader ne ise o olur.”*,¹⁷³ *“Allah’ın işiyle eşeğin yaşı bilinmez.”*¹⁷⁴ atasözlerinde vurgulanmak istenen gerçekler menşei bu ayet-i kerimeden almış olmalıdır. Zaten kaynaklarımızda yer alan ve halkın günlük hayatta, siyasetçilerin konuşmalarında kullandığı *“Lâ yüs’el ammâ yef’al.”* atasözü sadedinde olduğumuz ayet-i kerimenin aynıyla dilimize geçmiş halidir.

Allah Herkesin Gönlüne Göre Verir

Allah insana irade vermiş ve onu diğer varlıkların aksine davranışlarında özgür bırakmıştır. Bunun için insanoğlu dilediğini yapmakta serbesttir. O, iradesini hangi istikamette kullanırsa Allah onu yapmasına müsaade eder. Ama onu, yapıp ettiklerinden sorumlu tutar.

İnsanlar, söz ve fiilleriyle başkalarını yanıltabilirler. Ama Allah’ı kandıramazlar. Çünkü O, kalplerde olanı, herkesin gerçek niyetini bilir. Söz ve fiilleri o niyetlere göre değerlendirir. Atasözlerimizde bu durum şöyle ifade edilmektedir: *“Allah herkesin gönlüne göre verir.”*,¹⁷⁵ *“Allah çam isteyene çam, mum isteyene mum verir.”*¹⁷⁶

¹⁶⁸ Elmalılı, Enbiya 21/23. Ayetinin tefsirinde.

¹⁶⁹ Kur’ân Yolu, Enbiya 21/23. Ayetinin tefsirinde.

¹⁷⁰ www.tdkterim.gov.tr/atasoz

¹⁷¹ Albayrak, s. 146.

¹⁷² Albayrak, s. 146.

¹⁷³ Albayrak, s. 146.

¹⁷⁴ Albayrak, s. 146.

¹⁷⁵ Albayrak, s. 142.

¹⁷⁶ Albayrak, s. 141.

Bu atasözleri, İslâm inancına göre kişinin amellerindeki niyetlerin esas olduğunu, Allah'ın herkesin niyetine göre vereceğini ifade eden şu ayetlerle paralel anlamdadır: *"...Her kim dünya mükâfatını isterse, kendisine dünyalık bir şeyler veririz. Kim âhiret mükâfatı isterse ona da bundan veririz. ..."* (Âl-i İmrân 3 / 145) ve: *"Hepsine, dünyayı isteyenlere de, âhireti isteyenlere de Rabbinin ihsanından veririz. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir."* (İsrâ 17 / 20)

Âl-i İmrân suresinin 145. ayeti Uhud Savaşı'na katılan Müslümanlarla ilgili nâzil olmuştur. Râzî'nin belirttiğine göre onlardan bazıları Cenab-ı Hakk'ın rızasını ve ahireti isterken bazılarında da bir takım dünyevî istek ve arzu kısıntıları vardı.¹⁷⁷ Savaşın neticesinde *"Ameller niyetlere göredir..."*¹⁷⁸ hadis-i şerifinde belirtildiği üzere ahirete talip olanlar da dünyaya talip olanlar da hisselerinin bir kısmını aldılar. Yani *"Allah herkesin gönlüne göre ver"*di.

İsrâ suresinin 20. ayeti de insanın taleplerinin karşılıksız kalmayacağını beyan ediyor. Dünyalık isteyenlere de Allah dilediği miktarda nasip eder. Ancak verdiklerinin hesabını da sorar.¹⁷⁹ Kim de sırf Allah için gayret gösterirse o da umduğuna nail olur.¹⁸⁰ Ayette geçen "dünyayı isteyenler" ve "ahireti isteyenler" tasnifleri, kişilerin yaptıkları işlere göre değil taşıdıkları niyetlere göredir. Buna göre dünya işleri ile uğraşan biri halis bir niyet ve Allah'ın rızasına muvafık bir şekilde işini yaparsa ahireti istemiş olur. İbadet eden birisi de Allah'ın hoşnutluğundan başka gayeler güderse ibadet etmesine rağmen, ibadetiyle bile dünyayı isteyenlerden olur.¹⁸¹ Çünkü *"Allah herkesin gönlüne göre verir."* yine *"Allah çam isteyene çam, mum isteyene mum verir."*

Zikrettiğimiz atasözlerinin ayetlerle aynı anlamı taşıyıp kişinin niyetine vurgu yaptığı açıktır. Biz buradan hareketle ilgili atasözlerinin teşekkülüne yukarda kaydettiğimiz ayet-i celilelerin tesir ettiğini düşünüyoruz.

¹⁷⁷ Râzî, Âl-i İmrân 3/145. Ayetinin tefsirinde.

¹⁷⁸ Buhari, "Bed'ü'l-vahy", 1.

¹⁷⁹ Bkz: *"Kim şu peşin dünya zevkini isterse, Biz de dilediğimiz kimse hakkında ve dilediğimiz miktarda olmak kaydıyla, o dünya zevkini ona veririz. Ama sonra ona cehennemi mekân kılarız, o da yerilmiş ve kovulmuş olarak oraya atılır."* (İsrâ 17/18)

¹⁸⁰ Bkz: *Kim de âhireti ister ve ona lâyık bir biçimde mümin olarak gayret gösterirse, işte bunların çalışmaları makbul olur.* (İsrâ, 17/18)

¹⁸¹ Kur'ân Yolu, İsrâ, 17/20. Ayetinin tefsirinde.

2.2.5. Allah'ın Affı Merhameti Geniştir

İslâm inancına göre insan masum değildir. Bazen bilerek ve isteyerek bazen de farkına varmadan yüce Allah'ın emirlerine muhalefet edebilir. Bu durumda Allah kulunu hemen cezalandırmaz. Hatasını düzeltmesi için ona mühlet verir. İşte kulun bu mühleti iyi değerlendirerek hatası için Allah'tan af talep etmesine tevbe denir. Birçok ayet-i kerimede gerçekten pişman olup tevbe edenlerin affedileceği belirtilir.¹⁸²

Aşağıda ele alacağımız atasözlerimizde, tevbenin kime yapılacağı ve zamanı gibi konular ele alınmıştır.

Tevbe Yalnızca Allah'a Edilir

Kur'an'ın temel konularından biri tevhid gerçeğidir. Tevhid hakikati gereği Allah Teâlâ hiçbir kimseye ve hiçbir şeye muhtaç değildir. O; sonsuz güç, kudret ve ilim sahibidir. Dolayısıyla kullarını O'ndan başka affedebilecek yoktur. Bunun içindir ki İslâm dininde kul ile Allah arasına ister din adamı isterse peygamber olsun kimse giremez. Kul duasını doğrudan Yaratıcısına eder, affı da doğrudan O'ndan ister. Her Müslüman bilir ki Allah izin vermedikten sonra, kendisine şefaati verilen Peygamberimiz (sas) bile hiç kimseye şefaati edemez.

İşte bu inançla yoğrulan atalarımız, hayat felsefelerini söz kalıplarına dökerken hep bu inancı nazara vermişlerdir. Şu atasözümüz de – anlamı kullanım yerine göre değişmekle birlikte biz burada hakiki manası üzerinde duruyoruz– insanın isteğini doğrudan doğruya Rabbinden istemesi gerektiğini ifade eder: “*Bin peygambere yalvaracağına bir Allah'a yalvar.*”¹⁸³ Çünkü Allah izin vermedikçe ne peygamber ne melek bir şey yapabilir.

Bu atasözümüzün vücut bulmasında muhtemelen: “*Bilmediler mi ki: ancak Allah, kullarının tevbelerini kabul eder, zekât ve bağışlarını alır. ...*” (Tevbe 9 / 104) gibi ayetlerin etkisi büyüktür. Bazı Müslümanlar geçerli bir mazeretleri olmadığı halde Tebuk seferine katılmamışlardı. Bu durumu ise bizzat Yüce Allah “günah” olarak bildirmişti.¹⁸⁴ Bu ayet-i kerime ise, Tebuk seferine katılmayanları tevbe etmeye, sadaka

¹⁸² Misaller için bkz: Furkan 25/70; Tevbe 9/104.

¹⁸³ Albayrak, s. 248.

¹⁸⁴ Bkz: Tevbe 9/102-103.

vermeye; tevbe ve sadakalarında da samimi olmaya teşvik etmektedir. Zira zekât ve sadaka günahların bağışlanmasına vesile olmaktadır.¹⁸⁵ Zekât ve sadaka ancak Allah rızası için verildiği gibi tevbe de ancak Allah'a edilir. Çünkü Allah Teâlâ bu ayette tevbeleri kabul etmeyi kendi zatına tahsis etmiştir.

Yukarıdaki atasözü gerçek anlamıyla ele alındığında üzerinde durduğumuz ayet-i kerime ile aynı anlamı ifade etmektedir. Buradan hareketle biz: "*Bin peygambere yalvaracağına bir Allah'a yalvar.*" atasözünün meydana gelmesinde Tevbe suresinin 104. ayeti ve "... *günahları Allah'tan başka kim affeder ki?*" (*Âl-i İmran 3 / 135*) gibi ayetlerin tesirli olduğunu düşünüyoruz.

Tevbe Kapısı Ölene Kadar Açıktır

Makbul olan tevbe, günahın hemen akabinde, hiç vakit kaybetmeden yapılan tevbedir. Bununla birlikte tevbeyi ihmal eden, geciktiren kişiler için de ölüm anı gelmedikçe tevbe kapısı açıktır. Günahları üst üste yığılan biri de ümitsizliğe kapılmadan Allah'tan affını istemelidir. Çünkü tevbe kapısı her zaman açıktır, Yüce Allah'ın bağışlaması kolaydır. Hem günahları O'ndan gayri affedebilecek kimse yoktur.

Tevbe etmek, namazın sonunda, seher vakitlerinde, cuma saatlerinde; Kâbe-i Muazzama, Mescid-i Nebevî gibi mekânlarda daha makbul olmakla birlikte, her zaman ve her mekânda yapılabilir. Bir süre ile sınırlı veya bir mekâna münhasır değildir.

Dilimizdeki "*Tevbe kapıları her zaman açıktır.*",¹⁸⁶ "*Tevbe, ehl-i isyana rahmettir.*"¹⁸⁷ atasözleri yukarıda anlattıklarımızı veciz bir şekilde ifade etmektedir. Bu sözlerin teşekkül etmesinde şu ve benzeri ayetlerin olduğu anlaşılıyor:

"...*Nihayet, Allah'ın cezasından, yine Allah'ın kapısından başka sığınacak hiçbir yer olmadığını anladılar da, bundan sonra, önceki iyi hallerine dönsünler diye, Allah onları tevbeye muvaffak kıldı. Çünkü Allah tevvabdır, rahîmdir.*" (*Tevbe 9 / 118*) Bu ayet Tebük seferine mazeretsiz olarak katılmayan üç Müslüman hakkında nâzil olmuştur. Onlar yaptıklarından "*dünya bütün genişliğine rağmen başlarına dar gel*"ecek kadar

¹⁸⁵ Taberî, Tevbe 9/104. Ayetinin tefsirinde.

¹⁸⁶ Albayrak, s. 837.

¹⁸⁷ Albayrak, s. 837.

pişman olmuşlardı. ¹⁸⁸ Elli gün kadar sıkıntılı bir bekleyişle affedilmelerini beklemenin ardından yukarıdaki ayet gelmişti.

“Allah’tan af dile. Çünkü Allah gafurdur, rahimdir.” (Nisâ 4 / 106) Kim kötülük eder veya günah işleyerek nefesine zulmeder de sonra Allah’tan af dilerse, Allah’ı gafur ve rahim (affi ve merhameti bol) bulur.” (Nisâ 4 / 110) mealindeki ayetler de tevbe kapılarının açık olduğunu söyleyen atasözleriyle aynı hakikati ifade etmektedir. Şu halde ilgili atasözü bu ayetlerin tesiriyle ortaya çıkmış olmalıdır.

Allah Af Dileyenin Affını Bağışlar

“Aman Allah diyenin gözüne korku suyu sıkılmaz.”, ¹⁸⁹ “Eğilen boynu vurmazlar.”, ¹⁹⁰“Eğilen dal kırılmaz.”, ¹⁹¹ “ Aman dileyene kılıç kalkmaz.”, ¹⁹² “Eğik boynu kılıç kesmez.” ¹⁹³ atasözleri hatasını anlayıp özür dileyen birinin cezalandırılmasının doğru olmayacağını ifade eder. Çünkü o yaptığına pişman olup vicdan azabı çekmiş ve eman dilemiştir.

Bize göre bu atasözlerinin hepsinin kaynağında: *“...Rabbin, cahillik sebebiyle fenalık yapan, peşinden tevbe edip halini ve işini düzeltenleri bağışlar. ...” (Nahl 16 / 119)* ayeti gibi ayetlere dayanan inanç dünyamız vardır. Buna göre âdemoğluna düşen günahını itiraf edip Allah’tan bağışlanma dilemektir.

2.2.6. Allah’ın Azabı

Şüphesiz ki Rabbimiz kullarının iyiliğini ister ve onlara hep şefkat ve merhametle muamele eder. Nitekim: *“... Allah günahlarınızın çoğunu da affeder.” (Şura 42 / 30)* Ayetinde de belirtildiği gibi çeşitli vesilelerle günahları affeder. ¹⁹⁴ Ancak bazı kimseler günahlarında ısrar eder, hatta Allah’ın emirleriyle alay eder, tehdit edildikleri azabın, bir an evvel gelmesini isterler. İşte böyleleri için azab-ı ilahî vardır. Malumdur ki bir memlekette kralın ekmeğini yediği halde kanunlarını kabul etmeyip ona meydan

¹⁸⁸ Bkz: Tevbe 9/118.

¹⁸⁹ Albayrak, s. 152.

¹⁹⁰ Albayrak, s. 387.

¹⁹¹ Albayrak, s. 387.

¹⁹² Albayrak, s. 152.

¹⁹³ Yurtbaşı, s. 963.

¹⁹⁴ Başka misaller için bkz: Bakara, 2/271; Nisâ 4/31; Hûd 11/114.

okuyan, “kral da kimmiş, ben bildiğimi okurum, o beni cezalandıramaz.” diyen birisi için kral gerekirse, hususi hapisane kurup onu cezalandırır.

Bunun gibi Yüce Allah’ı hiçe sayarak O’nun emirlerine uymamakta ısrar edenlerin dünyada ve ahirette cezalandırılmasına “azab” denir.¹⁹⁵ Hz. Nûh’un inkârda direnen kavminin tufanda boğulması, Firavun ve Nemrud’un helak oluşları, Âd, Semud ve Lût kavimlerinin başına gelenler; bazı afet ve musibetler dünyevî azaplardandır. Esas azab ise kabir hayatı ile başlayan ahiretteki azabdır.¹⁹⁶ Bunlardan kurtulmak için Allah’ın emirlerine uygun yaşamak günaha düşülünce de hemen tevbe etmek gerekir.

Cenab-ı Hakk’ın isyankârları cezalandıracağı, atasözlerimizde genişçe yer alır. Şimdi onları ve onlara tesir ettiğini düşündüğümüz ayetleri ele alalım.

Allah Günahkârları Hemen Cezalandırmaz

Günah işleyenler hemen cezalandırılıyorsa, mesela; yalan söyleyenin dili lâl kesilse, harama bakanın gözü anında kör olsa, zulüm edenin tepesine gökten bir kılıç inse ya da namaz kılmayanın dizleri tutmaz olsa... imtihan sırrı kaybolur, insanın iradesinin elinden alındığı söylenebilirdi. Ama durum böyle değildir. Böyle olması bir yana ekseriyetle Allah günahları setreder. Kullarını insanlar arasında rezil etmez.

Şüphesiz Rabbimiz biz kullarına karşı fevkalade müsamahalıdır. İşlediğimiz günahları cezalandırmakta hiç acele etmez ve tevbe kapısını sürekli açık tutar. Hem de üç gün, beş gün, birkaç ay değil ölene kadar tevbe etmemize fırsat verir. Pişman olup af dileyenleri de bağışlar. Ayrıca Rabbimiz durmadan isyan eden kâfirleri cezalandırmakta da acele etmez.

Israrla işlediği günahlara rağmen kulun başına bir şey gelmiyor, üstelik işleri rast gidiyorsa kul yapıp ettiklerinin görülmediği veya onların kaydedilmediği zehabına kapılmamalıdır. Bilmelidir ki Allah kendisine “mehil” (süre) vermektedir. O’nun için unutmaya veya ihmal söz konusu değildir. Kul, kendine verilen bu sürede ya günahlarını katmerleyerek azabını çoğaltır ya da hatasını düzeltme iradesini gösterir. Kişinin yapıp

¹⁹⁵ Yavuz, Yusuf Şevki (1991), “Azap”, *DİA, Cilt 4*, İstanbul, s. 302-309.

¹⁹⁶ Yavuz (1991); Döndüren, Hamdi, “Azâb, Azap”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*. (Dâru’l-Kitap adlı dijital programdan.)

ettikleri bir gün mutlaka karşısına çıkar. Kişi amellerinin sorumluluğundan kurtulamaz. “Allah imhal eder, ihmal etmez.”¹⁹⁷ atasözü bunu anlatır.

Bu atasözünün arkasında: “Ben onlara mühlet veririm; fakat vakti gelince Benim cezalandırmam pek kesin ve şiddetlidir.” (A’raf 7 / 183) ayeti gibi ayet-i kerimelerin olduğunu düşünüyoruz. Bu ayetten önceki ayet-i kerimenin meali: “Âyetlerimizi yalan sayanları, farkına varamayacakları şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştırırız.” (A’raf 7 / 182) şeklindedir ki bize göre bu ayet de: “Allah’ın çarkı yavaş öğütür ama un ufak eder.” atasözünün meydana gelişini etkilemiş olabilir.

Büyük müfessir Fahreddin Râzî’nin belirttiği gibi inkârcılar ne zaman bir suç işleseler, Allah onlara çeşitli rızık kapıları açar, işleri hep yolunda gider. Onlar da şımarıp yoldan iyice çıkarlar. Günahlarını derece derece artırırlar. Sonra da Cenab-ı Kahhar, onları hiç beklemedikleri bir zamanda ansızın yakalayıp cezalandırır. Hz. Ömer (ra) kendisine İran Kısra’sının hazineleri getirilince “Allahım, adım adım helâke girmekten sana sığınırım. Çünkü ben senin, ‘Âyetlerimizi yalan sayanları, farkına varamayacakları şekilde yavaş yavaş helâke yaklaştırırız.’ dediğini işittim.” demiştir.¹⁹⁸

Kanaatimize göre şu ayet-i kerimeler de sözünü ettiğimiz atasözlerinin oluşmasına tesir etmiş olmalıdır: “Eğer Allah insanları işledikleri günahlar yüzünden cezalandıracak olsaydı, dünyada tek bir insan bile bırakmazdı; ama Allah onların cezasını belirlenmiş bir vâdeye kadar erteler. O vâdeleri geldiği vakit hükmünü yerine getirip onları cezalandırır. Çünkü Allah kullarını tamamen görmektedir (Fâtır 35 / 45) “O kâfirler kendilerine mühlet vermemizin kendileri hakkında hayır olduğunu sanmasınlar. Onlara mühlet vermemiz, günahlarının artması içindir. Onlara zelil ve perişan eden bir azap vardır.” (Âl-i İmrân 3 / 178) “Sen, o zalimlerin işlediklerinden, sakın Rabbinin habersiz olduğunu zannetme! O, sadece onların, dehşetinden gözlerinin donup kalacağı bir güne ertelemektedir.” (İbrahim 14 / 42)

Allah Kerimdir, Kuyusu Derindir

Cenab-ı Allah kullarına karşı çok cömerttir. Onlara her şeyi karşılıksız verir, hazinelerini sonuna kadar onların istifadelerine sunar. Nimetleri sağanak sağanak

¹⁹⁷ Albayrak, s. 142.

¹⁹⁸ Râzî, A’raf 7/182-183. Ayetlerinin tefsirinde.

yağdırır. Aynı zamanda O, kullarına karşı çok bağışlayıcıdır. Ancak ayetlerini ve elçilerini getirdikleri delillere rağmen yalanlayanlara, emirlerine uymamakta ısrar edenlere karşı azabı çok şiddetlidir. İslâm'ın, Cenab-ı Hakk hakkındaki bu inancı atasözlerimize: “Allah kerimdir, kuyusu derindir.”¹⁹⁹ şeklinde geçmiştir. Yani O'nun salihlere karşı keremi, şefkati, merhameti, affi ve mağfireti ne kadar geniş ise hak edenlere karşı cezası da pek şiddetlidir, elinden kimse kurtulamaz.

Bu atasözü, hemen hemen aynıyla şu ayetlerden iktibas edilmiş gibidir: “*Bilin ki Allah'ın cezası şiddetlidir; ama aynı zamanda O, gafurdur, rahîmdir (affi ve merhameti boldur).*” (Mâide 5 / 98) “*Kullarıma haber ver ki (günahları örten) gafur, (ihsanı bol olan) rahîm Ben'im. Bununla beraber azabım da elîm mi elîm!*” (Hicr 15 / 49- 50) Aslında bu ayetler bizi dengeye çağırıyor. Allah'ın Cemal ve Celâl'ini birlikte hatırlatıyor. Terğib ve terhibde bulunuyor. Yani O'nun azabı sizi ümitsizliğe düşürmesin, rahmeti de sizi ibadeti terk edecek kadar ümitlendirmesin. Ne günahlarınızdan dolayı karamsarlığa kapılın ne de ibadetlerinizle mağrur olun. Havf ile recâ arasındaki sırat-ı müstakimi yol edinin denilmektedir.²⁰⁰

“Allah kerimdir, kuyusu derindir.” atasözü görüldüğü üzere zikrettiğimiz ayetlerin neredeyse meali gibidir. Bu söz bize, Cenab-ı Hakk'ı tıpkı Kur'ân'ın bildirdiği gibi tanıtmaktadır. Atalarımız bunu Türkçe'nin imkânlarını kullanarak söylemesi ve ezberlemesi hem kolay hem zevkli bir söz kalıbına dökmüşlerdir.

2.3. Melek İnancı

İslâm'ın temel inançlarından birisi de meleklerin varlığına inanmaktır. Meleklerin varlığı birçok ayet-i kerimede geçmektedir. Duyu organlarımızla algılayamadığımız melekler hakkındaki bilgilerimiz, tamamen ayet ve hadislere dayanır. Buna göre onlar nurdan yaratılmış varlıklar²⁰¹ olup yemezler, içmezler, erkeklik ve dişilikleri yoktur, yorulmaz ve dinlenmezler,²⁰² Allah'ın emrinin dışına çıkamazlar.²⁰³ Çünkü iradeleri yoktur. Allah'ın bildirdiğinin dışında bilgileri yoktur.²⁰⁴ Sayılarını tam olarak

¹⁹⁹ Yurtbaşı, s. 923.

²⁰⁰ Elmalı'lı, Mâide 5/98. Ayetinin tefsirinde; Kur'ân Yolu, Hicr 15/49-50. Ayetlerinin tefsirinde.

²⁰¹ Müslim, Zühd 10.

²⁰² Bkz: Saffât 37/49; Zuhruf 43/19; Necm 53/27.

²⁰³ Tahrim 66/6.

²⁰⁴ Bkz: Bakara 2/32.

bilemeyiz. Bazılarının adları ve görevleri Kur’ân’da anlatılmakla birlikte detaylı bilgiye sahip değiliz.²⁰⁵

Kültürümüzde “melek” kavramı iyilik ve güzelliğin sembolüdür. Çocukların saflığını, annelerin iyiliğini, yardımseverlerin şefkatini hep “melek” benzetmesiyle ifade ederiz. Atasözlerinde “melek” kelimesinin umduğumuz kadar çok geçmediğini belirtmeliyiz. Ulaşabildiğimiz atasözlerinde sadece Azrail (as) adıyla birlikte zikredilmiştir. Şimdi melekleri konu alan atasözlerini ve onların söylenmesine tesir etmiş olabileceğini düşündüğümüz ayet-i kerimeleri ele alalım.

Mü’minin Duasına Gökteki Melekler ‘Âmin’ Der

Mümin, Allah’a inanan ve O’nun emir ve yasaklarına uyan kimsedir. Bu bakımdan meleklerle aynı saftadır. Melekler onların başına fenalık gelmesini istemezler ve dualarının kabulü için onlar da Allah’a yalvarırlar. Meleklerin bile âmin dediği dualar ise Allah katında makbul olur. İslâm inancının bir gereği olarak böyle düşünen atalarımız bu inançlarını şu şekilde söze dökmüşleridir: “*Mü’minin duasına gökteki melekler ‘âmin’ der.*”²⁰⁶

Bu atasözünün şu ayet-i kerimenin gölgesinde söylenmiş gibi duruyor: “*Arşı taşıyan, bir de onun çevresinde bulunan melekler devamlı olarak Rab’lerini zikir ve O’na hamd ederler. O’na gerçekten iman ederler ve müminler için şöyle mağfiret diler ve dua ederler: “Ey Ulu Rabbimiz, senin rahmetin ve ilmin her şeyi kuşatmıştır! O halde tövbe edenleri ve Senin yoluna tâbi olanları, affet ve onları cehennem azabından koru!”* (Mü’min, 40 / 7) Önceki nesiller anlatılırken iki ayet evvelinde: “... Her toplum tartaklamak için, resullerine karşı harekete geçtiler ve hakkı yıkmak için birtakım bâtil şeyleri ileri sürdüler...” (Mü’min, 40 / 5) buyrulmaktadır. 7. ayette ise Yüce Allah mümin kullarını teselli ediyor. Eğer size karşı çıkanlar, düşmanlık edenler varsa bundan korkmayın, üzülmeysin, onlara aldırış etmeyin denilmektedir. Çünkü siz yalnız değilsiniz. Allah katında değerli olan melekler sizinle beraber, onlar size dua ediyorlar.

²⁰⁷ Devam eden ayetlerde de meleklerin mü’minlere nasıl dua ettikleri zikredilmektedir.

²⁰⁵ Bkz: Bakara 2/97-98; Yâsîn 36/51; Secde 32/11; Mü’min 40/7; Kâf 50/17; İnfîtâr 82/10-12.

²⁰⁶ Albayrak, s. 713.

²⁰⁷ Râzî, Mü’min, 40/7. Ayetinin tefsirinde.

Azrail'e Bahane Bulunmaz

İnancımıza göre kişinin ecel vaktini Yüce Allah belirler ve bunu kimse değiştiremez.²⁰⁸ Bir kimse için belirlediği ömür süresi dolunca Yüce Allah ölüm meleği Azrail'e (as) o kişinin ruhunu alması için emir verir. Artık o emrin önünde kimse duramaz. Ölüm meleğini engelleyecek hiçbir engel olamaz. Atalarımız bu inançlarını şu atasözlerinde dile getirmişlerdir: “Azrail'e bahane bulunmaz (olmaz).”,²⁰⁹ “Azrail'in danasını kurt yemez.”²¹⁰

Bu atasözleri şu ve benzeri ayet-i kerimelerin izini taşımaktadır: “... Nihayet sizden birine ölüm vakti geldiğinde elçilerimiz hiç geciktirmeksizin ve hiçbir işi aksatmaksızın onun ruhunu alırlar.” (En'âm, 6 / 61) Bir kulun ölüm zamanı geldiğinde görevli melekler hemen harekete geçerler. İşlerini hiç aksatmaz ve onda kusur göstermezler. Kendilerine ne emredilmişse onu yaparlar.

Çok Ye Ol Helak Az Ye Ol Melek

Acıklarının, yeme içmelerinin ve uyku ihtiyaçlarının olmaması, meleklerin özelliklerindedir. Bazı atasözlerimizde az yiyen ve az uyuyan insanların meleklerle benzeyeceği dile getirilerek insanlara uykuyu ve yeyip içmeyi azaltmaları tavsiye edilmiştir. O atasözleri şunlardır: “Az uyku, az yemek insanı eder melek; çok uyku, çok yemek insanı eder helak.”,²¹¹ “Az yesen melek olursun, çok yesen helak olursun.”,²¹² “Çok ye, ol helek (helak), az ye ol melek.”²¹³

Bu atasözlerinin oluşmasına doğrudan tesir ettiğini düşündüğümüz bir ayet-i kerime tesbit edemedik. Ancak bu atasözlerinde nazara verilen melek inancı, İslâm inancına uygundur. Dolayısıyla söylenmesinde dinin tesirli olduğu açıktır.

2.4. Kitap İnancı

Yüce Allah insanlarla vahiy yoluyla konuşmuştur. Emir ve isteklerini onlara peygamberlerine gönderdiği vahiylerle bildirmiştir. İslâm Dini'nin temel esaslarından

²⁰⁸ “... Allah, vâdesi gelen hiçbir kimsenin ecelini ertelemez...” ayeti için bkz: Münâfikûn 63/11.

²⁰⁹ Albayrak, s. 213.

²¹⁰ Albayrak, s. 213.

²¹¹ Yurtbaşı, s. 933.

²¹² Yurtbaşı, s. 933.

²¹³ Albayrak, s. 314.

birisi de Allah'ın gönderdiği vahiylerle ve onların toplandığı kutsal kitaplara inanmaktır. Kitaplara iman, bütün ilahî kitaplara Allah'tan geldiği haliyle inanmayı gerektirir. Bu kitaplar Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'ân-ı Kerimdir.

Atasözlerimizde kitap inancıyla ilgili örneklere pek rastlayamadık. Tevrat, Zebur ve İncil'le ilgili hiç atasözüne rastalayamazken bulduğumuz üç örnek de Kur'ân'a dolaylı yoldan temas eden atasözleridir. Bunlardan: “*Atasözü Kur'ân'a girmez amma, yanında yelişir.*”²¹⁴ ve “*Uluların sözü Kur'ân'a girmez, illa yanınca yürür.*”²¹⁵ atasözleri, atasözlerinin değerini anlatırken Kur'ân'ın ayrıcalıklı yerine, Allah kelamı oluşuna işaret ediyor.

“*Çok söz Kur'ân'a yakışır.*”²¹⁶ atasözü de hüküm verme ve son sözü söyleme yetkisinin Allah kelamı olduğu için Kur'ân'a ait olduğunu; onda hiç yalan bulunmadığını belirtmek için kullanılır.

Bu atasözlerinin söylenmesine tesir ettiğini düşünebileceğimiz bir ayet-i kerime tesbit edemedik. Ama bunların İslâm inancından ilham alınarak söylendiğini söyleyebiliriz.

2.5. Peygamber İnancı

İnsan, eşref-i mahlûkattır. Alây-ı illiyyîn de denilen, varlık hiyerarşisinin en üst mertebesine çıkmaya namzet yaratılmıştır. Ancak bu potansiyelini değerlendiremezse esfel-i sâfilin de denilen en aşağılık mahlûk durumuna da düşebilir.²¹⁷ İnsan, fitratında bulunan kabiliyetleri geliştirip yerli yerinde kullanabilirse yaratılış gayesine uygun davranmış olur. Ancak onları geliştiremez yahut yanlış yerlerde kullanırsa değer bakımından hayvanlardan bile aşağı düşer.²¹⁸ Üstelik insanın; âciz, hırsına düşkün, aceleci, sabırsız ve nankör oluşu²¹⁹ gibi bir takım zaaf noktaları vardır. Bu yönleriyle insan yaratılış gayesine uygun hareket etmek için belirli prensiplere ve terbiye edicilere muhtaçtır. İnsanların bu ihtiyaçlarını karşılayan Yüce Allah'ın gönderdiği peygamberlerdir.²²⁰

²¹⁴ Albayrak, s. 190.

²¹⁵ Albayrak, s. 844.

²¹⁶ Albayrak, s. 313.

²¹⁷ Bkz: İsrâ 17/70; Tîn 95/4-6.

²¹⁸ Bkz: A'raf 7/179.

²¹⁹ Bkz: Hûd 11/9-10; Mearic 70/19-21; Nahl 16/4; Fussilet 41/49.

²²⁰ Akgül, Muhittin (2002), *Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber*, Işık Yayınları, İstanbul, s. 20-21.

Sadece insanlara değil, Canlıların hemen hepsi bir şekilde topluluk halinde yaşarlar ²²¹ ve aralarından biri onların önderi olur. “*Kuş bile kılavuzsuz uçmaz.*” ²²² atasözü kuşların topluluk halinde yaşadığını ve kendi aralarından bir kılavuzlarının olduğunu bildirir. Sadece kuşlar değil elbette; karıncalar, arılar, balıklar, atlar, koyunlar da bir arada yaşayan ve rehberleri olan hayvanlardır.

Hayvanlar bile rehbersiz bırakılmazken yüce gayeler için yaratılmış olan insanların başboş ve rehbersiz bırakılmaları düşünülemez. İşte Yüce Allah âdemoğullarına yaratılış gayelerini hatırlatacak, faziletli insan olma yollarını gösterecek, yanlışa karşı onları ikaz edecek kendi içlerinden peygamberler göndermiştir. Bu peygamberler Allah’tan aldıkları vahiyleri insanlara tebliğ etmekle, ²²³ vahyin gereklerini yerine getirmekle ve insanların anlamadıkları veya yanlış anladıkları yerleri izah etmekle ²²⁴ sorumludurlar.

Kur’ân’da 25 peygamberden isimleri anılarak bahsedilir. Onların inançsızlıkla olan mücadeleleri ve güzel ahlâkları hakkında bilgi verilir. Ama ilk peygamber Hz. Âdem’den son peygamber Hz. Muhammed’e kadar pek çok peygamber gönderilmiştir. Ahmed bin Hanbel’in Müsned’inde aktardığı bir hadis-i şerife göre toplam 125 bin peygamber gönderilmiştir. ²²⁵ Kur’ân’daki her kavme peygamber gönderildiği ²²⁶ bilgisini de dikkate aldığımızda, bu rakamın büyük bir rakam olmadığını görürüz. Müslümanlar, Kur’ân’ın ve Hz. Peygamberin (sas) bildirdiği kişilerin Allah’ın elçisi olduğuna inanırlar. Onlar arasında inanç bakımından bir ayırım gözetmezler. ²²⁷

Türk toplumunda, peygamberlik müessesesinin hem inanç hem kültür açısından önemi büyüktür. Onların peygamberlere karşı olan saygı ve sevgisi kültürlerinde bariz bir şekilde görülmektedir. Konumuz açısından atasözlerine baktığımızda bunu yakından müşahede etmekteyiz.

²²¹ Bkz: En’âm, 6/38.

²²² Albayrak, s. 683.

²²³ Bkz: Mâide 5/67.

²²⁴ Bkz: Nahl 16 /44.

²²⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c.5/s 266.

²²⁶ Bkz: Nahl, 16/36; Fâtır 35/24.

²²⁷ Bkz: Bakara 2/285.

Peygamberler Allah'ın Emrinden Dışarı Çıkmazlar

Peygamberler, Allah Teâlâ'nın mukaddes bir vazifeye görevlendirdiği kimselerdir. Onların en belirgin vasfı, Allah'ın kendilerine verdiği vahyi ümmetlerine harfiyen tebliğ etmeleri ve vahyin dışına çıkmamalarıdır. Dolayısıyla yapıp ettikleri herşey Allah'ın izni ve emriyledir. Bu yüzden dinde hüküm koyma yetkisini Allah Teâlâ kendisiyle birlikte onlara da vermiştir. ²²⁸ Çünkü peygamberler kendi hevalarından konuşmazlar. Onların din adına konuştukları her şey Cenab-ı Hakk'ın vahyinden ibarettir. ²²⁹

İslâm inancı, Kur'ân'nın ayetleriyle ecdadımızın zihnine nakşedilmiş ve onlar insanları başka başka konularda ikaz ederken bile inançlarını referans göstermiş, sürekli bunu nazara vermişlerdir. Şu atasözlerimiz bu hususu anlatır: *“Allah'ın istemediğini peygamber kapıdan kovarmış.”* ²³⁰ *“Allah'ın ondurmadiğini peygamber sopa ile kovar.”* ²³¹ *“Allah vermeyince peygamber neylesin.”* ²³²

Bu atasözlerimizin meydana gelişinde aşağıdaki ayetlerin tesirli olduğunu düşünebiliriz. Şu kadar var ki atasözleri ayetin mefhum-u muhalifi şeklinde dile gelmiştir. Ancak ayetlerle yaklaşık aynı manayı içermektedirler:

“Biz hiç bir peygamberi, Allah'ın izni ile kendisine itaat olunmaktan başka bir gaye ile göndermedik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri vakit sana gelip de Allah'tan af dileseler, sen de resul olarak onların affedilmelerini isteseydin, elbette Allah'ı tövbeleri kabul eden, pek merhametli bulacaklardı.” (Nisa; 4 / 64.)

Peygamberler sadece Allah'tan aldıkları vahyi insanlara ulaştıran birer postacı değildir. Onlara inanmak demek, getirdikleri prensipleri hayat tarzı olarak benimsemek, onlara itaat etmek demektir. ²³³ Peygamberlere itaat edilmesini isteyen Allah Teâlâ'dır. Dolayısıyla peygambere itaat Allah'a itaat, ona isyan da Allah'a isyandır.

Şayet peygamberler, birisinin affedilmesini Cenab-ı Allah'tan dilerlerse Allah onların isteklerini geri çevirmez. Ancak hiçbir peygamber de Allah'ın bağışlamayacağı birinin affını talep etmez. Tabii bu durumun tam tersi de geçerlidir. Peygamberler bir kimseye

²²⁸ Bkz: Haşr 59/7; Tevbe 9/29.

²²⁹ Bkz: Necm 53/3.

²³⁰ Albayrak, s. 146.

²³¹ Albayrak, s. 146.

²³² Albayrak, s. 923.

²³³ Kutub, Nisa 4/64. Ayetinin tefsirinde; Mevdûdî, Nisa 4/64. Ayetinin tefsirinde.

beddua eder ya da bir kavmin helaki için Allah'a müracaat ettiklerindeyse, Nûh kavminin helakinde olduğu gibi, talepleri kabul edilir. Aynı şekilde Allah bir kimseyi veya bir kavmi helak etmeyi murad ederse peygamberlerin ona itiraz etmeleri düşünülemez.

Kanaatimizce bu manalara işaret eden bu ve benzeri ayetler “*Allah’ın ondurmadığını peygamber sopa ile kovar.*” gibi atasözlerinin söylenmesinde etkili olmuştur.

Peygamberlerin Çoğu Hicret Etmiştir

Peygamberler tarihi incelendiğinde peygamberlerin hemen hepsinin bir şekilde memleketinden ayrıldığı, ayrılmak zorunda kaldığı görülür. Nitekim Hz. Nuh kendine inananlarla birlikte gemiye binip memleketinden ayrılmıştı.²³⁴ Hz. İbrahim, yaşadığı Babil şehrini terk etmek zorunda kalmıştı.²³⁵ Hz. Lut da kendisine yabancı bir memleket olan Sedom şehrinde tebliğle görevlendirilmişti.²³⁶ Hz. Musa, Hz. Yusuf da Efendimiz (sas) gibi muhacir peygamberlerdendir.

Atalarımız insanın çocukluk ve gençliğinin geçtiği yerlerde kabul edilmelerinin zorluğunu belirtmek ve biraz da kendi memleketinde kabul göremeyen kimselerin halini anlamak için şu atasözünü kullanmışlardır: “*Kimse kendi memleketinde peygamber olmamış.*”²³⁷

Belli bir ayet ile direkt irtibatlandıramasak da bu atasözünün oluşmasında Kur’ân’ın pek çok yerinde anlatılan peygamber kıssaları etkili olmuş ve yukarıdaki atasözünde bir teşbih unsuru olarak kullanılmıştır diyebiliriz.

Peygamber Kıssaları

Kur’ân-ı Kerim’de anlatılan peygamber kıssaları da bazı atasözlerimizin meydana gelmesinde tesirli olmuştur. Bu atasözleri ve bunlara tesir ettiğini düşündüğümüz bazı ayetler şunlardır.

²³⁴ Hûd 11/40-43.

²³⁵ Bkz: Saffât 37/99.

²³⁶ Kazancı, Ahmet Lütfi (1993), *Peygamberler Tarihi 1*, Nil Yayınları, İzmir, s. 302.

²³⁷ Albayrak, s. 643.

Nûh Gemisine Binen Tufandan Korkmaz

Kendisini tehlikelerden koruyacak emin bir yere sığınan ve arkası güçlü olan biri dışarıdaki olumsuz şartlardan endişe etmez. Çünkü o tedbirli davranmış, kendisini emniyete almıştır. “*Nûh gemisine binen, tufandan korkmaz.*”²³⁸ atasözümüz böyle kimseler hakkında söylenmiştir.

Bu atasözünün söylenmesinde Hz. Nûh’un kıssasının anlatıldığı ayetler tesirli olduğunu düşünebiliriz. Şu ayet-i i kerime o ayetlerin bir özeti mahiyetindedir: “*Hülâsa Biz de onu ve yanındakileri o yükü dolu gemi içinde kurtardık.*” (*Şuara, / 26 / 119*) Hz. Nûh’a inanmayanlar zorba ve zalim kimselerdi. Başkalarının iradelerine ipotek koyarak onların da iman etmelerine engel olmak istiyorlardı. Bunun için Hz. Nûh’u peygamberlik davasından vazgeçirmeye çalışıyor, bunu yapmadığı halde onu taşlamakla tehdit ediyorlardı.²³⁹ Asırlar süren çabalarına rağmen onların iman edeceklerinden ümidini kesen Hz. Nûh Allah’a dua edince Allah ona büyük bir gemi yapmasını emretti.²⁴⁰ Vakit gelip yer su püskürtmeye, gök suyunu boşaltmaya başlayınca kâfirler başlarına geleni anladılar. Heyhat ki iş işten geçmişti...

Hz. Nûh ve kendisine inananlar ise gemide, tufandan uzak bir şekilde kendilerine iman nasip eden ve böylelikle kurtaran Yüce Allah’a şükrederek kurtuluşa doğru ilerliyorlardı. Koca dünyayı yutan o müthiş tufanda dışarıda can pazarı yaşanırken “ashab-ı sefine”nin burnu dahi kanamamıştı. İşte biz “ana sütü gibi temiz” dilimizde bu kıssanın tesiriyle “*Nûh gemisine binen, tufandan korkmaz.*” sözü söylenmiş olabilir diye düşünüyoruz.

Süleyman Anıldıkça Karınca Da Anılır

Hz. Davud’un oğlu olan Hz. Süleyman peygambere Allah tarafından muhteşem bir saltanat verilmişti. Onun ordusu cinlerden, insanlardan ve kuşlardan oluşuyordu.²⁴¹ Kendisine ilimle birlikte her şeyden bolca verilmiş, kuşdili öğretilmişti.²⁴² Allah’ın izniyle; “*Rüzgâr, onun emriyle istediği yere tatlı tatlı esirdi. (Yüce Allah) Bina yapan, dalgalılık yapan her şeytani, bukağılarla bağlı olan başkalarını da onun hizmetine*”

²³⁸ Albayrak, s. 726.

²³⁹ Bkz: Şuara / 26/116.

²⁴⁰ Bkz: Hud 11/36-37.

²⁴¹ Bkz: Neml 27/17.

²⁴² Bkz: Neml 27/15-16.

vermişti. ²⁴³ İşte bu göz kamaştırıcı saltanatı dolayısıyla Hz. Süleyman, tarih boyunca hükümler ve saltanatın sembolü olmuştur.

Atasözlerimizde insanın Hz. Süleyman kadar güç ve kuvvete sahip olsa bile kimseye haksızlık etmemesi gerektiği şu güzel sözle anlatılır: “*Süleyman isen dahi karıncanın âhından sakın.*” ²⁴⁴

Hz. Süleyman’la ilgili kıssalarda genelde karıncaya da yer verilir. Karıncayla Hz. Süleyman’ın karşılaşması Kur’ân’da da anlatılmış ve geçtiği sureye “Neml” (Karınca) suresi denilmiştir. Dilimizde bu kıssaya atıf yapılarak: “*Süleyman anıldıkça karınca da anılır.*” ²⁴⁵ denilmiştir. Evet karınca küçüktür ama Hz. Süleyman’la karşılaşması onun sürekli Hz. Süleyman’la (as) birlikte anılmasına vesile olacaktır.

Yukarıdaki atasözleri Kur’ân’da belirtilen Hz. Süleyman’ın saltanatına ve hayatına atıf yapmaktadır. Dolayısıyla bu atasözleri: “*Derken Karınca vadisine geldiklerinde, onları gören bir karınca: “Ey karıncalar, haydin yuvalarınıza girin. Süleyman ve orduları, sizi fark etmeyerek ezip çiğnemesinler!” diye seslendi.*” (Neml 27/18) ayetinden ilhamla söylenmiş olabilir.

Eyyûb Sabrı Her Kula Müyesser Değil

Hz. Eyyûb peygamberin başına da değişik sıkıntılar gelmiştir. Kaynakların bildirdiğine göre ihtiyarlığına yakın bir zamanlar, şiddetli bir hastalığa maruz kalmıştı. Öyle ki vücudunda kalbi dışında iğne ucu kadar sağlam yer kalmamıştı. ²⁴⁶ Önceleri zengin bir kimse iken zamanla malı mülkü elinden çıkmıştı. Ardından çocuklarının hepsi ölmüş ve Hz. Eyyûb hanımı Rahme ile birlikte yalnız kalmıştı. ²⁴⁷ Hem hastalıkla, hem evlat acısı ve yalnızlıkla hem de yoksullukla imtihan edilmişti. Ama o bunların hepsini sabırla karşılamış, Allah’a isyan etmeyi, halinden şikâyet etmeyi hiç düşünmemişti. Sonunda “Sabrın sonu selamettir.”, “Sabır cennetin anahtarıdır.”, “Sabır, dibi altındır.” diyen atalarımızın dediği gibi olmuş ve Kur’ân’da Rabbimizin bize haber verdiği göre

²⁴³ Bkz: Sâd 38/36-38.

²⁴⁴ Albayrak, s. 804.

²⁴⁵ Albayrak, s. 804.

²⁴⁶ İbn-i Kesir, Sâd 38/41-44. Ayetinin tefsirinde.

²⁴⁷ Kazancı, c2/s. 2.

Eyyûb (as) tekrar sağlığına kavuşmuş, ²⁴⁸ “*alesi, çevresi ve onların bir misli*” ²⁴⁹ ona lutfedilmişti.

Üst üste gelen bu sıkıntılara sabretmek kolay değildir. İmanı ve iradesi zayıf kimseler bu imtihanı kaybederler. Böyle durumlarda ancak Hz. Eyyûb gibi Allah’tan gelen her şeyi rıza ile karşılayanlar sabredebilirler. Bu gerçek bir atasözümüzde şöyle dile getirilir: “*Eyyûb sabrı her kula müyesser değil.*” ²⁵⁰

İlk bakışta görüleceği üzere bu atasözümüz Kur’ân’da anlatılan Eyyûb kıssasına uygunluk arz etmektedir. Nitekim atasözündeki mananın benzeri şu ayet-i kerimede de vardır: “... *Doğrusu Biz onu (Eyyûb’u) pek sabırlı bulduk. Ne güzel kuldu o! O, gerçekten Allah’a yönelirdi.*” (Sâd 38/44)

Her Firavun’un Bir Mûsa’sı Çıkar

Cenab-ı Allah dünya hayatında iyiyle kötüyü, güzelle çirkini, zalimle âdil içi içe, yan yana yaratmış ve insanları bunları seçmekte serbest bırakmıştır. Bunun için insanlık tarihi boyunca Habillerle Kabiller hep var olmuştur. Bazen biri fazla olmuştur bazen öbürü. Bazen biri galip gelmiştir bazen diğeri.

İyilerle kötülerin mücadelesinde Habil ile Kabil gibi sembol ikililer vardır. Hz. İbrahim ile Nemrut, Hz. Muhammed ile Ebu Cehil bunlardandır. Hz. Musa ile Firavun’un mücadelesi de hak- bâtil mücadelesinin en çok bilinen örneklerindedir. Bir yanda Allah’ın peygamberi, iyiliğin temsilcisi Hz. Musa diğer yanda kibir ve gururundan yanına varılmayan, şerrin başı Firavun. Hz. Musa güzellik adına ne yapmak isterse karşısına Firavun çıkmış, onu engellemeye çalışmıştır: “*Her Musa’nın bir Firavun’u var.*” ²⁵¹ atasözü bu duruma işaret eder. Her dönemde, Hz. Musa gibi iyilik yapmaya çalışanları engellemeye çalışan Firavun karakterinde kimseler olagelmiştir. Yine her dönemde Firavun gibi zâlim ve kendini beğenmişlerin karşısına da mutlaka Hz. Musa gibi birileri çıkmıştır. “*Her Firavunun bir Mûsası çıkar. (var, olur)*” ²⁵² atasözü de bu tarihi gerçekliği anlatır. Yani ne iyiler rahat rahat iyilik yapabilir ne de kötüler meydanı

²⁴⁸ Bkz: Enbiya 21/84.

²⁴⁹ Bkz: Sâd 38/43.

²⁵⁰ Albayrak, s. 450.

²⁵¹ Albayrak, s. 520.

²⁵² Albayrak, s. 515.

boş bulur, imtihan gereği bu hep böyle olur. Sünnetullah (Allah'ın âdet-i sübhânîsi) böyledir.

Yukarıda verdiğimiz atasözlerinin söylenmesinde şu ve benzeri ayetlerin tesirli olduğunu düşünebiliriz: *“Bakın (ey Mekkeliler, ey bütün insanlar) Biz vaktiyle Firavun'a bir elçi gönderdiğimiz gibi size de hakkınızda şahitlik edecek bir elçi gönderdik.”* (Müzzemmil 73/15) Hz. Muhammed (sas) peygamberliğini ilan edince Mekkeliler müşrikler Rasulullah'ın (sas) kendi aralarında doğup büyümesinin de tesiriyle O'nu küçümsemişlerdi. Burada Mekke'lilere Hz. Musa ile Firavun hatırlatılmaktadır. Çünkü Hz. Musa'da Firavun'un sarayında, onun elinde büyümüştü. Firavun da bu durumdan dolayı onu küçümsemiş ve kibirlilik taslamıştı.²⁵³ Nitekim onun akıbetini Allah Teâlâ şöyle haber vermektedir: *“Firavun o elçiye isyan etti. Biz de onu şiddetle cezaya çarptırdık.”* (Müzzemmil 73/16) Yani Ey Mekkeliler! Size gönderdiğim elçiye Firavun'un Musa'ya davrandığı gibi davranırsanız onun âkıbetine uğrarsınız. *“Kâfirliğinizde devam ederseniz, dehşetinden çocukları birden ak saçlı ihtiyarlara çevirecek o günden kendinizi nasıl koruyabilirsiniz?”* (Müzzemmil 73/17)

Şu ayet-i kerime de söz konusu ettiğimiz atasözleriyle benzer bir mana taşımaktadır: *“... biz her peygambere, insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık. ...”* (En'am 6 / 112)

Atasözlerimiz arasında Kur'an'da anlatılan peygamber kıssalarına telmihte bulunan ancak bizim doğrudan bir ayetle irtibatlandırmakta zorlandıklarımız da vardır. Şu atasözleri bunlardandır: *“Her Yusuf güzel olmaz.”*,²⁵⁴ *“Asayı, Musa'yı tanımaz; yalnız kendisini bilir.”*,²⁵⁵ *“İsa'yı Musa'yı tanımaz; salt kendi bilir.”*²⁵⁶

2.6. Ahiret İnancı

İnsan bu dünyada adeta bir yolcu gibidir. Nitekim Efendimiz (sas) şöyle buyurmuştur: *“Ben kim, dünya kim. Dünya ile benim misâlim, bir ağacın altında gölgelenip sonra terkedip giden yolcunun misali gibidir.”*²⁵⁷ İnsan bu seyahate ruhlar âleminde başlamış, oradan anne karnına uğramış, oradan da dünyaya gelmiştir. Dünyada da bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik, ihtiyarlık gibi bazı duraklara uğramaktadır.

²⁵³ Kurtûbî, Müzzemmil 73/15. Ayetinin tefsirinde; Râzî, Müzzemmil 73/15. Ayetinin tefsirinde.

²⁵⁴ Albayrak, s. 524.

²⁵⁵ Albayrak, s. 174.

²⁵⁶ Albayrak, s. 561.

²⁵⁷ Tirmizî, Zühd 44.

Dünyadaki duraklar bitince gideceği ilk yer ise kabirdir. Kabirden haşre, oradan hesaba, hesaptan sırata, sırattan da cennet veya cehenneme gidecektir. Bu yolculukta bilinmesi gereken en önemli şey, cennet veya cehenneme kadar uğranılan bütün duraklardan teker teker ayrılmak zorunda kalınacağıdır. Durakların en önemlileri dünya hayatında uğranılanlarıdır. Çünkü önceki duraklar bir nevi dünyadakilere hazırlıktır. Kabrin ötesindeki duraklar ise dünyadakilere göre rahat ya da sıkıntılı geçecektir. İnsanları en çok aldatan da dünya duraklarıdır. Cazibedar güzellikleriyle onlar insanların gaflete düşmesine sebep olup oradan ayrılacaklarını unutturabilmektedir. Aldanmamak için insanların bir sonraki mecburi istikameti düşünerek hareket etmeleri gerekir.

Bazısı uzun bazısı kısa yaşasa da her insan mutlaka bir gün ölmektedir. Ölüm ise İslâm inancına ve diğer semavî dinlere ²⁵⁸ göre bir son değildir. “*Her canlı ölümü tadacaktır. Siz ey insanlar, çalışmalarınızın ücretini ancak kıyamet günü tam bir şekilde alacaksınız! O vakit, kim ateşten uzaklaştırılıp cennete yerleştirilirse, işte o muradına ermiştir.*” (Âl-i İmran 3 / 185) ayetinde de işaret edildiği üzere ölüm, insanların dünya hayatlarının hesabını vermek üzere diriltilecekleri ahiret hayatının başlangıcıdır. İnsanların öldükten sonra yok olmayıp yeniden diriltileceklerine ve dünya hayatında yaptıklarının veya yapmadıklarının hesabını vereceklerine, neticede cennete yahut cehenneme gideceklerine inanmaya ahiret inancı denilir. Ahirete iman İslâm inancının temel altı şartından birisidir. Tevhid, nübüvvet ve adalet kavramlarıyla birlikte Kur’ân’ın dört ana konusundan biri ahirete imandır. “Ahiret” kelimesi çeşitli tamlamalarıyla birlikte yüz kırk ayet-i kerimede yer almıştır. ²⁵⁹ Zaten ibadetler ve güzel ahlâka ait davranışlar ahirete iman sayesinde anlam kazanır.

Atasözlerimizde dünya hayatının geçiciliğine, ahiret hayatının başlangıcı olan ölüm gerçeğine, herkesin kendi yaptıklarından ve saptırdığı kimselerden sorumlu olacağına, iyiliklerin boşa gitmeyeceğine, son pişmanlığın fayda vermeyeceği gibi konulara değinilmiştir.

²⁵⁸ Yahudilik ve Hristiyanlık’taki ahiret inancıyla ilgili bkz: Demir, Şehmus (2008), *Dünya Ahiret Bütünlüğü*, Işık Akademi Yayınları İzmir, s. 17-27.

²⁵⁹ Bkz: Abdülbaki, Muhammed Fuad (1990), *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

2.6.1. Dünya Hayatı

“Dünya” kelimesi Türkçe’de “yer yüzü”, “arz” ve güneş sistemindeki bir gezegen karşılığı olarak kullanılmaktadır. ²⁶⁰ Kur’ân’daki kullanımı ise “dünya hayatı” şeklindedir. Bununla yeryüzünde insanların iyilikleri ve fenalıklarıyla, duyuları ve duyguları ile yaşadıkları hayat kastedilmektedir. Bu bakımdan “dünya hayatı”, insanlara ahireti kazanmak üzere verilmiş bir sermaye hükmündedir. Sermaye yerinde değerlendirilirse insana sonsuz hazinelerin kapısını açar. Ancak bu sermaye, verilmiş maksadının dışında kullanılırsa kişinin başına büyük bela açar.

Dünya hayatının gerçek mahiyetini belirten pek çok atasözümüz vardır. Şimdi bunlardan bazılarını ve bunlara tesir ettiğini düşündüğümüz ayet-i kerimeleri ele alalım.

İş Düzene Girer Ömür Biter

Dünya, rahat etme yeri değil, çalışma yeridir. Ücret ve lezzet alma yeri değil hizmet etme ve imtihan olma yeridir. Dünya; tarlaya tohum ekme, onu gübreleyip sulama yeridir. Mahsul toplama yeri ise ahiret yurdudur. İşte bundan ötürü âdemoğluna dünyada tam anlamıyla bir huzur yoktur. Dünyanın derdi- tasası, gamı- kederi hiç eksik olmaz. İnsanoğlu geleceğe dönük bazı planlar yapar. Ancak hiç hesapta olmayan aksaklıklar onun planlarını suya düşürür. Mesela emeklilik sonrası kafasını dinlemeyi hayal eder. Ancak bir bakar ki hastane köşelerinden kurtulamıyor. Ya da bekâr biri evlenmeyi, arabası olmayan biri araba almayı, evi olamayan biri ev sahibi olmayı çok önemser. Bunlar olunca hayatlarının tamamen değişeceğini umarlar. Ancak hiç hesapta olmayan başka sıkıntılar kapısını çalmaya başlayabilir ve eski günlerini mumla arayabilirler.

Yukarıda tasvir etmeye çalıştığımız hayatın gerçeklerini atalarımız şu veciz sözlerle bir çırpıda anlatıvermişlerdir: “*Sac düzene girer, hamur tükenir; iş düzene girer, ömür tükenir.*”, “*Sac düzen aldı, hamur tükendi; iş düzen aldı ömür tükendi.*”, “*Sac tavını bulur, hamur tükenir; insan rahatını bulur, ömür tükenir.*” ²⁶¹ “Sac”, yufka ekmeği pişirmek için kullanılan âlettir. Ocakta yakılan odun ateşinin üzerine konulur. Sacın üzerine de pişirilmek üzere oklavayla açılmış olan ince hamur serilir. Ancak o geniş

²⁶⁰ Ayverdi, “*Dünya*”, *maddesi*.

²⁶¹ Bu üç atasözü için de bkz: Albayrak, s. 768.

yufka ekmeğinin her yanının pişmesi için ateşin “düzen” alması, sacın her yanının dengeli bir şekilde ısıtması gerekir. Aksi takdirde ekmeğin bazı yerleri yanarken bazı yerleri hamur olarak kalır. İşte sacın düzen almadığı durumlarda vakit kaybetmemek veya yanan ateşi boşa vermemek için hamur açıp ekmeği pişirmeye devam edilir. Haliyle ilk pişen ekmeğin tam kıvamında olmaz. Ateş yandıkça sacın her yanı ısınmaya yani düzen almaya başlar. En güzel ekmeğin de o vakit pişer. Pişer pişmesine de hamur da azalmıştır artık...

Atasözü ekmeğin pişirmedeki bu inceliğini nazara vererek insan ömrünün geçiciliğini anlatır. Buna göre, insan her işini yoluna koyayım sonra rahat edeyim diye düşünmemelidir. Çünkü ömrü buna vefa etmeyebilir. Ömrü yetse de şartlar değişebilir. Bunun için insan ne yapacaksa içinde bulunduğu ânda yapmalıdır. Özellikle ibadet ve iyilikleri “emeklilikten sonra, pazartesi sabahı” gibi bahanelerle asla ertelememeli, “şöyle şöyle olursa” gibi şartlara bağlamamalıdır. Çünkü dünya hayatı ve eldeki imkânlar geçicidir. Bugün varken yarın yok olabilir. Bu yüzden onların değerini varken iyi bilmeli, yerli yerinde kullanmalıdır.

Aslında dünyanın geçiciliği en güzel ifadesini şu ayette bulmaktadır: *“Bu fani dünya hayatı bilir misiniz neye benzer? Tıpkı şuna benzer: Gökten yağmur indiririz, derken o yağmur sebebiyle, insanların ve hayvanların yiyerek beslendikleri bitkiler bol bol yetişir, ağ gibi etrafta sarar. Yeryüzü renk renk, çeşit çeşit meyve ve mahsullerle süslenir, bahçe sahipleri de tam, bütün o ürünleri devşirmeye giriştikleri sırada, geceleyin veya gündüzün birden emir çıkarırız, bir afet gelir, söküp biçer. Sanki daha dün, o şen manzara, orada hiç olmamış gibi olur... İşte Biz düşünüp ibret alacak kimseler için âyetleri, delilleri böyle ayrıntılı olarak açıklarız.”* (Yunus 10/24)

Bu ayette dünya hayatının geçiciliği, yok olacağı, değerinin ve lezzetinin azlığı dikkate sunulmaktadır.²⁶² Ayette anlatılan mesel ile dünyadaki rahat hallerine bakıp da ahireti unutanlara ya da ahirette de rahat edeceklerini sananlara bir uyarı yapılmaktadır. Dikkat edin denmektedir, ürünlerinin toplanacağından emin olunan bir bahçenin birden bire felakete uğraması gibi elinizdeki imkânlar çıkıp gitmesin!²⁶³ Çünkü:

²⁶² Kurtûbî, Yunus 10/24. Ayetinin tefsirinde.

²⁶³ Mevdûdî, Yunus 10/24. Ayetinin tefsirinde.

“Güzelliğinin zirvesindeyken gidiverir insan; kendileriyle övündüğü çocukları ve eşyası ölümle, depremlerle, sellerle veya daha başka sebeplerle elinden kayıverir. Sabah evden çıktığında akşam eve dönemez de, sonsuza kadar yaşayacağını sanarak biriktirdiği malları ve eşyaları başkalarına kalıverir. Böyledir işte dünya hayatı; ama, hayatı bu hayat sananlar bunu anlamaz da, hep dünya için çalışırlar...”²⁶⁴

Şu ayet de aynı kategoride ele alınabilir: “Sizden herhangi biriniz hiç arzu eder mi ki: Kendisinin hurmalığı ve üzüm bağı bulunsun: Bahçede dereler akıyor, içinde her türlü mahsulü bulunuyor. Ama kendisinin üstüne de ihtiyarlık çökmüş ve elleri ermez, güçleri yetmez, bakıma muhtaç küçük çocukları var. Derken... ateşli bir kasırga kopsun da bağı kasıp kavursun? İşte Allah âyetlerini size böyle apaçık bildirir. Olur ki iyi düşünürsünüz.” (Bakara 2 / 266)

Bu ayet-i kerime de bize doğrudan doğruya olmasa da yukarıda sözünü ettiğimiz atasözlerini çağrıştırmakta, aralarında bir anlam yakınlığı olduğunu düşündürmektedir. Buradan hareketle: “Sac düzene girer, hamur tükenir; iş düzene girer, ömür tükenir.” gibi atasözlerinin söylenmesinde dünya hayatının ve dünya malının fâniliğine vurgu yapan ayetler tesirli olmuş olabilir diye düşünmekteyiz.

Dünya Rüya Gibidir

Dünya güzel bir yerdir. İçinde, buradayken doyulması zor çeşitli nimetler bulunur. Güzelliği ve nimetleriyle çoğu kimseyi kendine âşık eder. Onun aşkına düşenler ondan hiç ayrılmayacak, nimetleri hiç eksilmeyecek, lezzetleri tükenmeyecek, sağlıkları bozulmayacak, onun içindeyken yaptıkları ilerde karşılıklarına çıkmayacak gibi davranırlar. Ancak günün birinde başlarına bir hâl gelir. Sahip oldukları imkânlar, sağlıkları, sevdikleri birer birer kendilerini terk etmeye başlar. Ömür sermayesi ucundan eksilmeye, zaman tarafından kemirilmeye başlar. Bir zamanlar zevk aldığı dünya ızdırıp kaynağı olur... İşte o zaman insanoğlu dünyanın gerçek mahiyetini kavrar. Yalancı bir rüyadan uyanır. Sarhoşluktan ayılır... Bu uyanış ve ayılmalar tövbeye ve salih amellere vakit varken olursa ne âlâ, kurtuluş ümidi vardır hâlâ. Ancak “Atı alan Üsküdar’ı geçmiş.” ise, yani uyanış ölümle birlikte gelmiş ise vay o kimsenin haline...

²⁶⁴ Ünal, s. 223.

İşte atalarımız dünyanın hakiki yüzünü görmüş ve onun oyunlarına kanmamamız, erkenden uyanmamız için bizleri şu sözleriyle ikaz etmişlerdir: “*Dünya dünya yalan dünya.*”,²⁶⁵ “*Dünya rüya gibidir.*”²⁶⁶

Bu atasözlerinin söylenmesinde elbette asırların tecrübesi vardır. Bununla birlikte şu ve benzeri ayet-i kerimelerin de tesirli olduğunu düşünebiliriz: “*...bu dünya hayatı, aldaticı ve geçici bir zevkten başka bir şey değildir.*” (Âl-i İmrân 3/185) Evet, dünya hayatı aldaticıdır. İnsan kazandım dediği sırada bakar ki aslında kaybetmiştir. Ya da kaybettim dediğinde aslında kazanmıştır. İnsan iyiliğinin karşılığını burada tam olarak bulamaz. Kötülükler de burada tam olarak cezalandırılmaz. Her şeyin gerçek karşılığı ahirette görülecektir.²⁶⁷ Bu dünyanın zevki de geçicidir. Dâimî zevk veremez. İnsanoğlu kendisine zevk verecek her türlü imkâna sahip olsa bile ondan tam lezzet alamaz. Zevklerin bitip tükeneceğinden, işlerinin bozulacağından endişe eder. Çünkü “*Dünyada tasasız baş, bostan korkuluğunda bulunur.*”²⁶⁸ Onun için bu dünyaya, dünya malına bel bağlanmaz. Onu elde etmek için harama girilmez. Fâni zevklerin değil ebedî olanlarının peşine düşülür.

Bu ayetin işaret ettiği bir mana da şu olabilir: Dünyada sahip olunan mallar ve imkânlar madem aldaticıdır, madem onların vereceği zevk geçicidir. O halde onları ellerinde bulunduranlar şımarıp haddini aşmamalı, onlara sahip olamayanlar da üzülmemelidir. Çünkü şu ayette belirtildiği gibi: “*Dünya hayatı bir oyun ve oyalanmadan başka bir şey değildir. ...*” (En’âm 6 / 32) Evet dünya hayatı bir oyundur, dünyalıklar da oyuncak. Çocuklar oyun oynarken evler kurarlar. Aralarında rol paylaşımı yapıp kimi doktor kimi asker kimi anne kimi baba olur. Oynarlar, oynarlar yorulunca ya da birileri çağırınca nihayetinde akşam olunca dağılır giderler. Ortada ne evler kalmıştır ne roller. İşte öbür âleme gidince dünya hayatının malının mülkünün de makamının mansıbının da bir oyun ve oyalanma vâsıtası olduğu görülecektir.²⁶⁹

²⁶⁵ Yurtbaşı, s. 961.

²⁶⁶ Yurtbaşı, s. 962.

²⁶⁷ Elmalı’lı, Âl-i İmrân 3/185. Ayetinin tefsirinde.

²⁶⁸ Albayrak, s. 378.

²⁶⁹ Eren, Şadi (2002), *Kur’ân’da Teşbih ve Temsiller*, Işık Yayınları, İstanbul, s. 113.

2.6.2. Ölüm

Ölüm, dünya ile ahiretin arasındaki ince perdedir. O perde aradan kalkınca kişinin dünyası değişir. Hayatın değiştirilemez olan bu büyük gerçeği birçok atasözüne konu olmuştur. Atasözlerimizde ecel vaktinin değişmeyeceği, herkesin öleceği, kimsenin ölümden kaçamayacağı, Allah izin vermeden kimsenin öl(dürüle)meyeceği, Müslüman olarak ölmenin önemi, ölüm ânının zorluğu, öldükten sonra kimsenin geri döndürülmeyeceği gibi konular yer almaktadır. Şimdi bu atasözlerimizi ve onlarla aynı veya yaklaşık manaya gelen bazı ayet-i kerimeleri inceleyelim.

Ecel Vakti Değişmez

İnsanın ömrünün bitme zamanına yani ölüm vaktine ecel denir.²⁷⁰ Ecel vaktini değiştirmek insanın elinde değildir. Ne yaparsa yapsın ölüm vaktinin değişmeyeceğine tereddütsüz inanan atalarımız, bu inancı şu sözlerle dile dökmüşlerdir: “*Ecel ne bir saat geri ne bir saat ileri.*”²⁷¹ “*Ölüm ne bir soluk evvel ne bir soluk sonra.*”²⁷² “*Ecel ile nikahın günü şaşmaz.*”²⁷³ “*Hasta yatan ölmez, eceli yeten ölür.*”²⁷⁴ “*Kırk yıl kıran olmuş eceli gelen ölmüş.*”²⁷⁵

Bütün bu atasözlerinin oluşmasına şu ve benzeri ayet-i kerimelerin tesir ettiğini düşünmekteyiz: “... Allah, vâdesi gelen hiçbir kimsenin ecelini ertelemez...” (*Münâfikûn 63 / 11*) Adından anlaşılacağı üzere Münâfikûn sûresinde Münafıklardan bahsedilir ve onların durumu yerilir. Son üç ayette ise hitap Müslümanlara çevrilir ve onların diğerleri gibi olmamaları tavsiye edilir. Mal ve evlat sahibi olmak Allah’a şükürü ve O’nun yolunda daha çok çalışmayı gerektirirken, bunların Yaratacıcı’ya ibadet etmekten alıkoymaması tavsiye edilir. Çünkü çoğu kimse onlarla uğraşırken ibadetlerini aksatır, mallarını haram helal demeden çoğaltma hırsına kapılır, çocuklarının çokluğu ile gurura kapılır. Ama insanın ne kadar çocuğu, ne kadar malı olursa olsun ölüm bir gün mutlaka onun kapısını çalacaktır.

²⁷⁰ *Dini Terimler Sözlüğü* (2009), “*ecel*” maddesi, MEB Yayınları, Ankara, s. 65-66.

²⁷¹ Albayrak, s. 384.

²⁷² Yurtbaşı, s. 1026.

²⁷³ Albayrak, s. 384.

²⁷⁴ Yurtbaşı, s. 982.

²⁷⁵ Albayrak, s. 632.

İşte o vakit, insan öleceğini anladığında hayatı gözünün önünden geçmeye başlar. Geç kalmış bir muhasebeye dalar. Bir sürü pişmanlıkları olur. Güç- kuvvet ve mal mülk çokluğuyla övündüğü anlarına, hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya sarılıp ahiretini ihmal ettiği günlerine esef eder. Dünyaya gönderiliş gayesini esas o zaman anlar ve: *“Ya Rabbî, az mühlet ver bana, bak nasıl hayırlar yapacağım, tam takvâ ehlinden olacağım!”* (*Münâfikûn 63 / 10*) diyerek yalvarır. Ancak Allah onun ecelini çoktan takdir etmiştir ve bu değişmez. Kişinin o zamanki ağlayıp sızlamaları, biraz daha mühlet istemesi bir işe yaramaz.

Yukarıda söz konusu ettiğimiz atasözleri kanaatimize göre ancak bu ayette ifade edilen inanca sahip kişiler tarafından söylenebilir. Dolayısıyla ecele ilgili atasözlerinin bu manadaki ayetlerden etkilenilerek söylendiğini düşünüyoruz.

Her Nefis Ölecektir

İnsan fanidir. Vakti gelen her insanın ölümünü sürekli görmekte ve duymaktayız. Bazı insanlar istisnaî olarak 120 hatta 130 sene yaşasalar da ölüm gelip onları da bulmaktadır. İyi – kötü, âlim- zâlim, fakir- zengin, sağlıklı- hasta, genç- yaşlı, kadın-erkek ayırt etmeksizin ölüm herkesin kapısını çalmaktadır. Bu dünyadan nice Âdemler, Süleymanlar, nice Firavunlar, Karunlar gelip geçmiştir. Hepsi de vakt-i merhunu gelince ölüp gitmiştir. Bizim âkıbetimiz de onlardan farklı olmayacaktır. Öyleyse hayatı, meçhul bir günde mutlaka öleceğimiz ve hesap vereceğimiz şuuruyla yaşamalıyız. Atalarımız bu düşünceleri hayat felsefesi haline getirerek dünyada bir misafir gibi yaşamaya özen göstermişlerdir. Biz torunlarına da şu ölümsüz nasihatlerle seslenerek nasihat etmişlerdir:

“Anadan doğmak ölmek içindir.”, “Bey de ölüp aptal da.”, “Cümlemizin gideceği yer kara topraktır.”, “Doğduğuna inanır, öleceğine inanmaz.” “Gelin girmedik ev olur, ölüm girmedik ev olmaz.”, “Deve çökmedik ev çokmuş, amma ölüm girmedik ev yokmuş.”, “Düğünsüz ev olur, ölümsüz ev olmaz.”, “Hepsi yalan ölüm gerçek.”, ²⁷⁶
“Dünya ölümlü, gün akşamı.” ²⁷⁷

²⁷⁶ Bu atasözleri için alfabetik sıraya göre abkz: Yurtbaşı, s. 672-674.

²⁷⁷ Albayrak, s. 377.

Aynı hakikate parmak basan bu kadar atasözünün arkasında elbetteki hayatın gerçeği vardır. Ama sadece o değil temelini şu ve benzeri ayetlerden alan sağlam bir inanç dünyası da vardır:

“Her canlı ölümü tadacaktır. Siz ey insanlar, çalışmalarınızın ücretini ancak kıyamet günü tam bir şekilde alacaksınız! O vakit, kim ateşten uzaklaştırılıp cennete yerleştirilirse, işte o muradına ermiştir. Yoksa bu dünya hayatı, aldatıcı ve geçici bir zevkten başka bir şey değildir. (Âl-i İmran 3 / 185)

Bu ayet-i kerime, kâfirler ve münafıklar tarafından çeşitli sıkıntılara maruz bırakılan Rasulüllah'ı (sas) ve diğer Müslümanları teselli etmekte; onları düşmanlara karşı gaflete düşmemeleri, onların hilelerine aldanmamaları, olaylar karşısında zaaf gösterip telaşa kapılmamaları konularında îkaz etmektedir. ²⁷⁸ Ayrıca Uhut savaşı sonrası Müslümanlara, “bizim dediğimize uysaydınız bu sıkıntılar başınıza gelmezdi” diyerek fitne çıkarmaya çalışan münafıkları kınamaktadır. Allah yolunda savaşa çıkan müminlerin başına gelenlere hayret eden Müslümanlara bir hatırlatmada bulunmaktadır. ²⁷⁹ Allah yolunda başınıza gelenlerden dolayı üzülmezin, sıkıntılarınız boşa gitmeyecektir. O sıkıntıların hepsi ahirette karşınıza nimet olarak çıkacaktır. ²⁸⁰ Hem nasıl olsa herkes ölecek, kimse dünyada ebedî kalmayacaktır. Bu yolda ölseniz bile, tıpkı sizden öncekiler gibi Allah yolunda can vermiş olacaksınız.

Münafıklara ve kâfirlere ise şöyle demektedir; siz neye seviniyorsunuz ki! Cihada gitmemekle, dünyada biraz daha kalmakla kazançlı olduğunuzu mu sanıyorsunuz? Aslında hiç kazançlı değilsiniz. Çünkü bu ikiyüzlülüğünüz, Müslümanları bu yalnız bırakışınız ve fitne çıkarma çabalarınız ahirette cezasız kalmayacaktır. O halde ey insanlar ölümün bir gün mutlaka sizi bulacağını unutmayın ve hayatı dosdoğru yaşayınız!

Ölümünden hiç kimsenin muaf olmayacağını ifade eden yukarıdaki atasözlerinin söylenmesine tesir ettiğini düşündüğümüz başka bazı ayetlerin mealleri de şöyledir: *“Senden önce hiçbir insana dünyada, ebedî hayat nasib etmedik. Sanki sen ölsen, onlar ebedî mi kalacaklar! Her can ölümü tadacaktır. Biz, sizi sınamak için gâh şerle, gâh*

²⁷⁸ Elmalî'î, Âl-i İmran 3/185. Ayetinin tefsirinde.

²⁷⁹ Kur'ân Yolu, Âl-i İmran 3/185. Ayetinin tefsirinde.

²⁸⁰ Taberî, Âl-i İmran 3/185. Ayetinin tefsirinde.

hayırla imtihan ederiz. Sonunda Bizim huzurumuza getirileceksiniz.” (Enbiya 21 / 34-35) “Her can ölümü tadacaktır. Sonunda Bizim huzurumuza getirileceksiniz.” (Ankebut 29 / 57) “Yerin üstünde olan herkes fanidir.” (Rahmân 55 / 26) “...O’nun vechi (zâtı) hariç, her şey yok olacaktır.” (Kasas 28 / 88)

Allah İzin Vermeden Kimse Öl(dürüle)mez

Kur’ân’dan mülhem Azrail’in (as) ancak Allah’ın izniyle kapısını çalacağını bilen ecdadımız, hayatta karşılaşılan bir takım zorluklar karşısında fevkalade mütevekkil bir tavır almıştır. Böylelikle korkusuzca gazâ meydanlarında kılıç kuşanmış ve at sürmüştür. Vakti geldiğinde de ölümün Rabb’inin iradesiyle olduğunu bilip huzur içinde ruhunu teslim etmesini bilmiştir. Annesi, babası, eşi yahut çocukları vefat ettiğinde de fermanın “Yüce Dergâh”tan çıktığını bilerek sabretmiştir. Şu atasözleri atalarımızın ölüm gibi en büyük hayat gerçeğine Kur’ân penceresinden baktıklarının delilidir:

“Ecel Allah’tan gelir.”, “Yara öldürmez, Yaradan öldürür.”, “Ölüm Allah’ın emri.”, “Canı veren Allah alır.”, “Canı veren de alan da Allah.”, “Ecelsiz kul ölmez.”, “Ecelsiz ölüm yok.”, “Ecel gelmezse adama hiçbir şey olmaz.”, “Vade yetmeyince taşın altında bastırsan ölmez.”²⁸¹

Bu atasözlerinin teşekkülünde şu ve benzeri ayet-i kerimelerin tesiri bariz bir şekilde görülmektedir:

“Allah izin vermedikçe hiç bir kişi ölemez. Bu, belli bir vakte bağlanmış, takdir edilmiştir. Her kim dünya mükâfatını isterse, kendisine dünyalık bir şeyler veririz. Kim âhiret mükâfatı isterse ona da bundan veririz. Biz, şükredenleri elbette ödüllendireceğiz.” (Âl-i İmran 3 / 145)

Ayet-i kerime Uhud savaşında Peygamberimizin (sas) öldürüldüğü şayiasından sonra nazil olmuştur. O vakit Enes bin Nadr gibi sahabe efendilerimiz “Rasulullah’ın öldüğü bir dünyada biz ne diye yaşayalım!” diyerek düşmana hücum ederlerken bazı Müslümanlar da maalesef ümitsizliğe düşmüş, savaşmaya karşı içlerinde bir isteksizlik oluşmuştu.²⁸² İşte bir önceki ayette Hz. Muhammed’in (sas) de kendinden önceki peygamberler gibi ölümlü olduğu hatırlatılmakta ve Müslümanlara: “Şayet O (sas) ölür

²⁸¹ Bu atasözleri için alfabetik sıraya göre bkz: Yurtbaşı, s. 672-680.

²⁸² Elmalı’lı, Âl-i İmran 3/145. Ayetinin tefsirinde.

veya öldürülürse, siz hemen gerisin geriye dinden mi döneceksiniz?” (Âl-i İmran 3 / 144) denilerek onları her şart altında dinlerinde sebat etmeye çağırılmaktadır. Öldürülmekten endişelenenlere de “Allah dilemedikçe, eceliniz gelmedikçe savaş sizi öldürmez, düşman size zarar veremez!” denilerek cesaretleri kamçılanmaka ve savaş meydanına çağrılmaktadır.

Konuyla ilgili ayette ölümün, ancak Allah’ın izniyle olacağı bildirilmektedir. Yani siz veya Peygamberiniz (sas) ölür ya da öldürülürse bu ancak Allah’ın izniyle olabilir. Çünkü herkesin ne kadar yaşayacağını Allah takdir etmiştir. Korkunun ecele faydası yoktur. O, ne bir dakika ileri ne bir dakika geri alınabilir. Cesur davranmak da ömrü azaltmaz, eceli gelmeden kimse ölmez. O halde, ey Müslümanlar! O’nun hükmüne razı olun da isyan etmeyin, yolunuzdan dönmeyin. Bir de şunu bilin ki Allah dilemedikten sonra savaşta da olsa kimse kimseyi öldüremez. Hatta kişi kendi kendini dahî öldüremez. Başarısız intihar vakaları bunu teyit eder. Ama O dilerse, yani vadesi dolmuşsa insanın, düz yolda giderken de dünyadan göçebilir. Bunu ifade sadedinde atalarımız: “Çıkacak can yorganda da, urganda da çıkar.”²⁸³ demişlerdir.

Âl-i İmran sûresinin 144 ve 145. ayetlerini Efendimiz (sas) vefat ettiğinde Hz. Ebu Bekir ashab-ı kirama okumuştur. Çünkü o zaman Hz. Ömer gibi bazı Müslümanlar Rasulullahın (sas) vefatını kabullenmekte zorlanmışlardı. Hz. Ebu Bekir bu ayetleri okuyunca Müslümanlar sanki ilk defa duymuş gibi şaşırıp kalmışlardı.²⁸⁴

Ölümün ancak Allah’ın izni ve iradesiyle gelebileceğini bildiren şu ayet-i kerimeler de yukarıdaki atasözlerine tesir etmiş olabilir diye düşünüyoruz: “Hayatı veren de, alan da Allah’tır.” (Âl-i İmran 3 / 156) “O, sizi bir çamurdan yaratan, sonra size bir ecel, bir ömür süresi tayin edendir. Bir de O’nun nezdinde muayyen bir ecel vardır.” (En’am Sûresi 6 / 2) “Dirilten ve öldüren O’dur.” (Tövbe 9 / 16) “Hayatı veren de, öldürüp geri alan da O’dur.” (Yunus 10 / 56) “Sizi Allah yarattı. Sonra da sizi O öldürecek.” (Nahl 16 / 70) “Herhangi bir canlının ömrünün uzaması veya kısaltılması da mutlaka bir kitapta yazılıdır.” (Fâtır 35 / 11) “Hayatı veren ve hayatı alıp öldüren O’dur.” (Mü’min 40 / 68) “Aranızda ölümü Biz takdir ettik.” (Vâkıa 56 / 60)

²⁸³ Albayrak, s. 301.

²⁸⁴ İbn Kesîr, Âl-i İmran 3/144. Ayetinin tefsirinde.

Verdiğimiz misallerde görüldüğü gibi bir konuda ayet sayısı arttıkça atasözü sayısı da artmaktadır. Bu durum da bizim tezimiz olan Kur'ân-ı Kerim'in Türk atasözlerine tesir ettiğinin bir delilidir.

Ölümden Kimse Kaçamaz

İnsanoğlu, eskiden beri ölümün çaresini bulmak için değişik çarelerin arayışına girmiştir. Bu uğurda ab-ı hayatın, ölümsüzlük iksirinin peşine düşenler çıkmıştır. Ama bu uğurdaki çabaların hiç biri sonuç vermemiştir. İnsanoğlu ölümün herkese geleceğini bilir ancak bunu kendisinden uzak görür. Ne vakit ölüm aklına gelse hep erteler, daha ölmem ben diye düşünür. Hele hesabını düşününce daha bir uzaklaştırır ölümünü! Ölümünün daha sonra olacağını vehmeder. Ancak ölümün ne zaman ve nerede geleceğini kimse bilemez. Atalarımız bu gerçekleri şu sözlerle dile getirmişlerdir: “Çıkacak can yorganda da, urganda da çıkar.”,²⁸⁵ “Ölümden korkmak fayda vermez.”,²⁸⁶ “Vadesi yetmiş çare yoktur.”,²⁸⁷ “Ecel geldi cihane, baş ağrısı bahane.”²⁸⁸

Bu atasözlerinin söylenmesinde hiç kimsenin ölümden kurtulamayacağını bildiren bu ve benzeri ayet-i kerimelerin etkili olmuş olabileceğini düşünüyoruz: “*Vakti geldiğinde ölüm sekeratı başlayınca, can çekiştiği sırada insana “İşte” denir, “senin en çok nefret edip kaçtığın şey!” (Kâf 50 / 19)* Evet, insanoğlu genelde hiç beklemediği bir anda görevli meleği karşısında bulur. İşte o zaman ölümün sarhoşluğu, sekerat başlar, aklı başından gider. Dünyayla bağı kesilir, hakikatin üzerindeki perde kaldırılır ve kendisine ahiret yurdu gösterilir.²⁸⁹ Sürekli korkup kaçtığı, kendine uzak gördüğü hakikat kapısına gelip dayanmıştır. Artık hesap verme vaktidir...

Şu ayet-i kerimeler de tıpkı yukarıdaki atasözleri gibi ecelden kaçılmayacağını, onun sahibini bir şekilde bulacağını vurgulamaktadır: “... *Onlar aslında içlerinde, sana karşı açığa vuramadıkları birşeyler saklıyor ve kendi aralarında: “Bu emir ve komuta işinde bir payımız olsaydı, şimdi burada olmaz, öldürülmezdik” diyorlardı. De ki: Siz evlerinizde dahi olsaydınız haklarında ölüm takdir edilenler, mutlaka düşüp ölecekleri*

²⁸⁵ Albayrak, s. 301.

²⁸⁶ Yurtbaşı, s. 677.

²⁸⁷ Yurtbaşı, s. 678.

²⁸⁸ Albayrak, s. 384.

²⁸⁹ Mevdûî, Kâf 50/19. Ayetinin tefsirinde.

yerlere doğru çıkacaklardı. Allah, sizin içinizde olanı sınamak ve kalplerinizi her türlü vesveseden ve kirden arındırıp pırıl pırıl yapmak içindir ki bunu başınıza getirdi. Allah sinelerin özünü dahi bilir.” (Âl-i İmran 3 / 154) “Baksana, sayıları binlerce olmasına rağmen ölüm korkusuyla diyarlarını terk edip çıkan kimselere! Allah onlara: “Ölün!” dedi sonra onları diriltti. Doğrusu Allah insanlara lütûfkârdır, fakat insanların çoğu şükretmezler.” (Bakara 2 / 243)

Müslüman Olarak Ölmek

İnsan şu fâni dünyada ister fakir olsun ister zengin, ister sıhhatli olsun isterse hastalıklı... ömür öyle veya böyle tükenecektir. Hem de göz açıp kapama süresinde! En büyük mes’elenin dünyadan imanla ayrılmak olduğu inancı hayatına hâkim olan dedelerimiz, bu inançlarını Türkçemizin geniş ifade imkânlarıyla bize şöyle aktarmışlardır: “Parasız pazara, imansız mezera girilmez.”,²⁹⁰ “Son nefeste iman selameti.”,²⁹¹ “Dünyada (Van) şan, ahrette iman.”,²⁹² “Dünyada mekânsız, ahrette imansız (olmaz).”²⁹³

Bu atasözlerinin söylenmesinde şu ve benzeri ayet-i kerimelerin rolünün olabileceğini düşünüyoruz: “Bu dini İbrâhim kendi evlatlarına vasiyet ettiği gibi Yâkub da böyle yaptı ve: ‘Evlatlarım!’ dedi, ‘Allah sizin için bu dini seçti. Sakın Müslümanlıktan başka bir din üzere ölmeyin.’” (Bakara 2 / 132)

Allah Tealâ’nın peygamberleriyle gönderdiği bütün dinlerin ortak adı İslâm’dır. Geçerliliği kaldırılmadan evvel o dine inanan herkes de Müslüman’dır. İnsanlar için en büyük mes’ele ahirete imanla gidebilmektir. Çünkü mü’min olarak can veren, günahları olsa bile, ahirette kurtulabilir. Ama küfür üzere can veren kurtulamaz. Bu yüzden bütün peygamberler çocuklarına ve manevî evlatları sayılan ümmetlerine hep Müslüman olarak ölme vasiyetinde bulunmuşlardır. Ölüm gizli olduğu için insan sürekli Müslüman olarak yaşarsa ancak o zaman Müslüman olarak can verebilir. Ahirette ancak iman üzere vefat edenler Müslüman olarak diriltilip hesaplarını ona göre vereceklerdir. Bunun için Rasullerin (as) bu vasiyeti “Müslüman olarak yaşayın.” da demektir.

²⁹⁰ Albayrak, s. 758.

²⁹¹ Yurtbaşı, s. 1033.

²⁹² Albayrak, s. 378.

²⁹³ Albayrak, s. 378.

Bu ayette özellikle Hz. İbrahim ve Hz. Yâkub'un zikredilmesi, peygamberlerin soyunun onlardan gelmesi sebebiyle olabilir. Dolayısıyla onların vasiyetini onların evlatları olan sonraki peygamberlerin de aynen tekrarladıkları anlaşılır. Ayrıca burada genelde Hz. Âdem ve Hz. Nuh'tan çoğalan bütün insanlığa özeldir ise kendilerini Hz. İbrahim'e nisbet eden, O'nun soyundan olmakla iftihar eden Araplara ve Hz. Yâkub'un soyundan gelmekle övünen Yahudilere- ki Hz. Yâkub'un bir adı da İsrail'dir- şu çağrı yapılmaktadır: Hani sizin dedeleriniz olan peygamberler size ancak Müslüman olmanızı ve Müslüman olarak ölmenizi vasiyet etmişlerdi. O halde siz de onların vasiyetine uyun ve İslâm'a girin! ²⁹⁴

Müslüman olarak ölmenin gereğine dikkat çeken başka bir ayetin meali de şöyledir: *“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekirse öylece sakının. Ona lâayık olduğu tazimi gösterin ve ancak O'na teslim olan müslüman olarak can verin.”* (Âl-i İmran 3 / 102)

Ölüm Hali

İnsan, ruhunu teslim ederken oldukça zorlanır. Bu hem müşahedelerimizle, hem tıbben, hem de Yüce Yaratıcı'nın bizlere haber vermesiyle bilinen bir gerçektir. Ölüm ânında çoğu kimsenin aklı başından gider ve çırpınmaya çalışır. Bedeninden soğuk terler boşanır. Başındakiler durmadan onun terlerini silmek zorunda kalırlar. Ölüm ânı, gerçekten insana âcizliğini anlatan etkileyici bir sahnedir. Böyle sahnelere aşına olan atalarımız, insanın bu çaresizliğini şu özlü sözlerle kalıba dökmüşlerdir: *“Ölüm döşeginde yatan ecel teri döker.”*, ²⁹⁵ *“Ölüm ölüm, hırlaması ne zulüm.”*, ²⁹⁶ *“Hırlamanın ölüme faydası yok.”* ²⁹⁷

Bu atasözlerinin teşekkülünde müşahedelerin yanı sıra şu ve benzeri ayet-i kerimelerin de tesiri söz konusu olabilir: *“Hayır, hayır! Ne zaman ki can boğaza gelir, işte o zaman can çekişenin yanındakiler: “Bunu iyileştiren, kurtaran yok mu?” der. Artık ayrılık vakti geldiğini kendisi de anlar. Bacağı bacağına dolaşır, ölüm acısıyla kıvrılır. O gün sevkıyat, doğru Rabbinin divanına olur!”* (Kıyamet 75 / 26- 30)

²⁹⁴ Elmalı'lı, Bakara 2/132. Ayetinin tefsirinde.

²⁹⁵ Yurtbaşı, s. 676.

²⁹⁶ Albayrak, s. 749.

²⁹⁷ Albayrak, s. 530.

Dünya ile irtibatın kesilmesi, ahiretle aradaki perdenin kalkması kolay olmaz. O hemence olup bitiverecek bir hâl değildir. Dünyaya doğuşu nasıl ızdıraplı oluyorsa insanın, ahiret yurduna doğuşu demek olan ölümü de ızdıraplı olur. Şüphesiz ruhun bedenden sökülmesi acı verici bir durumdur. Acının derecesi kişinin imanına göre değişmekle birlikte bundan kurtuluş da yoktur. Nasıl olsun ki Hz. Âişe validemizin beyanına göre Efendimiz (sas) bile ölüm döşeğindeyken bir aralık kendine geliyor ve: *“Lâileheillallah! Ölümün sekerâti (sıkıntıları, sarsıntıları) varmış. Allahım bana yardım et!”*²⁹⁸ diyordu. Şu kadarı var ki Mü'minlerin hastalık, yorgunluk, tasa, keder ve ayağına diken batmasına kadar maruz kaldıkları her türlü ızdırap inşallah günahlarına keffaret olacaktır.²⁹⁹ Nitekim Efendimiz (sas) şöyle buyurmuştur: *“Mü'min alını terleyerek ve sıkıntılı olarak ruhunu teslim eder ve ölür.”*³⁰⁰

İşte ele aldığımız bu ayetler ölüm ânının zorluğunu bir sinema sahnesi gibi gözümüzde canlandırıyor. Etrafta koşuşturan yakınlarımız; doktor veya okuyup dua edecek birilerini arayanlar, elin ayağın can havliyle çırpınışı, dilin dolaşması ve söyleyemez oluşu ve kişinin vazifeli meleği görüp işin bittiğini, sevkியatın başladığını anlayışı.

O zaman gelince ne hısım akrabalar ne doktorlar ne hocalar kişiyi ölümden kurtarabilir. Sekerat halinin önüne kimse geçemez. Yukarıya aldığımız ayetlerde; ey insanoğlu dönüşü olmayan o gün gelmeden evvel tedbirini al, çünkü ölümden kurtulamazsın denilmektedir.

Nerede Olursanız Olun Ölüm Size Gelir

Allah'ın kelamını okuyup dinleyerek hamuru yoğrulan ecdadımız, ayetlerin manalarını iliklerine kadar öyle hissetmiştir ki bunun neticesinde Türkçemizi Kur'ân'ın ruhuyla örülmüş söz cevherleriyle süslemişlerdir. İnsanın rütbesi, yaşı ne olursa olsun ölümden kurtuluşun olamayacağı ve ecel gelmeden onu hiçbir şeyin öldüremeyeceğiyle ilgili atasözleri bu cevherlerdendir. Bunların incelendiğinde hepsinin Kur'ân'dan damlayan birer hayat kaynağı olduğu görülecektir. Onlardan bazıları şöyledir:

²⁹⁸ Buharî, *“Rikâk”* 42; Tirmizî, *“Cenâ'iz”* 8.

²⁹⁹ “Müslümanın başına gelen hiç bir musibet yoktur ki, onun sebebiyle günahı affolunmasın.'Hattâ ayağına diken bile batsa!” manasındaki hadis için bkz: Müslim, *“Birr”* 49.

³⁰⁰ Tirmizî, *“Cenâ'iz”* 8, 10.

“Vadesi yetmiş çare yoktur.”, “Padişah olsan da er kişi niyetine derler.”, “Ecelden kaçılmaz, nerde olsa gelir bulur.”, “Çıkacak can yorganda da, urganda da çıkar.”, “Ölümden korkmak fayda vermez.”, “Ölümden korkan, korkudan ölür.”³⁰¹

Bu atasözleri şu ayet-i kerime ile neredeyse aynı paraleldedir: *“Nerede bulunursanız bulunun: Sağlam, yüksek kulelerde, hatta eflâke ser çeken gökteki yıldız burçlarında bile olsanız, ölüm mutlaka size yetişir. ...” (Nisa 4 / 78)*

Ayetin siyak sibakını göz önüne aldığımızda konumuzla ilgili iki hususun varlığını görürüz. Birincisi, insan nerede olursa olsun eceli gelince ölümden kurtuluşunun mümkün olmadığı; ikincisi, eceli gelmedikten sonra hiçbir şeyin insanı öldüremeyeceği. Burada savaşta ölmekten korkanlara ve bu yüzden cepheden kaçmaya bahane arayanlara hitap edilmektedir. Onlara, ölüm korkusuyla Allah yolunda savaşmaktan kaçmamaları, korkaklık göstermemeleri öğütleniyor.³⁰² Zira herkesin eceli bellidir. O zaman gelince kişi ister savaş meydanında olsun ister rahat dōşeginde isterse korunaklı, muhkem duvarlar ardında olsun ölüm onu mutlaka bulacaktır. O halde ölüm endişesiyle sorumluluktan kaçmanın gereği yoktur, bu kimseyi kurtarmaz.

Öldükten Sonra Tekrar Dünyaya Dönmenin Mümkün Olmayışı

İnsana yaşama fırsatı sadece bir defalığına verilir. Dünya imtihanına herkes tek sefer katılabilir. Bütünlemesi, telafisi veya tekrarı yoktur onun. Ölen de bir daha geri gelemez. Ölen herkesin defteri sevabıyla günahıyla dürülmüştür. Bu gerçek ecdadımızın zihin dünyasında çok mühim bir yer etmiştir. Onlar bu fikri, bir hayat felsefesine dönüştürmüş ve şu kalıplar içerisinde biz evlatlarının kulaklarına hep bu büyük hakikati fısıldayarak tedbirli olmamızı tembihlemişlerdir:

“Dağın ardındaki gelir, taşın altındaki gelmez, “Giden gelse dedem gelirdi.”, “İnsan bir kere ölür.”, “İnsan iki kez ölemez.”, “Öbür dünyaya gidip de gelen yok ki.”, “Ölüm bir olur, daha olmaz.”³⁰³.”, “Gelmez yer altındaki, gelir dağ ardındaki.”³⁰⁴

Bu atasözlerinin söylenmesinde şu ayet-i kerimenin tesirli olduğunu düşünebiliriz:

³⁰¹ Bu atasözleri için alfabetik sıraya göre bkz: Yurtbaşı, s. 672-680.

³⁰² Elmalı'lı, Nisa 4/78 Ayetinin tefsirinde.

³⁰³ Bu atasözleri için alfabetik sıraya göre bkz: Yurtbaşı, s. 672-680.

³⁰⁴ Yurtbaşı, s. 975.

“Âhireti inkâr edenlerden birine ölüm gelip çatınca, işte o zaman: “Ya Rabbî!” der, “ne olur beni dünyaya geri gönderin, ta ki zayi ettiğim ömrümü telafi edip iyi işler yapayım.” Hayır, hayır! Bu onun söylediği mânasız bir sözdür. Çünkü dünyadan ayrılanların önünde, artık, diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.” (Mü’minûn 23 / 99- 100)

Ömrünü Allah’a isyan içerisinde ve malâyanî meşguliyetlerle geçiren kimseler, vadelerinin dolduğunu, kabir kapısında idrak edeceklerdir. İşte o zaman ömür boyu sürdürdükleri isyanlarını ve Allah’a ettikleri düşmanlığı unutup kendilerine bir fırsat daha vermesi için O’na yalvarmaya başlayacaklar. Bu pişmanlık ya ölüm ânında ahiretteki yeri kendisine gösterilince olacaktır ya da ahirette hesap görülürken. Ne zaman olursa olsun, ayetlerden anlaşıldığına göre bu taleplerine kulak asılmayacaktır. Çünkü yalvarma korkaklığın eseridir, pişmanlık ve tevbenin değil.³⁰⁵ Bu yalvarma, aradan perde kalktıktan, zevkler tükendikten, imtihan bittikten sonra, “Fıravun imanı”ndan bile sonraya kalmış bir yalvarmadır. Oysa dünyadayken onlara bu imkânın bir kere verileceği peygamberlerin ve kutsal kitapların diliyle defalarca belirtilmişti. Elbette Yüce Allah va’dinden dönmez. Onların bu istekleri yerine getirilse imtihan sırrı ortadan kalkar. Önemli olan görmeden, gözden perde kalkmadan, gayba iman etmektir;³⁰⁶ zira imtihan gayba iman veya inkâr imtihanıdır.

Öldükten sonra dünyaya dönüşün olmayacağını bildiren başka bir ayetin meali de şöyledir: *“Onlar orada imdat istemek için şöyle feryat ederler: “Ey Ulu Rabbimiz! Ne olur, çıkar bizi buradan, dünyaya geri gönder de, daha önce yaptıklarımızdan başka, güzel ve makbul işler yapalım!” Allah onlara şöyle buyurur: “Biz, size, düşünüp ibret alacak, gerçeği göreceğ kimsenin düşüneneceği kadar bir ömür vermedik mi? Hem size peygamber de gelip uyardı. Öyleyse tadın azabı! Zalimlerin hiç bir yardımcısı yoktur!” (Fâtır 35 / 37)*

2.6.3. Ölüm Ötesi Hayat: Hesap- Sorumluluk ve Pişmanlık

Öldükten sonra nelerin olacağı insanoğlunun en çok merak ettiği konuların başında gelir. Ancak ölüm ötesine geçip de geri gelen yoktur. Bu yüzden orada neler olup

³⁰⁵ Kutub, Mü’minûn 23/99-100. Ayetlerinin tefsirinde.

³⁰⁶ Mevdûdî, Mü’minûn 23/100. Ayetinin tefsirinde.

bittiğiyle ilgili gerçekleri gidip gelenlerden değil ancak Kur'ân'dan ve Allah'ın kendisine bildirdiği kadarını Rasulullah'dan (sas) öğrenebiliriz.

Atasözlerimizde yerine göre hem dünya hem ahiret için kullanılabilecek sözler vardır. Bunlardan bazıları sadece dünyadaki durumları ifade etmek için yaygın olarak kullanılsa da biz ahiret için de kullanılabileceklerini böylece atasözlerinin anlam ve kullanım bakımından daha zenginleşeceğini düşünüyoruz. *“Suçu gelin etmişler, kimse güvey girmemiş.”*,³⁰⁷ *“Kişinin kalbi yüzünden bellidir.”*,³⁰⁸ *“Köpeği (leşi) öldürene sürütürler.”*³⁰⁹ gibi atasözleri dünyada olup bitenler için daha çok kullanılsalar da ahiret yurdu için kullanıldıklarında da anlamın çok uygun düştüğünü görüyoruz.

Şimdi ölüm ötesi hayatta mahşerdeki hesaba, amellerin sorumluluğunun kime olduğuna ve kötülük yapanların duyacakları pişmanlığa ışık tuttuğunu düşündüğümüz atasözlerini ve onlarla aynı veya yaklaşık manaya gelen ayet-i kerimleri inceleyelim.

Ahirette Kimseden Kimseye Hayır Gelmez

Daha çok dünyevî işler için *“Tırnağın varsa, başını kaşı.”*³¹⁰ ya da *“Kurda ‘Ensen neden kalın?’ demişler, ‘Kendi işimi kendim görürüm de ondan.’ demiş.”*³¹¹ atasözlerinde olduğu gibi hiç kimseden yardım beklemeden kişiye kendi işini kendisinin görmesini tavsiye eden atasözlerinden biri de şudur: *“Kimseden kimseye hayır gelmez.”*³¹² Bu söz çoğu kere umduklarından yardım göremeyince *“Güvendiğim dağlar, size de mi yağdı karlar.”*³¹³ manasında kahr veya sitemini belirtmek için bir güvenmişlik sonucu söylenir. Bu kullanımıyla böyle bir hüküm her zaman doğru da değildir. Çünkü: *“Kul kula sebep.”*³¹⁴ atasözünde değinildiği gibi insanların birbirine yardımcı olduğu çok yer vardır.

³⁰⁷ Albayrak, s. 802.

³⁰⁸ Yurtbaşı, s. 417.

³⁰⁹ Albayrak, s. 662.

³¹⁰ Albayrak, s. 832.

³¹¹ Albayrak, s. 678.

³¹² Yurtbaşı, s. 1009.

³¹³ Albayrak, s. 491.

³¹⁴ Albayrak, s. 675. (Bu atasözünün şöyle bir söylenişi vardır ki İslâm inancını yansıtmaması bakımından güzel bir örnektir: *“Kul kula sebep, cümleye Allah sebep.”*)

“Kimseden kimseye hayır gelmez.” atasözünü ahiret için “Her koyun kendi bacağından asılır.” atasözüyle birlikte ele alırsak anlam tam yerine oturur. Çünkü orada gerçekten kimseden kimseye fayda olmaz. Herkes kendi hesabını kendisi verir.

Üzerinde durduğumuz atasözü sanki şu ayet-i kerimenin meali gibidir: “Öyle bir günden sakının ki o gün hiç kimse başkasının yerine bir şey ödeyemez, kimseden şefaahat kabul edilmez, hiç kimseden fidye alınmaz, hem onlara yardım da edilmez.” (Bakara 2 / 48)

Ayet-i kerime kıyamet gününün dehşeti ve oradaki hesabın zorluğunu haber vermektedir. Eskiden Araplarda biri fena bir işe bulaştığında, hısım akrabası onun haklı veya haksız olmasına bakmaksızın seferber olur bütün mallarını, gerekirse canlarını ortaya koyarak kendi adamlarını kurtarmaya çalışırlardı. Kaba kuvvetle karşı tarafı sindirebilirlerse ne âlâ. Aksi durumda araya hatırlı kimseleri koyar ve sertlikle yapamadıklarını yumuşaklıkla yapmaya çalışırlardı. Bundan da netice alamazlarsa paralarına kıyıp fidye verir gerekirse savaşa tutuşur yine de adamlarını korumaya çalışırlardı. ³¹⁵ Ayet-i kerimede bunlar hatırlatılarak ahirette bu yöntemlerin hiç birinin işe yaramayacağı yani “Kimseden kimseye hayır gelme” yeceği vurgulanıyor. Çünkü sorumluluk ferdîdir. Bu yüzden orada hesaplaşma şahsîdir. Herkes kendi yaptıklarından sorumludur. Kimse başkası için bir şey yapamaz. ³¹⁶ Zaten o gün ayetlerde; “İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden ve babasından, eşinden ve evlatlarından bile kaçır. O gün onlardan her birinin başından aşkın derdi ve tasası vardır.” (Abese, 80 / 34- 37) dendiği gibi herkesin kendi hesabı başından aşkın olacağı için başkasını düşünmeye mecali de olmayacaktır.

Bu ayette “... kimseden şefaahat kabul edilmez...” (Bakara 2 / 48) denilmesi özellikle küfürde ısrar edenler içindir. Çünkü İsrail oğulları kendilerinin babaları ve dedeleri olan peygamberlerin her halükarda onlara şefaahat edeceklerini iddia ediyorlardı. ³¹⁷ Bu ayet onların beklentilerini reddediyor. Yoksa başta Hz. Muhammed (sas) olmak üzere

³¹⁵ Râzî, Bakara 2/48. Ayetinin tefsirinde.

³¹⁶ Kutub, Bakara 2/48. Ayetinin tefsiri.

³¹⁷ Mevdûdî, Bakara 2/48. Ayetinin tefsirinde; Elmalî’lî, Bakara 2/48. Ayetinin tefsirinde.

Allah'ın izin verdiklerinin şefaathlerinin hak olduğuna dair birçok ayet ve hadis vardır. Ancak şu da bilinmelidir ki bütün şefaathler Allah'ın izni ile sınırlıdır.³¹⁸

Ahirette Hiç Kimse Kabahati Sahiplenmez

Yasak olan bir şeyi yapmak o anda insana keyif verebilir. İnsanlar birbirlerini suçla teşvik edebilirler. Suçta aşırı gidenler övülebilir, kahramanlaştırılabilir. Ancak şartlar değişip işin ceremesi ortaya çıkınca suçun ortakları köşe bucak saklanmaya başlarlar. Atalarımız bu durumu şu sözlerle dile getirmişlerdir: “*Kabahat samur kürk olmuş da kimse giymemiş.*”,³¹⁹ “*Suçtu gelin etmişler, kimse güvey girmemiş.*”,³²⁰ “*Kabahatin sahibi çıkmaz.*”,³²¹ “*Kimse kabahati üstüne almaz.*”³²² Suçluların durumu dünyada böyle olduğu gibi mahşer gününde de böyle olacaktır. Şu ayet-i kerime bize günahkârların o günkü hallerini çok açık bir şekilde haber vermektedir:

“Bir de bakarsın kıyamet gününde hepsi toplanarak Allah'ın huzuruna çıkmışlar. Zayıflar büyüklük taslayanlara: “Biz,” diyecekler, “sizlere tâbi idik. Şimdi siz, bize fayda sağlayıp da Allah'ın azabından zerrece bir şey uzaklaştırabiliyor musunuz?” Büyüklük taslayanlar şöyle cevap verecekler: “Ne yapalım? Allah bize yol gösterseydi biz de size gösterirdik. ...” (İbrahim 14 / 21) Günahkârlar ahirette cezalandırılacaklarını anlayınca birbirlerini suçlamaya başlayacaklar. İradesini başkalarına ipotek etmiş olanlar, kandırıldıklarını tam olarak anlayacaklar. Burada “zayıflar” la kast edilenlerin önderlerine uyan avam halk, “büyüklük taslayanlar”ınsa toplumun ileri gelen önderleri olduğu söylenmiştir.³²³ Onların da kendi aralarında bu şekilde bir hesaplaşmaları olacaktır. Ayetin devamından anladığımızı göre iki taraf da cezadan kurtulamayacaktır.

Şu ayet-i kerimede de hesap gününde suçlu kimsenin sahiplenmek istemeyeceği anlatılmaktadır. “*Müşrikler orada şeriklerini görünce: “Yüce Rabbimiz! işte Sen'den başka yalvardığımız, Sana ortak saydığımız putlarımız. Onlar yok mu onlar, işte onlar bizi şaşırttılar!” diyecek, onlarsa bunların suratlarına şu sözü çarpacaklardır: “Yalancının tekisiniz siz!” (Nahl 16 / 86)*

³¹⁸ Elmalı'lı, Bakara 2/48. Ayetinin tefsirinde.

³¹⁹ Albayrak, s. 581.

³²⁰ Albayrak, s. 802.

³²¹ Albayrak, s. 581.

³²² Albayrak, s. 643.

³²³ Râzî, İbrahim 14/21. Ayetinin tefsirinde.

Dünyada Eden Ahiret'te Bulur

İnsana akıl ve irade verilmiştir. Bu yüzden o yaptıklarından sorumludur. Zaten insanın başına gelenler onun tercihlerinin sonucudur. Doğru karar verip iradesini yerli yerinde kullanırsa netice güzel olur. Ancak tersi durumda ettiği fenalık eninde sonunda onu bulur. Dünyada bulmazsa bile ahirette bulur. Kişinin her ettiği karşılığını göreceğini binlerce kez tecrübe eden atalarımız: *“Etme bulma dünyası.”*,³²⁴ *“Etme kulum bulursun, ingildeye ingildeye ölürsün.”*,³²⁵ *“Eden bulur, inleyen ölür.”*³²⁶ *“Denize taş atan, cumbultusuna dayanır.”*³²⁷ gibi sözleri asırlardır söyleye gelmişlerdir.

İmtihan dünyası olması hasebiyle insan yaptıklarının karşılığını her zaman bu dünya da bulmaz. İyiliklerin de kötülüklerin de bazılarının karşılığı sadece ahirete bırakılır. Yukarıdaki atasözlerini ahiret yurdu için de kullanmamıza bir engel yoktur.

Şu ayet-i kerime dünyada yapılanların ahirette sahiplerinin karşısına çıkacağını vurgulamaktadır: *“Ve kendilerine şöyle denildi: “Siz Bizi, daha önce nasıl unutup terk ettiyseniz, Biz de bugün sizi unutup kendi halinize bırakacağız! ...” (Câsiye 45 / 34)* Allah'ı unutmaktan kasıt Allah'ın emir ve yasaklarına kulak asmayıp ibadetleri terk etmek, peygamberlere uymamak ve sanki – hâşâ- Allah yokmuş gibi yaşamaktır. Böyle kimseleri Yüce Allah'ın unutulması ise onların yalvarıp yakarmalarının kabul edilmemesi, orada hiç kimsenin onlara el uzatmaması demektir.³²⁸

Bu ayeti daha iyi anlamak için kendisinden önceki ayetlere bakmak gerekir: *“O gün (hesap günü) bütün ümmetleri, bir araya toplanmış ve diz çökmüş vaziyette görürsün. Her ümmet, hesap defterlerini okumaya çağırılır. Daha önce ne yaptıysanız bugün sadece onun karşılığını alırsınız. İşte karşınızda sadece gerçekleri dile getiren defterimiz. Biz sizin yaptığınız her işi bir yere kaydediyorduk. İman edip makbul ve güzel işler yapanların yüce Rab'leri, kendilerini rahmetine alır. İşte en kesin başarı, en büyük mutluluk budur. Kâfirlere ise yüce Allah tarafından, şöyle denilir: “Âyetlerim size okunduğunda siz büyüklük taslamış ve hep suç işleyen kimseler olmuştunuz değil mi?” Size: “Allah'ın vâdi gerçektir, kıyamet saati mutlaka gelecektir” denildiğinde siz:*

³²⁴ Yurtbaşı, s. 971.

³²⁵ Albayrak, s. 440.

³²⁶ Albayrak, s. 385.

³²⁷ Albayrak, s. 339.

³²⁸ Râzî, Câsiye 45/34. Ayetinin tefsirinde.

“Kıyamet neymiş bilmeyiz, biz olsa olsa bir zan ve tahminde bulunabiliriz, ama biz kesin bir tarzda ona inanmayız.” *Demıştiniz. Derken, yaptıkları ne kadar kötü, pis iş varsa karşılıklarına çıktı. Alay ettikleri cehennem azabı, kendilerini her taraftan sardı. (Câsiye 45 / 28- 33)*

Yüz Kalbin Aynasıdır

İnsanoğlunun beden yapısı, onun bazı karakteristik özelliklerinden haber verir. Öyle ki kişinin şekil ve şemaline bakarak kişiliği hakkında söz söyleyen ve “ilm-i kıyafet” diye bilinen bir ilim sahası bile vardır. Yüce Allah insanlara ruhlarına göre elbiseler giydirmiştir. Bu yüzden bakmasını bilenler için insanların eli, yüzü, ayağı, dili, dudağı birer mânâ ifade eder.³²⁹ Özellikle kişinin sîması / yüzü onun karakterini anlamada önemli ipuçları verir. İnsan başkalarını diliyle yanıltabilir ancak okumasını bilenler için sîma genelde doğruyu söyler. Bu durumu asırlardır gözlemleyen ecdadımız tecrübelerini şu sözlerle bizlere aktarmışlardır: “Yüz insanın (kalbin) aynasıdır.”,³³⁰ “Sîma ahlâkın aynasıdır.”,³³¹ “İnsanın yüzü yüreğinin aynasıdır.”,³³² “Kişinin kalbi yüzünden bellidir.”,³³³ “Zâhir bâtının aynasıdır.”,³³⁴

Kişinin yüzü, onu sadece dünyada değil bilâkis ahirette ele verecektir. Bu durumu Rabbimiz şu ayetlerle açıkça bize bildirmektedir: “Artık o gün insanlara ve cinlere günahları sorulmaz. Herkesin siması, soruya hacet bırakmaz.” (*Rahmân 55 / 39*) “Suçlular simalarından tanınırlar, perçemlerinden ve ayaklarından tutulup yaka paça cehenneme atılırlar.” (*Rahmân 55 / 41*) Evet, kıyamet gününde kimseye günahını sormaya gerek kalmayacaktır. Çünkü cennetliklerin yüzünde secde izi olduğu gibi cehennemliklerin sîmalarında da günah izi olacaktır. Cehennemlikleri tanımak için yüzlerinde iz aramaya da gerek yoktur. Zira adım adım yaklaştıklarını anladıkları azabın endişe ve korkusu onları tanımaya yetecektir.³³⁵

³²⁹ Gülen, (2004), *Kırık Testi I*, Gazteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 226.

³³⁰ Yurtbaşı, s. 843.

³³¹ Yurtbaşı, s. 417.

³³² Yurtbaşı, s. 416.

³³³ Yurtbaşı, s. 417.

³³⁴ Yurtbaşı, s. 418.

³³⁵ Mevdûdî, *Rahmân 55/39*. Ayetinin tefsirinde.

Mü'minleri daha dünyada iken yüzlerinden tanımak da mümkündür. Bu durum sahabelerin anlatıldığı şu ayetle bildirilir: “...Onların alâmeti, yüzlerindeki secde izi, secde aydınlığıdır. ...” (Fetih 48 / 29)

Yukarıya aldığımız atasözleri, bu ve benzeri ayet-i kerimelerle aynı duruma işaret etmektedir. Dolayısıyla bu atasözlerinin söylenmesinde bu gibi ayetlerin tesirlerinin olduğunu düşünebiliriz.

Hesabı Pâk Olanın Yüzü Ak Olur

Sorumluluklarını hakkıyla yerine getiren, sözlerinde yalan ve riyadan uzak duran, işlerini dürüst yapan birisi hiç kimseden korkmaz. Böyle birisi yanlışlarının ortaya çıkıp zor durumda kalacağından endişe etmez, hesap vermekten çekinmez. Çünkü o vazifesini yapmıştır. Aklı da gönlü de rahattır onun; başı dik, yüzü aktır. Atalarımız böyle kimselerin hali için şöyle demişlerdir: “*Hesabı pâk olanın yüzü ak olur.*”³³⁶

Aynı durum ahiret hesabı için de söz konusudur. Dünyada hesabını temiz tutanların yüzü orada ak olacaktır. Bu durumu anlatan şu ayet-i kerime yukarıdaki atasözüyle aynı anlamı ifade etmektedir: “*O gün, dünyada yapılan işlerin tartılması kesin gerçekleşecek. Artık kimin iyilikleri kötülüklerinden ağır gelirse, işte onlar muratlarına ereceklerdir.* (A’raf 7 / 8) Ameller tartılırken kimseye haksızlık yapılmaz. Her amelin karşılığı tam olarak verilir. Dolayısıyla salih amel işleyenler adaletsizliğe uğrayacakları endişesine kapılmazlar. Hesaplarını dünyada temiz tuttukları için orada yürekleri hafiftir.

Balık Ağa Girdikten Sonra Aklı Başına Gelir

Yapması gereken işleri yerinde ve zamanında yapmayan kişi sonradan pişman olur. Çünkü her işin bir yeri ve zamanı vardır. Yersiz ve zamansız yapılan ameller işe yaramaz. Bir işin veya bir sözün fayda etmesi için doğru zamanda ve doğru yerde yapılması ve söylenmesi gerekir. Atalarımız bu durumları ifade etmek için şu sözleri söylemişlerdir: “*Geçti Bor’un pazarı sür eşeği Niğde’ye.*”,³³⁷ “*Balık ağa girdikten sonra akli başına gelir.*”,³³⁸ “*Son pişmanlık fayda etmez.*”,³³⁹ “*Av avlandı, tav*

³³⁶ Albayrak, s. 529.

³³⁷ Albayrak, s. 465.

³³⁸ Yurtbaşı, s. 691.

tavlandı, deli uslandı, horoz evlendi, komşu tellendi.”³⁴⁰ *“Armudu taşladın, elmayı taşladın da Lailaheillallahı mı başladın?”*³⁴¹

Şu ve benzeri ayet-i kerimeler yukarıdaki atasözleriyle aynı hakikatlere işaret etmektedir: *“...O gün zalimler: “Ey bizim Rabbimiz! diyecekler, ne olur, bize kısa bir süre ver de senin çağrına uyma imkânı bulalım ve peygamberlerin izince gidelim.” Peki, daha önce hiç zeval bulmayıp sürekli yaşayacağınıza dair yemin eden siz değil miydiniz?” (İbrahim 14 / 44) “Onlar ateşin karşısında durdurulup da “Ah n’olurdu, dünyaya bir geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini inkâr etmesek, mü’minlerden olsak!” dedikleri zaman bir görsen, neler olacak neler! Hayır! Öteden beri gizledikleri utandırıcı çirkin halleri, münafıklıkları yüzlerine vuruldu da ondan böyle söylüyorlar. Yoksa geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan kötülükleri yapmaya dönecek ve diyeceklerdi ki: “Hayat, sırf dünya hayatımızdan ibaret, biz bir daha diriltilecek de değiliz!” Onlar, hiç şüphesiz yalancıdırlar.” (En’am 6 / 27-29)*

Bir imtihana giren öğrenci soruları imtihan salonunda ve imtihan süresi içerisinde cevaplırsa puan alabilir. Sınav bittikten sonra bütün soruları cevaplırsa da faydası olmaz. Nitekim günahlara pişman olup tövbe etmenin yeri dünya, zamanı da ölmeden öncedir. Ölümle birlikte dünya imtihanı sona erer, amel defteri kapatılır ve iş puanlamaya kalır. Her şeyin iç yüzü belli olur. Artık ne pişmanlık ne tevbe fayda verir.

Şu ayet-i kerime de kâfirlerin pişmanlıklarını ve pişmanlıklarının fayda vermeyeceğini ifade eder: *“Bir zaman olur kâfirler, “Keşke vaktiyle Müslüman olmuş olsaydık!” diye çok hasret çekerler.” (Hicr 15 / 2)*

Kirli Çamaşırlar Gizlenemez

İnsan, başına dert açacak ve onu utandıracak hallerini herkesten gizlemeye çalışır. Ancak sırlarının çoğu, zamanla ortaya çıkar. Gizli bir durumu ölene kadar saklayabilmek pek mümkün değildir. Nice sırların ortaya bir bir saçıldığını gören atalarımız şu sözleriyle hiçbir şeyin gizli kalamayacağını söyleyerek utanılacak

³³⁹ Yurtbaşı, s. 691.

³⁴⁰ Albayrak, s. 197.

³⁴¹ Yurtbaşı, s. 692.

durumlara karşı bizi uyarılmışlardır: “*Kirli çamaşırlar gizlenemez.*”,³⁴² “*Gizli boğaya gelen âşikâr buzağılar.*”,³⁴³ “*Gizli evlenen, aşkere (açıktan) doğurur.*”³⁴⁴

İnsan, yaptığı çirkin işleri bu dünyada bir şekilde saklayabilir. Böylece kendini gizleyebilir. Ancak sırların bir bir açığa çıkacağı hesap gününde, her şey ortaya çıkacaktır. Yukarıdaki atasözlerinde belirtilen durum, hem dünya hem de ahiret yurdu için geçerlidir. Şu ayet-i kerime ahirette gizli- saklı, büyük- küçük her şeyin kaydedildiğini ve sahiplerinin karşısına çıkacağını haber vermektedir:

“*İşte herkesin hesap defteri önüne konuldu. Mücrimlerin defterdeki kayıtlardan korktuklarını ve şöyle dediklerini görürsün: ‘Eyvah bize! Bu deftere de ne oluyor? Ne küçük komuş, ne büyük, yazılmadık şey bırakmamış! ...’ (Kehf 18 / 49)*” İnsan başıboş bırakılmamıştır. Onun yapıp ettiği her şey küçüklüğüne bakılmaksızın yazılmaktadır.³⁴⁵

Yazıldığına göre ileride hesabı sorulacaktır. Mücrimlerin korkacakları defter amel defterleridir. Korkuları kendi yaptıkları yüzündendir. Amel defterlerini alıp inceleyecekler. Evirip çevirecekler ve hayret içerisinde kalacaklardır.³⁴⁶ Onu saklamanın, ortadan kaldırmanın veya içindekileri silmenin imkânı yoktur. Kimsenin görmediğini sandıkları gizli hallerinin, gerçek niyetlerinin iğneden ipliğe o defterde olduğunu, hiçbir şeyin atlanmadığını göreceklerdir. Sadece kendileri değil, mahşer ahali de görecektir. Böylece herkesin önünde rezil rüsvay olacaklardır. İş rezil olmakla kalsa yine iyi... Esas korkuları kendilerini bekleyen ve hak ettiklerinden şüphe etmedikleri şiddetli ceza olacaktır.³⁴⁷

Kur’ân, amellerimizin kaydedildiğini bize haber vererek kimseyi kandıramayacağımızı, kötülüklerimizi gizleyemeyeceğimizi dolayısıyla mahşerde herkese rezil olmamak, utanılacak duruma düşmemek, en önemlisi de azabı hak etmemek için başıboş bırakılmadığımızı bilerek davranmamızı ihtar etmektedir. Yani bizlere zımnem, “*Kirli çamaşırlar gizlenemez.*” demektedir.

Nitekim şu ayet-i kerimeler de hesap gününde iyi- kötü hiçbir şeyin gizli kalmayacağını haber vermektedir: “*O gün insana yaptığı her türlü iyilik ve fenalık ile; yapmadığı her*

³⁴² Yurtbaşı, s. 1009.

³⁴³ Albayrak, s. 475.

³⁴⁴ Albayrak, s. 475.

³⁴⁵ Bkz: İnfitar 82/10-12.

³⁴⁶ Kutub, Kehf 18/49. Ayetinin tefsirinde.

³⁴⁷ Râzî, Kehf 18/49. Ayetinin tefsirinde.

*türlü iyilik ve fenalık tek tek bildirilir. Ona göre karşılığını alır.” (Kıyamet 75 / 13)
“Her insanın vebalini, kendi nefesine bağladık, her insan yaptıklarına göre muamele
görür. Nitekim kıyamet günü hesap defterini önünde açılmış bulacaktır.” (İsrâ 17 / 13)*

Ahirette Ali İçin Veli’yi Asmazlar

Bu dünyada herkes yapıp ettiklerinden sorumludur. Suç ve cezalarda ferdîlik esastır. Akıl- bâliğ olan birinin işlediği suçtan dolayı onun yakınları cezalandırılmaz. Atalarımız bu evrensel hukuk kaidelerini şu sözlerle dile getirmişlerdir: “*Ali için Veli’yi asmazlar.*”,³⁴⁸ “*Ali’nin borcu / günahı Veli’den sorulmaz.*”,³⁴⁹ “*Her koyun kendi bacağından asılır.*”³⁵⁰ Aynı durum iyilikler için de geçerlidir. Yani ceza gibi mükâfat da ameli işleyene verilir.

Bu atasözlerinin oluşmasında şu ve benzeri ayet-i kerimelerin tesirinin olduğunu düşünüyoruz: “*İşte onlar bir ümmetti, geldi geçti... Onların kazandığı kendilerine, sizin kazandığınız da sizedir. Siz onların işlediklerinden sorguya çekilmezsiniz.*” (Bakara 2 / 134) Yahudiler; Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Yakub gibi peygamberlerin torunları olduklarını söyleyerek nesepleriyle övünüyorlardı. Bu yüzden de Allah’ın onlara ayrıcalıklı bir muamele yapacağını iddia ediyorlardı. Ayet-i kerimede atalarının salih amellerinin sonra gelenlere fayda vermeyeceği vurgulanarak amellerde sorumluluğun ferdîliğine, kurtuluşun kişinin kendi yaptıklarında olduğuna dikkat çekiliyor. Aynı şekilde onların atalarından fenalık yapanların fenalığı da onlara zarar vermez.³⁵¹ Bundan ötürü kişi ne atalarının salih amellerine güvenip kuru bir soy sop üstünlüğüne kalkışmalı ne de atalarının fenalıklarından kendini sorumlu tutmalıdır.

Cezaların şahsîliği düstürünün en açık belirtildiği ayet-i kerime belki de şudur: “*...Herkesin kazandığı, yalnız kendisine aittir. Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenmez. ...*” (En’âm 6 / 164) Müşrikler kendilerini tevhide çağıran Rasulullah’a (sas): “Ey Muhammed! Gel bizim dinimize dön, dünya ve ahirette ne istersen biz kefil oluruz.” diyorlardı. Ashab-ı kiramı ise: “Gelin, bizim yolumuza girin, günahlarınız bizim boynumuza olsun.” diyerek dinlerini bırakmaya çağırıyorlardı. Cenab-ı Hak bu dediklerinin boş olduğunu belirtmek üzere: “*Hiçbir günahkâr, başkasının günahını*

³⁴⁸ Albayrak, s. 139.

³⁴⁹ Albayrak, s.

³⁵⁰ Albayrak, s. 519.

³⁵¹ Elmalî’lı, Bakara 2/134. Ayetinin tefsirinde.

yüklenmez. ...” (En’âm 6 / 164) ayetini indirdi. ³⁵² Buna göre günah işlemede de cezasını çekmede de vekâlet geçersizdir. Bu işlerin müteahhitliği olmaz. Bu yüzden birilerine: “Sen şöyle şöyle yap, günahı bana yazılsın.” diyenlerin sözü, bir yalandan ibarettir. ³⁵³ Nitekim bir ayette şöyle buyrulur: “*Kâfirler müminlere: “Bizim yolumuza tâbi olun, günahlarınız bizim boynumuza, yükünüzü biz taşıyoruz.” derler. Oysa bunlar, ötekilerin hiçbir günahını yüklenmezler. Onlar açıkça yalancıdırlar.*” (Ankebut 29 / 12)

Şu kadarı var ki bir iyiliğin yapılmasını teşvik eden ³⁵⁴ veya bir suça azmettiren kişi de neticede sorumluluk sahibidir. ³⁵⁵ “*Bir hayrın yapılmasına vesile olan onu yapan gibidir.*” ³⁵⁶ ve “*Kim bir hayrı başlatır ve kendinden sonra da onunla amel edilirse, bu kimse hem kendi amelinin hem de öbürlerinin amelinin sevabını -onların sevabını eksiltmezsiniz- aynen alır. Kim de kötü bir iş işler ve kendinden sonra bunu başkaları da işlerse, bu kimseye hem kendi işinin günahı hem de onu takliden işleyenlerin günahı, onlarınkinden -bir eksiltme olmadan- aynen gelir.*” ³⁵⁷ hadis-i şerifleri de bu durumu ifade eder.

Şu ayet-i kerimeler de ahirette hesabın şahsî olduğunu vurgulamakta ve adeta orada “*Her koyun kendi bacağından asılır.*” demektedir: “*İşte onlar bir ümmetti geldi geçti... Onların kazandığı kendilerine, sizin kazandığınız da sizedir. Siz onların işlediklerinden sorguya çekilmezsiniz.*” (Bakara 2 / 141) “*Allah’ın azabından sakınan müttakilere, iman etmeyenlerin hesabından dolayı bir sorumluluk yoktur. ...*” (En’âm 6 / 69)

Herkes Pişirdiğini Soğutsun

Bir işin olmasına sebebiyet veren sonuçlarından da sorumludur. Hele meydana gelen iş ceremesine kimsenin katlanmak istemeyeceği, pis ve ağır bir iş ise sorumluluğu kimse üstüne almaz. Sorumluluğun büyüğü, işi başlatana yüklenir. Atalarımız bu durumu: “*Köpeği (leş) öldürene sürütürler.*”³⁵⁸ sözüyle ortaya koymuşlardır. Sonuçları kötü olmayan, ancak birileri tarafından takip edilmesi, sonuçlandırılması gereken bazı işler

³⁵² Kurtûbî, En’âm 6/164. Ayetinin tefsirinde.

³⁵³ Elmalî’lî, En’âm 6/164. Ayetinin tefsirinde.

³⁵⁴ Bkz: Nisâ 4/85

³⁵⁵ Bkz: Ankebut 29/13.

³⁵⁶ Tirmizi, “İlim” 14.

³⁵⁷ Müslim, “İlim”, 15; “Zekât”, 69.

³⁵⁸ Albayrak, s. 662.

vardır. Böyle işleri de ilk kim başlattıysa onun bitirmesi gerektiği bir atasözünde şöyle belirtilir: “Herkes pişirdiğini soğutsun, doğurduğunu büyütsün.”³⁵⁹

Bu atasözlerinin söylenmesinde şu ve benzeri ayetlerin rolü olmuş olabilir: “Ama onlar mutlaka kendi yükleri ile beraber başka yükleri de yani başkalarını saptırmanın vebalini de taşımak zorunda kalacak ve kıyamet günü uydurdukları iftiralarından sorguya çekileceklerdir.” (Ankebut 29 / 13) Bir önceki ayette Yüce Allah müşriklerin Müslümanlara “Bizim yolumuza tâbi olun, günahlarınız bizim boynumuza, yükünüzü biz taşıyoruz.” dediklerini ve bunun yalan olduğunu, çünkü ahirette kimsenin kimsenin yükünü yüklenemeyeceğini bildirmişti.³⁶⁰ Bu ayette de onların başkalarının azabını yüklenmek değil ama iki katı bir azabı çekecekleri vurgulanıyor. Birincisi kendi sapıklıklarının sorumluluğu, ikincisi yoldan çıkardıkları kimselerin yükü. Merhum Mevdûdî bu durumu bir misalle şöyle izah eder:

“ Bir kimse hırsızlık yapar, bir başkasına da bu işte kendisine yardım etmesini teklif eder. Eğer teklif ettiği kimse de hırsızlıkta rol almışsa, hiç bir hâkim, suçu başkasının teşvikiyle işledi diye onu serbest bırakmaz. Her ne olursa olsun o yaptığı hırsızlık nedeniyle cezalandırılacaktır; adalete dayanan hiç bir kanuna göre onu serbest bırakıp, onun yerine ilk önce onu hırsızlığa teşvik eden kişiyi cezalandırmak âdil ve haklı bir karar değildir. Bununla birlikte birinci hırsız iki suç nedeniyle cezalandırılacaktır: Birincisi hırsızlık yapmak, ikincisi kendisinin yanı sıra bir başkasını da hırsız olmaya teşvik etmek.”³⁶¹

Nitekim daha önce de zikrettiğimiz bir hadis-i şerif te de³⁶² insanları bir yola çağırın ve teşvik eden kimsenin yapılan işe ortak olacağını bildirmektedir.

Şu ayet-i kerime de insanları saptırınların onların yaptıklarından da sorumlu olduklarını haber vermektedir: “Onlara: “Rabbimiz ne gönderdi?” denildiğinde “Öncekilerin masallarını!” derler. Böylece kıyamet günü kendi günahlarını tastamam yüklenmelerinden başka, bilgisizlikleri sebebiyle saptırdıkları kimselerin günahlarının epey bir kısmını da yüklenmeleri için böyle derler.” (Nahl 16 / 24- 25)

³⁵⁹ Yurtbaşı, s. 987.

³⁶⁰ Bkz: Ankebut 29/12.

³⁶¹ Mevdûdî, Ankebut 29/13. Ayetinin tefsirinde.

³⁶² Müslim, "İlim", 15; "Zekât", 69.

İyilik Zâyi Olmaz

İnsan, herkese iyi davranmalı ve iyilik yapmayı hayatına düstur edinmelidir. Hatta kendisine kötülük edenlere bile iyilik edebilmelidir. Çünkü: “Başkasına minder atan, kendi altına atar.”³⁶³ Hem: “Bir elle veren, iki elle alır.”,³⁶⁴ üstelik: “İyilik eden iyilik bulur.”³⁶⁵ Ayrıca: “Verdiğin her şey senin yanında kalır.”,³⁶⁶ hiçbir yere gitmez ve: “İyilik Hak yanında zâyi olmaz.”,³⁶⁷ zaten: “İyilik zâyi olmaz.”.³⁶⁸ İnsanlardan iyilik göremiyorsan kusuru kendinde ara ve başkalarına iyilik etmeye devam et. Çünkü atalarımız: “İyilik et komşuna, iyilik gelsin başına.”³⁶⁹ demişlerdir. Ama sakın yaptığın iyilikleri başa kakma, insanlardan karşılık bekleme, kimseyi minnet altında bırakma, sakın iyiliğin ardını arama. Bilakis: “İyilik et denize at, balık bilmezse Hâlik bilir.”³⁷⁰ Unutma ki: “Mücâzât, amele göre dir.”³⁷¹

Yukarıdaki atasözlerini çoğaltabiliriz. Hepsi bizi iyilik yapmaya teşvik ediyor. Çünkü iyilik, hem dünyada hem ahirette sahibini yalnız bırakmaz. Bu manaları taşıyan atasözlerine şu ve benzeri ayet-i kerimeler tesir etmiş olabilir: “Öyle ya, iyiliğin neticesi iyilikten başka mı olacaktı!” (Rahmân, 55 / 60) Bu ayetin öncesinde Yüce Allah: “Rabbinin huzuruna çıkmaktan endişe duyan mümine iki cennet var.” (Rahmân, 55 / 46) buyurdu ve eşsiz nimetlerle donatılan cennetteki pınarlardan, el altındaki çeşit çeşit meyvelerden, atlas döşeklerden, güzellikte yakut ve mercanı aratmayan hurilerden bahsetti.³⁷² Bu ayette ise bütün bu nimetlere nâil olabilmenin yolunun “iyilik” olduğu, bunların dünyada yapılan iyiliklerin karşılığı olduğu haber veriliyor. İnsanlar bile kendileri için yapılan iyiliği karşılıksız bırakmaz, en azından teşekkür ederken Yüce Allah elbette kendi rızasını kazanmak için haramlardan kaçınan ve ibadet eden kullarını memnun edecektir.

Aşağıdaki ayet-i kerimeler de iyiliklerin karşılıksız kalmayacağını, aslında iyiliğin kişinin kendisi için olduğunu söyleyen atasözlerinin oluşmasına tesir etmiş olmalıdır:

³⁶³ Yurtbaşı, s. 506.

³⁶⁴ Albayrak, s. 255.

³⁶⁵ Yurtbaşı, s. 508.

³⁶⁶ Yurtbaşı, s. 1042.

³⁶⁷ Yurtbaşı, s. 508.

³⁶⁸ Albayrak, s. 580.

³⁶⁹ Albayrak, s. 579.

³⁷⁰ Albayrak, s. 579.

³⁷¹ Albayrak, s. 712.

³⁷² Bkz: Rahmân 55/48–58.

“Namazı hakkıyla eda edin, zekâtı verin. Dünyada hayır olarak ne yapıp gönderirseniz, mutlaka onun mükâfatını âhirette Allah katında bulursunuz. Zira Allah işlediğiniz her şeyi görmektedir.” (Bakara 2 / 110) “... Hayır olarak yaptığınız her harcama sadece kendiniz içindir. ...” (Bakara 2 / 271) “Mallarını gece ve gündüz, gizli ve âşikâr olarak hayra harcayanlar var ya, işte onların Rab’leri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur ve onlar asla üzülmeyeceklerdir (Bakara 2 / 274) “Her kim güzel bir şefaatte bulunursa, o iyilikten kendisine de bir nasip vardır. ...” (Nisâ 4 / 85) “Onlar Allah yolunda, az olsun çok olsun, hiçbir harcama yapmazlar, hak yolda kat ettikleri hiçbir vadi olmaz ki, Allah’ın işledikleri bu iyilikleri en güzel tarzda ödüllendirmesi için, -onların hesabına yazılmış olmasın.” (Tevbe 9 / 121) “Ey iman edenler! Allah’ın azabına mâruz kalmaktan korunun. Herkes yarın âhireti için ne gönderdiğine dikkat etsin. ...”(Haşr 59 / 18)

2.6.4. Ahiretin Menzilleri: Cennet- Cehennem- A’raf

İnancımıza göre, insanlar öldükten sonra tekrar diriltilip Yüce Allah’a hayatlarının hesabını vereceklerdir. Hesaplarının sonucunda kimi ebedî olarak cennete, kimi ebedî kimi geçici olarak cehenneme kimi de geçici olarak A’raf’a gideceklerdir. Bu menzillerin hepsinin kendisine göre hususiyetleri vardır.

Cennet; nimetler yurdudur. Harikulade manzarası, envai çeşit yiyecek ve içecekleri, salih sâkinleri ile Cenab-ı Hakk’ın hazinelerinin kapılarını sonuna kadar kullarına açacağı bir yerdir.³⁷³ Cehennem; cennetin zıttı olarak azap yurdudur.³⁷⁴ Azabın çeşitli şekilleri olmakla birlikte halk arasında en çok bilinen azap türü ateşle yapılacak olanıdır. Orada kimseye haksızlık yapılmaz. Cennetle cehennem arasında bulunan perde, yüksek tepe, set veya duvar anlamlarına gelen “A’raf” ile ilgili farklı yorumlar olsa da genellikle “sevabı günahı denk olduğu için, henüz cennete de cehenneme de gitmemiş olanların buldukları yer”³⁷⁵ olduğu kabul edilmektedir. Buradaki mü’minler bir süre orada bekledikten sonra Allah’ın lutfuyla cennete gireceklerdir. Tefsir ve kelâm âlimlerinin çoğu bu fikri benimsemiştir.³⁷⁶

³⁷³ Bkz: Sâd 38/49-54; Yâsîn 36/55-58; Vâkıa 56/10-40.

³⁷⁴ Bkz: Müddessir 74 / 24- 37; Vâkıa 56/41-56.

³⁷⁵ *Dinî Terimler Sözlüğü*, “A’raf” maddesi , s. 20.

³⁷⁶ Yavuz, Yusuf Şevki (1991), “A’raf”, *DİA, Cilt 3*, İstanbul, s. 259.

Cennetin güzelliği ve nimetleri, cehennemin ise azabı atasözlerimizde bolca yer almıştır. A'raf'a ise elimizdeki kaynaklarda sadece 1 tane atasözümüzde rastlayabildik. Bu atasözlerini söyleyen kişiler ancak ahirete; oradaki hesaba, cennet ve cehenneme inanan Müslümanlar olabilir. Elbette ki inançlarının temelini ilahî vahiy yani Kur'ân oluşturur.

Şimdi bu konulardaki atasözlerini ve onlara tesiri muhtemel ayet-i kerimleri ele alalım.

Cennet Cehennem Dünyada

Dünya hayatı, tohumların tarlaya atılma, fidanların toprağa dikilme yeridir. Tohumların filizlenip mahsul vereceği, fidanların çiçeklenip meyveye duracağı yer ise ahirettir. Bu yüzden hasat mevsiminde herkes ektiği tohumların ve diktiği fidanların mahsulünü elde edecektir. Darı tohumu eken darı, buğday tohumu eken buğday toplayacak; elma fidanı diken elma, kiraz fidanı diken kiraz toplayacaktır. Aynı bunun gibi iyilik tohumu ekenler orada iyilik devşirecek, kötülük tohumu ekenler kötülük... Atalarımız bu durumu şu enfes sözlerle ortaya koymuşlardır: “*Cennet (de) cehennem (de) bu dünyada; hangisini kazanırsan.*”³⁷⁷ “*Cennet de bu dünyada cehennem de.*”³⁷⁸

Bu atasözleri inancımızla tam mutabıktır. Meydana gelmelerinde şu ve benzeri ayet-i kerimelerin tesiri olduğunu düşünebiliriz: “*Gün gelir, kâfirler cehennem ateşinin karşısına tutulurken şöyle denilir: “Bütün zevklerinizi dünya hayatınızda kullanıp tükettiniz, onlarla safa sürdürdünüz. Artık bugün dünyada haksız yere büyüklük taslamanız ve dinden çıkıp fâsıklık etmeniz sebebiyle hor ve hakîr eden bir azap ile cezalandırılacaksınız!” (Ahkâf, 46 / 20)* Evet kendisine verilen ömür tarlasına verimli tohumlar ekmek varken orayı zakkumlarla talan eden elbette bunun hesabını verecektir. Üstelik hem verimli tohumları hem de tarlayı zâyî etmenin hesabını...

Allah'u- a'lem atalarımız bunun gibi ayetlerden ilhamla; “*Cennet de bu dünyada cehennem de.*” diyerek bizleri îkaz etmişlerdir.

³⁷⁷ Albayrak, s. 289.

³⁷⁸ Albayrak, s. 289.

Cennetin Kapısını Cömertler Açar

Cömertlik yani karşılık beklemeden yardımda bulunmak Allah ahlâkıdır. Bu yüzden Yüce Allah cömertleri sever. Sevdiklerini ise cennetine koyar. Atalarımız bu inancımızı şu atasözüyle dile getirmişlerdir: “*Cennetin kapısını cömert açar.*”³⁷⁹

Bu atasözünün oluşmasında cömertliği teşvik eden şu ve benzeri ayet-i kerimelerin tesirli olduğunu söyleyebiliriz: “*Mallarını gece ve gündüz, gizli ve âşikâr olarak hayra harcayanlar var ya, işte onların Rab’leri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur ve onlar asla üzülmeyeceklerdir.*” (*Bakara 2 / 274*) Burada muhtaçları minnet altında bırakmadan, gösteriştten uzak durarak, sırf Allah’ın rızasını kazanmak için kendi mallarından gönül hoşluğuyla cömertlik edenlere müjde veriliyor. Gece ve gündüz, gereken her vakitte; gizli ve açık, gereken her şekilde hayır yolunda harcama yapanların mükâfatlarını alacakları ifade ediliyor.³⁸⁰ Mükâfatların yurdu ise cennettir.

Başka bir atasözünde de “cömert”in yerini “merhamet” alır ve: “*Cennetin kapısını merhamet açar.*”³⁸¹ denilir. Bu atasözü de Kur’ân’da şefkat ve marmahetli olmayı mü’minlerin vasfı olarak sayan şunun gibi ayetlerden etkilenmiş olmalıdır: (*Mü’minlerin özelliklerinden bazıları*) “*Gönülden iman edip, birbirlerine sabır ve şefkat dersi vermek, sabır ve şefkat örneği olmaktır.*” (*Beled 90 / 17*)

Sabır Cennetin Anahtarıdır

Dünyada hoşumuza gitmeyen, nefsimize ağır gelen, katlanması zor durumlar başımıza gelebilir. Böyle durumlarda dişimizi sıkıp katlanırsak, yapmamız gereken vazifeleri nefsimize ağır gelmesine rağmen yaparsak sonunda biz kazanırız. İbadetlerini yapmada, günahlardan kaçmada ve başına gelen musibetlere dayanmada sabreden kişi sırf bu sabırla Yüce Allah’ın rızasını kazanarak cennete gidebilir. Atalarımız bu durumu şu atasözüyle dile getirmişlerdir: “*Sabır cennetin anahtarıdır.*”³⁸²

Bu atasözünün söylenmesinde şu ve benzeri ayet-i kerimelerin rolünün olduğunu düşünebiliriz: “*İşte onlara, hak yolda sabır ve sebat göstermelerine karşılık, kendilerine cennetin üstün sarayları verilecek.*” (*Furkan 25 / 75*) Ayette sabrın neye karşı

³⁷⁹ Albayrak, s. 289.

³⁸⁰ Elmalılı, Bakara 2/274. Ayetinin tefsirinde.

³⁸¹ Albayrak, s. 289.

³⁸² Albayrak, s. 767.

gösterileceğinin belirtilmemesi her çeşit sabrı kapsamı içindir. İlim öğrenmede, tefekkür etmede, ibadetleri yerine getirip şehvî şeyleri terk etmede, din düşmanlarının eza ve cefalarına katlanmada, cihat uğrunda bir takım sıkıntılara katlanma da sabrın içine dâhildir.³⁸³ İşte bunlara sabretmek “cennetin anahtarıdır” ve bu anahtara sahip olanlar cennetin en güzel yerlerinde, en güzel nimetleriyle ağırlanacaklardır.

Cennet Ağaçlarla Doludur

Bazı kimseler her yerde ve her şart altında çevresine zarar verebilir. Böyleleri için “*Cennete girse fidan kırar, cehenneme girse kazan deler.*”³⁸⁴ atasözü kullanılır. Atasözü cennette çok ağaç olduğu, cehennemde ise kaynar kazanlar olduğu inancıyla söylenmiştir.

Bu atasözünün söylenmesinde cenneti tasvir eden şu ve benzeri ayetlerin tesirli olduğunu düşünebiliriz: “*Her iki cennet de çeşit çeşit ağaçlarla doludur.*” (*Rahmân 55 / 48*) Cennet zaten bahçe demektir. Bahçe ise ağaçlı olur. Ağaçlarınsa dalları, budakları, çiçekleri, yaprakları olur. Çeşit çeşit meyşeleri olur.³⁸⁵ Ağaçlardan hem meyveleri yenilerek, gölgelerinde oturularak istifade edilir hem de onlara bakmak göze, gönle hoş gelir.

İbadet İle Cennete Girilmez

İbadetler bize önceden verilen nimetlere karşı Yüce Allah’a yapılan bir şükürdür. Daha sonra alacağımız nimetlerin sebebi değil.³⁸⁶ İnsan ne kadar ibadet ederse etsin cennet gibi ebedî bir mutluluğu hak edemez. Nitekim Efendimiz (sas): “*Hiç kimse kendi ameliyle cennete giremez.*” buyurmuş, “*Sen de mi ya Rasulallah?*” denilince: “*Evet, ben de...*” demiştir.³⁸⁷ Cennete ancak samimi bir şekilde Allah’a inanan; riyadan, kibirden, kıskançlıktan vs. uzak duranlar yani “kalbi temiz” olanlar ve böylece Allah’ın rızasına erenler gidebilir. Özellikle de gösteriş veya menfaat temini için ibadet edenler, kalbi Çıfıt çarşısı gibi olanlar cennete giremeyeceklerdir. Atalarımız bu inançlarını

³⁸³ Râzî, Furkan 25/75. Ayetinin tefsirinde.

³⁸⁴ Albayrak, s. 289.

³⁸⁵ Râzî, Rahmân 55/48. Ayetinin tefsirinde.

³⁸⁶ “Ubudiyet, mukaddeme-i mükâfat-ı lâhika değil, belki netice-i nimet-i sabıkadır. Evet, biz ücretimizi almışız; ona göre hizmetle ve ubudiyetle muvazzafız.” (Nursî, *Sözler*, s. 469.)

³⁸⁷ Buharî, “*Rikak*” 18.

şöyle dile getirmişlerdir: “İbadet ile cennete girilmez, temiz kalp gerek.”³⁸⁸ Ancak buradan “ibadet etmesek de olur, kalbimiz temiz olsa yeter” gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Çünkü Allah’ın rızası ibadetler sayesinde kazanılabilir.

Bu atasözü, kaynağını şu ayet-i kerimeden almış gibi görünüyor: “*O gün insana fayda sağlayan tek şey, Allah’a teslim ettiği arı duru bir gönül (kalb-i selîm) olur.*” (Şuara 26 / 89) Ayette “*kalb-i selîm*” le kast edilen; kalbin cehalet ve kötü huylardan uzak, ilim ve güzel huylarla bezenmiş olmasıdır.³⁸⁹ Mahşer gününde işe yarayacak olan yalnızca böylesi bir kalptir. Rabbin râzî olacağı kimseler ancak böyle ‘arı duru’ bir gönle sahip olanlardır. Önceki ayette belirtildiği üzere: “*O gün ki ne mal, ne mülk, ne evlat insana fayda eder.*” (Şuara 26 / 88)

Cehenneme Giden Yoldaş Arar

İnsan sosyal bir varlıktır. Yaptığı işlerin başkaları tarafından beğenilmesi onun hoşuna gider. Onu en çok tatmin eden şeylerden biri başkalarının kendisini taklit etmesi ve kitlelere rehberlik etmek, önde görülmektir. İnsan, özellikle de bir kötülük yapacaksa, yanında başkalarının da olmasını arzular. Çünkü çirkin bir işi ne kadar çok kişi işlerse hem toplum içinde onlara karşı gelmek zorlaşır hem de muhtemel bir cezanın katlanılabilir olduğunu sanır. “*Elle gelen düğün bayram, her gün olsun.*”³⁹⁰ diye düşünülür. Atalarımız, bu düşüncelerle günahını etrafına bulaştırmak isteyenlerin halini anlatmak için şu sözlere müracaat etmişlerdir: “*Cehenneme giden yoldaş arar.*”,³⁹¹ “*Cehenneme giden yoldaşını çok ister.*”³⁹²

Bu atasözlerinin meydana gelmesinde şu ve benzeri ayetlerin tesiri var gibi görünüyor: “*... (Şeytan) Eğer kıyamet gününe kadar bana bir mühlet versen, mutlaka onun soyunu pek azı dışında kumandam altına alırım!*” dedi.” (İsrâ 17 / 62) Evet azgın şeytan azabı tek başına çekmek istemeyecek ve yoldan çıkmaya meyilli insanları azdırıp yanına yoldaş arayacaktır.

Şu ayet-i kerimeler de yukarıda zikrettiğimiz atasözlerine tesir etmiş olabilir: “*Eğer size karşı ellerine bir fırsat geçerse, size düşman kesilirler. Ellerini de, dillerini de size*

³⁸⁸ Albayrak, s. 540.

³⁸⁹ Râzî, Şuara 26/89. Ayetinin tefsirinde.

³⁹⁰ Albayrak, s. 413.

³⁹¹ Yurtbaşı, s. 947.

³⁹² Yurtbaşı, s. 947.

fenalık etmek için uzatırlar ve sizin de kâfir olmanızı cân-u gönülden isterler.” (Mümtahine 60 / 2) “Yahudileri savaşa teşvik eden münafıkların durumu ise tıpkı şeytan’ın durumuna benzer ki o, insana: “Dine inanma, reddet!” diye telkin eder. ...” (Haşr 59 / 16)

Kâfir Cehennemden Çıkmaz

Yüce Allah’ın varlığını ve birliğini, gönderdiği vahyi ve peygamberleri kabul etmeyen inkârcı kimselere kâfir denir. ³⁹³ Kur’ân temelli İslâm inancına göre kâfirler ebedî olarak cehennemde kalacaktır. Atalarımız bu inancı şu sözle formüle etmişlerdir: “*Kâfir cehennemden çıkmaz.*” ³⁹⁴ Ayrıca halk arasında kötülük yapmayı âdet edinmiş kimselere de inanç bakımından değilse de davranış bakımından “kâfir” yakıştırması yapılır. Buna göre atasözü kötülerin başlarının sürekli derde gireceğini ifade etmek için de kullanılır.

Biz ilk verdiğimiz manadan hareketle bu atasözünün şu ve benzeri ayetlerden ilhamla söylenmiş olabileceğini düşünüyoruz: “*Gerek Ehl-i kitaptan, gerek müşriklerden olan kâfirler, hem de devamlı kalmak üzere cehennem ateşindedirler. ...*” (*Beyyine 98 / 6*) Halk arasında topluca “kâfir” olarak isimlendirilen bütün zümrelerin sürekli cehennemde kalacakları burada açıkça beyan ediliyor. Ne uzun bir zamanın geçmesi, ne birilerinin aracılığı ne de başka bir şey onların azabını kaldıramayacaktır. Allah’a ve O’nun gönderdiklerine düşmanlık etmenin cezasına katlanmak zorunda kalacaklardır.

Şu ayetler de netice itibarıyla “*Kâfir cehennemden çıkmaz.*” demektedirler: “*... kim Allah’a ve Elçisine karşı çıkıp düşmanlık ederse, ona muhakkak cehennem ateşi var, hem de devamlı olarak orada kalacaktır. ...*” (*Tevbe 9 / 63*) “*...Onlar (İsrailoğullarından küfre sapanlar) cehennem azabında devamlı kalacaklardır.*” (*Mâide 5 / 80*)

Cehennem Ateşle Doludur

Dilimizde “cehennem” kelimesi hep ateş ve sıcaklıkla birlikte anıla gelmiştir. Katlanılması zor durumlar, sıkıntı verici durumlar hep “cehennem ateşi” olarak tasvir edilmiştir. Şu atasözleri cehennemin ateşle dolu ve sıcak olacağı inancını

³⁹³ *Dini Terimler Sözlüğü*, “kâfir” maddesi, s. 190.

³⁹⁴ Albayrak, s. 586.

yansıtmaktadır: “Gevezeyi cehenneme atmışlar, ‘Odunlar yaş!’ (Yangın var!) diye bağırmiş.”,³⁹⁵ “Dostun udu, cehennem odundan beterdir.”,³⁹⁶ “Zaruret cehennem ateşidir.”³⁹⁷

Bu atasözlerinin söylenmesinde cehennem ateşinin anlatıldığı şunun gibi ayet-i kerimeler tesirli olmuştur diye düşünüyoruz: “Nankörlere ise şöyle denir: “Haydi, durmayın yalan dediğiniz o azaba girin bakalım! Üç kola ayrılmış gölgeye gidin. Gidin ama, o, ateşten sizi korumaz, gölgelik olmaz. O, birer saray gibi kıvılcımlar atar. O kıvılcımlardan her biri, sanki birer deve yavrusudur! Hakkı yalan sayanların o gün vay hallerine!” (Mürselat 77 / 29- 34) Bu ayetlerde hesap gününde cehennemi hak edenleri hiçbir şeyin kurtaramayacağı vurgulanıyor. Bu vurgulanırken de ondaki ateşe, alevlerinin büyüklüğüne ve kuvvetliliğine işaret ediliyor. Ateşin saray büyüklüğünde, hem iri hem kuvvetli bir deve yavrusu gibi alev kıvılcımları atacağı haber veriliyor. Böyle büyük ve saldırgan alevlerden kaçmanın ve kurtulmanın imkânı olmadığı açıktır.

398

Gerek yukarıdaki ayetlerde gerekse; “Haviye (cehennem) bir ateştir, kızgın mı kızgın!” (Kari’a 101 / 11) ayet-i kerimesinde cehennemın ateşle dolu olduğu anlatılmaktadır. Atasözlerindeki cehennem benzetmelerinin temelini bu ayetlerde belirtilen inançlardan aldıkları açıkça görülmektedir.

Cehenneme Nispet A’raf Cennettir

Bir şeyden fayda elde edilemiyorsa bâri zarar vermemesi tercih edilir. Aynı şekilde kötülük yapan birine göre hiçbir iş yapmayan, zararsız kimseler “Gölge etme, başka ihsan itemem.”³⁹⁹ denilerek tercih edilir. Bunun gibi ahirette de insan cennete gidemezse a’rafa razı olur. Çünkü cehennem azabının yanında orası cennet gibidir. Atalarımız bu durumu: “Cehenneme nispet a’raf cennettir.”⁴⁰⁰ sözüyle dile getirmişlerdir.

³⁹⁵ Albayrak, s. 473.

³⁹⁶ Albayrak, s. 368.

³⁹⁷ Albayrak, s. 912.

³⁹⁸ Elmalı’lı, Mürselat 77/33. Ayetinin tefsirinde.

³⁹⁹ Yurtbaşı, s. 977.

⁴⁰⁰ Albayrak, s. 288.

Bu atasözünün temelinde a'rafın anlatıldığı şu ayet-i kerimenin ve buna bağlı yapılan tefsirlerin tesirli olduğunu düşünebiliriz: *“İki taraf arasında bir perde, A'râf üzerinde de cennetlik ve cehennemliklerin her birini simalarından tanıyacak kimseler vardır ki onlar, henüz cennete girmemiş, fakat girmeyi şiddetle arzular olarak cennetliklere “selamün aleyküm” diye seslenirler. Gözleri cehennemlikler tarafına çevrildiğinde: “Aman ya Rabbenâ, aman bizleri o zalimlerle beraber eyleme!” derler.” (A'raf 7 / 46-47)* A'rafla ilgili yukarıda bilgi vermiştik, tekrarını gerekli görmüyoruz.

Allah'ın kullarını bağışlaması ve azab-ı ilâhî konularını “Allah İnancı” bahsinde anlattığımız için “Ahiret İnancı” içerisinde tekrar etmedik.

2.7. Kader İnancı

Her şeyi yaratan Yüce Allah, yarattıklarıyla ilgili her şeyin ilmine vâkıftır. Hiçbir şey O'nun ilminin dışında değildir. *“...Allah'ın her şeyi ilmiyle ihata ettiğini, O'nun ilmi dışında hiçbir şey olmayacağını siz de bilirsiniz.” (Talâk 65 / 12)* ayeti bu durumu ifade etmektedir. Zamanla sınırlı olmayıp, ezeli ve ebedi aynı anda, sonsuz ilmiyle kuşatan Yüce Allah'ın makro âlemden mikro âleme kadar, olmuş ve olacak olan her şeyi bilmesi ve keyfiyeti bizce bilinmeyen bir ‘Kitap’ta takdir ve tespit etmesine kader denilir.⁴⁰¹ Bu şekliyle “kadere iman” İslâm'ın temel esaslarından biri olmuştur. *“... gerek ülkenizde, gerek kendi nefislerinizde, size ulaşan hiçbir şey yoktur ki Bizim onu yaratmamızdan önce bir kitapta yazılı olmasın.”(Hadîd 57 / 22)* “De ki: *“Allah bizim hakkımızda ne takdir etmiş, ne yazmışsa başımıza ancak o gelir.”(Tevbe 9 / 51)* ayetleri yukarıda tarif ettiğimiz üzere kaderin varlığını bildirmektedir.

Peygamber Efendimiz (sas) de “Cibril Hadisi” diye meşhur olan rivayette kaderin, imanın şartlarından birisi olduğunu şöyle belirtmiştir: *“ ... İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahret gününe ve kadere, hayrına ve şerrine inanmaktır.”*⁴⁰²

İslâmiyet'teki kader inancını özetlemek gerekirse; o, Yüce Allah'ın sonsuz ilmiyle her şeyi bilip takdir etmesidir. Allah'ın her şeyi önceden bilip kaderine yazması, kulu o istikamette zorlaması anlamına gelmez. Çünkü bilmek başkadır, zorlamak başka.

⁴⁰¹ Öztürk, Yener. (2003), *Yeni Bir Yorumla İslâm İnanç Esasları*, Işık Yayınları İstanbul, s. 204; Ayrıca geniş bilgi için bakınız: Ünal, Ali. s. 150- 158.

⁴⁰² Müslim, *İman 1*; Ebû Davud, *Sünen 16*.

İnsanlar davranışlarını kaderlerinde yazdığı için yapmazlar. Bilakis, Yüce Allah onların iradelerini hangi yönde kullanacaklarını bildiği için kaderlerine yazar. Ortada hayra veya şerre karşı bir zorlama yoktur. Çünkü insana akıl ve irade verilmiştir. Davranışlarını bunlarla yönlendiren insan, akli ve iradesi olmayan mahlûkların aksine yapıp ettiklerinden de sorumlu tutulmuştur. Şu var ki insanın davranışlarını yaratan da Yüce Allah'tır. Kul bir şeyi yapmaya meyleder, Allah da onu yaratır. Bu hayır ise ondan hoşnut olur. Şer ise hoşnut olmaz ama yine yaratır, vakti geldiğinde de hesabını sorar. Akli ve iradesiyle bir yöne meyleden kul, o meyil istikametinde fiilleri yaratan ise Allah'tır. O, izin vermeden hiçbir şey meydana gelemez. Ancak O'nun bir fiile izin vermesi ondan razı olduğu anlamına gelmez.

Kader inancına göre herkes yaptıklarından kendisi sorumludur ve herkesin başına ne gelirse kendi yaptıkları yüzünden gelir. Dolayısıyla suçlu kimse kabahati başkasına atamaz. Çünkü Allah ona akıl ve irade vermiştir. Kader inancı, insanları tembelliğe teşvik etmek bir yana akıl ve iradelerinin sorumluluğunu yerine getirmek için onları çalışmaya çağırır. Yine bu inanca göre hakkımızda neyin hayır neyin şer olduğunu biz tam kestiremeyiz. Bu yüzden irademizle elimizden geleni yapıp neticeyi Allah'a bırakmamız gerekir.⁴⁰³

Şimdi bu konu atasözlerimizde nasıl yer almış, onları ve ilgili olduklarına inandığımız ayet-i kerimeleri ele alalım.

Allah'ın İlmî Her Şeyi İçine Alır

İslâm inancına göre Allah her şeyin yaratıcısıdır. Dolayısıyla her şeyi bilir. İlim denilen kanunları koyan, dilediğinde değiştiren de O'dur. Mahlûkatta O'na gizli, O'na uzak, O'nun bilmediği hiçbir şey olamaz. O'nun ilmi sonsuzdur, her şeyi içine alır. Bu İslâm inancı dilimizde: "*İlmullah her şeyi muhittir.*"⁴⁰⁴ atasözüyle ifade edilmiştir.

Atasözü kaynaklarında verdiğimiz haliyle yer alan bu atasözü şu ayet-i kerimeden hemen hemen lâfzen dilimize geçmiştir: "...Allah'ın her şeyi ilmiyle ihata ettiğini, O'nun ilmi dışında hiçbir şey olmayacağını siz de bilirsiniz." (*Talâk 65 / 12*) Burada da

⁴⁰³ Geniş bilgi için bkz: Öztürk, s. 203-229; Ünal, Ali, s. 150-158; Ünal, Yusuf (2010), "*Kaderi Nasıl Anlamalı?, Sızıntı Dergisi*", sayı, 377, İzmir.

⁴⁰⁴ Albayrak, s. 551.

Allah'ın ilminin, dolayısıyla hükmünün, yeri- göğü ve arasındakileri kuşattığı, hiçbir şeyin O'nun ilmi dışında olamayacağı haber verilmektedir.

Allah'ın İzni Olmadan Dalından Yaprak Bile düşmez

Kâinatın yegâne sahibi Yüce Allah'tır. O, her şeyi, hiçbir şeye ihtiyaç duymadan yaratmıştır. Canlı- cansız, şuurlu- şuursuz, görünen- görünmeyen... her şey O'nun emri ve izni dairesinde hareket eder. O izin vermezse; ne melek, ne insan, ne cin ne de tabiat kanunları bir şey yapabilir. O dileyince ateş İbrahim'i yakmaz, tufan Nuh'a zarar vermez, deniz Musa'yı yutmaz, balık Yunus'u yemez, kurtçuklar Eyyub'a zarar veremez, Yusuf kuyuda boğulmaz... Yine O dilerse cinler de rüzgâr da Süleyman'a nefer olur, Salih'in duasıyla taş deve doğurur, ölümler İsa'nın vesilesiyle dirilir, ay Hz. Muhammed'in işaretleriyle ikiye ayrılır...

Bütün bunların, şu atasözlerinde ifade edildiğini görürüz: *“Allah'ın emri olmasın daldan yaprak kopmaz.”*⁴⁰⁵ *“Allah emretmeyince kuş kanadını kıpratmaz.”* *“Allah'sız çöp başı deprenmez.”*⁴⁰⁶ Asırlardır bu sözleri hayat düsturu bilen atalarımız, Allah'a dayanmadan, O'nun dilemesi olmadan hiçbir şeyin olamayacağına sağlam iman etmiş; hem zahiren çirkin görünen musibetlere hikmet nazarıyla bakmasını bilmiş hem de nimetler karşısında hepsinin Allah'tan geldiğini bilip şımarıklığa ve küstahlığa düşmemişlerdir.

Halk arasında çok yaygın kullanılan bu atasözlerimizin kaynağının şu ayet-i kerime olduğu ayan beyan ortadadır: *“... O'nun haberi olmadan bir tek yaprak bile düşmez...”* (*En'âm, 6 / 59*) Bu ayet Allah'ın ilminin hudutsuzluğunu ve her şeye şâmil olduğunu tasvir etmektedir. Yaprak düşmesi sürekli olur, gecesi gündüzü yoktur. Günün her ânında irili ufaklı sayısız yaprak dalından kopar. İşte bu cüz'î, küçücük ve önemsiz gibi görünen işler bile Allah'tan habersiz, O'ndan izinsiz olmaz. Haliyle kâinatta hiçbir varlık başıboş hareket edemez, tesadüf diye bir şey olamaz.

“Kıyamet vaktini bilmek O'na aittir. O'nun bilgisi ve izni olmaksızın, ne bir meyve tomurcuğundan çıkabilir, ne her hangi bir dişi hamile kalabilir, ne hâmile olan biri yavrusunu doğurabilir. ...” (*Fussilet 41 / 47*) ayeti de söz konusu ettiğimiz

⁴⁰⁵ Albayrak, s. 146.

⁴⁰⁶ Albayrak, s. 147.

atasözlerine kaynaklık etmiş olmalıdır. Kıyametten sonra meyve tomurcuklarından ve hamileliklerden bahsedilmesinde Yüce Allah'ın ilminin ve hükmünün sadece kıyamet gibi çoğu kimsenin kendine uzak gördüğü büyük hâdiseleri ve evreni değil; herkesin her gün şâhit olduğu bitkileri ve onların yeşermelerini, çiçek açıp meyve vermelerini, sararıp solmalarını; insanların ve hayvanların en hassas şartlar altında üremelerini yani bütün varlığı ihata ettiğine işaret olabilir. Hülasa, afâkî âlem Allah'ın hükmüne tâbî olduğu gibi enfüsî âlem de O'nun tasarrufu altındadır.

Yukarıda zikrettiğimiz atasözlerinde “yaprak kopması”, “kuş kanadının kıpraması”, “çöp başının depreşmesi” gibi küçük ve basit teşbihlerin yapılması da her şeyin Allah'ın emri altında olduğunu vurgulamak içindir. Bu kadar küçük ve önemsiz görülen şeyler bile O'nun izniyle oluyorsa büyük ve önemli olaylar nasıl O'ndan habersiz olabilir ki!

Herkesin kendine göre plânları, arzuları olur. Hatta kimileri heveslerini gerçekleştirme uğruna Allah-u Teâlâ'ya açıkça karşı çıkarlar. Böylelikle emellerine ulaşmayı umarlar. Geçici bazı başarıları sonucunda bazıları Allah'a rağmen hedeflerine ulaştıklarını sanırlar. Bilmezler ki Allah onlara “mühlet” vermiştir. Kâinatta O'nun izni olmadan hiçbir şey olmaz. O, her şeyden haberdardır. Hep ve sadece O'nun dediği olur. “Allah'ın dediği olur.”⁴⁰⁷ ve “Allah yapar ne yaparsa.”⁴⁰⁸ atasözlerimiz bu hakikati ifade eder.

Bu atasözlerinin kökeni şu ayet-i kerimeye kadar dayanıyor olmalıdır: “...De ki: “Bütün yetki ve karar Allah'ındır. ...” (Âl-i İmrân 3 / 154) Bu ayet-i kerime Uhud savaşıyla ilgili nâzil olmuştur. Orada çok sayıda sahabe şehit olup İslâm ordusu geçici bir bozguna uğrayınca- ayetlerde anlatıldığına göre- çokları can derdine düşüp savaş meydanından hızla kaçıyor, Hz. Muhammed (sas) onları çağırmasına rağmen dönüp kimseye bakmıyorlardı.⁴⁰⁹ Bu bozulmuş ve dağılıştan sonra Allah onları affetti ve üzerlerine sekine indirdi. Öyle bir sekine ki Müslüman askerlerin bir kısmı savaşın o dehşetli ortamında uyuya kaldı. Çeşitli niyetlerle Müslümanlarla birlikte cephede olan münafıklar ise ölüm korkusundan uyuyamamışlardı. Uyumak bir yana fitneyi uyandırmaya başlamış ve ayetin ifadesiyle: “Bu işin kararlaştırılmasında bizim yetkimiz

⁴⁰⁷ Yurtbaşı, s. 923.

⁴⁰⁸ Yurtbaşı, s. 923.

⁴⁰⁹ Bkz: Âl-i İmrân 3/153.

mi var? Ne gezer! diye söyleniyorlardı."⁴¹⁰ Bu sözleriyle Uhud'ta meydan savaşı yapılmasını ve savaşta alınan diğer kararları tenkit ediyor ve olanlardan kendilerinin sorumlu olmadığını söylüyorlardı. Akıllarınca her şeyin sorumlusu, haşâ, kararları veren Hz. Muhammed (sas) idi.⁴¹¹

Yüce Allah onların Rasulullah'ı töhmet altında bırakan bu düşüncelerinin tutarsızlığını: "...De ki: *"Bütün yetki ve karar Allah'ındır. ..."* (Âl-i İmrân 3 / 154) diyerek gösterdi. Evet, galibiyet de mağlubiyet de O'nun izni ve takdiriyleydi. Yüce Rabbimiz lütfedip orada olup bitenlerin hikmetini de şöyle beyan buyurdu: *"Allah, sizin içinizde olanı sınamak ve kalplerinizi her türlü vesveseden ve kirden arındırıp pırıl pırıl yapmak içindir ki bunu başınıza getirdi."* (Âl-i İmrân 3 / 154) Neticede O'nun dediği oldu. O, kullarını bir takım hâdiselerle imtihan etti. Kimi kazanıp derecesini yükseltti kimi kaybedip hüsrana uğradı.

Belirttiğimiz atasözleri de ayet-i kerimeler de her şeyim Allah'ın ilmi ve izni dairesinde cereyan ettiğini, O'nun bilip taktir ettiği kaderin haricinde hiçbir şeyin olmadığını ifade etmektedir.

Allah'ın Ondurmadığını Kul Onduramaz

Mutlak güç ve kudret, sınırsız irade Cenab-ı Allah'a aittir. Dolayısıyla O'nun istemediği bir şeyi ne kimse O'na yaptırabilir ne kendisi yapabilir. Allah hiçbir şeyi yapmaya mecbur değildir, O'nu kimse zorlayamaz. Mahlûkatın hepsi bir araya gelseler Allah'ın iradesinin zıddına hiçbir şey yapmazlar. O'nun râzı olmadığına has kulları, peygamberleri zaten razı olmazlar. Bu İslâmî inanç atasözlerimize şu şekillerde yansımıştır: *"Allah'ın ondurmadığını kul onduramaz."*, *"Allah'ın ondurmadığını peygamber sopa ile kovalar."*, *"Allah'ın ondurmadığını kim ondurur."*, *"Allah'ın istemediğini peygamber, kapıdan kovarmış."*⁴¹²

Bu atasözlerimizin üzerinde şu ve benzeri ayet-i kerimelerin tesiri açıkça görülmektedir: *"...ne diye münafiklar hakkında hüküm verirken kalkıp birbiriyle çekişen iki fırka haline geliyorsunuz? Allah'ın saptırıldığını siz mi yola getirmek istiyorsunuz? Her kimi Allah şaşırtırsa, artık sen ona yol bulamazsın. ..."* (Nisâ 4/88) Rivayetlere göre bu ayet

⁴¹⁰ Bütün bu anlatılanlar için bkz: Âl-i İmrân, 3/154.

⁴¹¹ Kur'ân Yolu, Âl-i İmrân 3/154. Ayetinin tefsiri.

⁴¹² Bu atasözleri için alfabetik sıraya göre bkz: 146.

Medine'ye gelerek Müslüman olduklarını söyleyen ama Medine'nin havasını beğenmeyip müşriklere katılan bir topluluk veya Uhud'a giderken yoldan dönen münafıklar hakkında ya da Medine dışında Müslüman olduğunu söyleyip de hicret etmeyenler hakkında ihtilafa düşen Müslümanlar hakkında nâzil olmuştur.⁴¹³ İhtilaf bunlarla savaşıp savaşılmayacağı ve bunlara nasıl bir muamele yapılacağı hususunda ortaya çıkmıştı. Onlar kendi yaptıkları sebebiyle sapıtmışlar, Yüce Allah da onlar hakkında hükmünü vermişti. Artık hiç kimse onları doğru yola getiremezdi. İnsanların onlar hakkında çekişmeleri sonucu değıştirmezdi. Çünkü *“Allah'ın ondurmadığını kul onduramaz.”*

Şu ayet-i kerimeler de yukarıda andığımız atasözlerine kaynaklık etmiş olabilirler: *“Allah kimi şaşırırsa onu doğru yola getirecek yoktur. ...”* (A'raf 7 / 186) *“...Kendisinden izin çıkmadıkça, O'nun katında hiçbir şefaati iş bitiremez. ...”* (Yûnus 10 / 3)

Takdir Tedbiri Bozar – Kadere Karşı Gelinmez

Kulun “cüz'î” yani kısmî ve sınırlı bir iradesi vardır. O, sadece kendisine tanınan serbest alanda devreye girebilir. Tam ve sınırsız demek olan “küllî irade” ise Cenab-ı Hakk'a aittir. O'nun iradesinin sınırları yoktur. İrade ettiği her şeyi yapabilir, kimse O'na mani olamaz. O, yaptıklarından ötürü kimseye hesap vermek zorunda da değildir.

Kul, zaman zaman cüz'î iradesinin sınırlarını aşmaya, haddinden tecavüz etmeye yeltenir. Böyle durumlarda karşısına küllî iradenin aşılmaz duvarları çıkar ve hep O'nun dediği olur! Kula düşen, evet tedbir almak, iradesinin hakkını vermektir. Ama kendi vazifesini aşıp Allah'ın işine karışmaya, O'nun yerine karar vermeye kalkışmamalıdır. Bunun böyle olduğunu asırlar süren tecrübeleriyle gören atalarımız bu hakikati şu atasözleriyle ifade etmişlerdir: *“Kadere karşı gelinmez.”*,⁴¹⁴ *“Kaderde ne varsa o olur.”*,⁴¹⁵ *“Kadere keder olunmaz.”*,⁴¹⁶ *“Takdir, tedbiri bozar.”*,⁴¹⁷ *“Takdirde yazılan, tedbirle bozulmaz.”*,⁴¹⁸ *“Takdir ne ise o olur.”*,⁴¹⁹ *“Takdire rızadan gayri çare*

⁴¹³ Daha geniş bilgi için bkz: Taberî, Râzî, Kurtûbî, Elmalî'lı'nın Nisâ 4/88. Ayetinin tefsirine bakınız.

⁴¹⁴ Albayrak, s. 583.

⁴¹⁵ Albayrak, s. 583.

⁴¹⁶ Yurtbaşı, s. 70.

⁴¹⁷ Yurtbaşı, s. 71.

⁴¹⁸ Albayrak, s. 813.

⁴¹⁹ Yurtbaşı, s. 71.

olmaz.”, ⁴²⁰“Takdir-i Hüda, kuvvet-i bazu ile dönmez.”, ⁴²¹ “Takdirin tağyiri mümkün değildir.”, ⁴²² “Allah’tan yazılmış, başa gelecek.”, ⁴²³ “Kul yazısını, baş sızısını çekecek.”⁴²⁴

Zikrettiğimiz atasözlerinde vurgulanan inancın temelinde şu Kur’ân’î düsturun tesiri olmuş olmalıdır: “De ki: “Allah bizim hakkımızda ne takdir etmiş, ne yazmışsa başımıza ancak o gelir. Mevlamız, sahibimiz O’dur. ...” (Tevbe 9 / 51) Bundan önceki 50. ayette münafıkların Hz. Muhammed (sas) ve ashabı hakkındaki düşünceleri: “Sana bir iyilik gelirse onlar üzülrler ve eğer başına bir musîbet gelirse içlerinden, “Neyse ki biz daha önce tedbirimizi almıştık. Sorununuzu nasıl çözerseniz çözüünüz!” deyip senin başına gelen felaketten dolayı keyifli keyifli arkalarını döner giderler.”(Tevbe 9 / 50) şeklinde anlatılır. 51. ayette ise Peygamberimize (sas) münafıkların bu düşüncesine vereceği cevap öğretilmektedir.

Yani onlara şöyle de; biz istişare ile hareket ederek elimizden geleni yaptık, irademizin hakkını verdik. Bundan sonrası kaderimize razı olmak ve Allah’a tevekkül etmektir. Çünkü O’nun takdir ettiğinden başkası başımıza gelmez. O’nun hakkımızdaki takdiri ise bizim ya dünyamızın ya ahiretimizin hayrınadır. Yeter ki sabır ve rıza gösterelim. Çünkü Allah bizim sahibimiz ve yardımcımızdır. Bizim kötülüğümüzü istemez, bize asla zulmetmez. ⁴²⁵

Yukarıda verdiğimiz atasözleri: “Allah’ın izni olmaksızın hiçbir musîbet başa gelmez. ...” (Tegâbûn 64 / 11) ayetiyle de aynı bağlamda ele alınabilir. Görüyoruz ki atasözlerine yansıyan kader inancı ancak Kur’ân’a inanıp onu özümseyen kişiler tarafından söylenmiş olabilir.

Kul Meyleder Allah Yaratır

İnsanoğlu âcizdir. İhtiyacı olduğu şeyleri bir başına elde etmeye gücü yetmez. Onlara ancak Allah’ın lutfuyla ulaşabilir. Yüce Allah da kullarının ihtiyaçlarını karşılamakta son derece cömerttir. Çoğu nimeti daha kulları istemeden onların istifadesine sunar. Bu

⁴²⁰ Albayrak, s. 814.

⁴²¹ Yurtbaşı, s. 71.

⁴²² Albayrak, s. 814.

⁴²³ Yurtbaşı, s. 69.

⁴²⁴ Yurtbaşı, s. 71.

⁴²⁵ Elmalî’lı, Tevbe 9/51. Ayetinin tefsirinde.

sebeple insanlar bir şeyi yapmaya karar verdiklerinde o işi yapıp bitirmek kendilerine aitmiş gibi düşünüp işin büyüklüğü ve şartların zorluğu karşısında ümitsizliğe kapılmamalıdır. Çünkü hakikatte o işi yaratacak olan Allah'tır.

Aynı inanç bir takım başarılarla mazhar olmuş kişilerin de şımarıklığa düşmemeleri gerektiğini, çünkü başarıların Allah'tan olduğunu hatırlatmaktadır. İslâm inancına göre kul iradesiyle hayır ya da şer bir davranışı yapmaya yahut bir sözü söylemeye meyleder. Kulun bu meyli istikametinde onun davranış veya sözünü ise Allah yaratır.⁴²⁶ Bu manayı atalarımız; “*Oku menziline ‘Ya Hak’ erdirir.*”⁴²⁷ atasözüyle dile getirmişlerdir.

Bu atasözünün ortaya çıkmasında şu ayet-i kerimenin tesirinin olabileceğini düşünüyoruz: “*Siz savaşta onları kendi kuvvetinizle öldürmediniz, lâkin Allah öldürdü. (Ey Resulüm) Attığın vakit sen atmadın, lâkin Allah attı. ...*” (Enfal 8 / 17)

Peygamber Efendimiz (sas) daha sonra bazı savaşlarda da tekrar edeceği üzere Bedir’de avucuna toprak alıp “*yüzleri kurusun!*” diyerek düşman tarafına attı. O toprak karşı tarafın askerleri üzerinde büyük bir kasırğa tesiri gösterdi. Yüzüne gözüne toprak giren askerler savaşı bırakıp kendileriyle meşgul olmaya başlayınca düşman saflarında bozgun başladı.⁴²⁸ Bundan istifade eden İslâm askerleri de düşmanların kimini esir aldı kimini öldürdü. Savaş sonunda ‘şunu şöyle esir aldım, falanı böyle öldürdüm’ gibi konuşan gaziler oldu. Bunun üzerine Yüce Allah yukarıdaki ayeti inzal etti. Bu Mü’minleri şirkten kurtaracak bir uyarı idi. Evet kılıç sallayan onlardı. Ama onlara o gücü veren de kılıca kesme kabiliyetini veren de Allah’tı. Dolayısıyla kimsenin böbürlenip şımarmasına mahal yoktu. Merhum Elmalı’nın dikkat çektiği üzere aksi düşünülürse yani gaziler galibiyeti kendilerinden bilmeye kalkıştırlarsa zaferi esas Rasulullah’ın attığı çakıllara ve kılıçlara vermek düşer! Ama şeref ne kınında duran kılıcın ne de ayaklar altındaki çakıl taşlarınınındır. Burada kılıcın ve çakılın gazilere karşı durumu nasılsa, gazilerin Allah’a karşı durumu onlardan daha aşağıdadır. Buna binaen herkes haddini hududunu bilmeli ve şımarıp küstahlığa düşmemelidir. Çünkü her şeyi yaratan Allah’tır.⁴²⁹

⁴²⁶ Ünal, Yusuf (2010).

⁴²⁷ Albayrak, s. 733.

⁴²⁸ Taberî, Enfal 8/17. Ayetinin tefsirinde; Râzî, Enfal 8/17. Ayetinin tefsirinde; Elmalı’lı, Enfal, 8/17. Ayetinin tefsirinde.

⁴²⁹ Elmalı’lı, Enfal 8/17. Ayetinin tefsirinde.

Aynı zamanda bu ayet Hz. Muhammed'in (sas) attığı bir avuç toprağın tesirinin büyüklüğünü anlatırken bunun peygamber de olsa bir beşerin gücünü aşacağını dolayısıyla fiillerin yaratıcısının Allah olduğunu nazara veriyor.⁴³⁰ Dolayısıyla hiçbir faniye ilahî sıfatlar yüklemeye, ona boyundan aşkın misyonlar biçmeye gerek yoktur. Mahlûkatın bütünü Allah'ın emriyle hareket etmektedir. Ayet bu manaları ihtar ederek Müslümanları şirke karşı ikaz ediyor.

“Oku menziline ‘Ya Hak’ erdirir.” atasözü de yukarıda ifade edilen İslâm inancını yukarıdaki ayete muvafık bir şekilde ifade ediyor. Bu atasözü ayetin sebab-i nüzulleri arasında rivayet edilen Efendimizin (sas) Hayber Kalesi'nin önünde yayıyla bir düşman askerine fırlattığı okun düşmana isabet edip onu öldürmesiyle⁴³¹ birlikte düşünülürse sözünü ettiğimiz münasebet daha da kuvvetlenir sanırım.

Herkes Kendi Yaptığından Sorumludur

Allah Teâlâ insanlara akıl ve irade vermiştir. İnsanlar davranışlarını kendi akıl ve iradeleriyle, üzerlerinde ilahî bir zorlama olmadan seçerler. Bu serbestlik varlık içerisinde sadece insanlara ve cinlere verilmiştir. Bu özellikleri dolayısıyla hem insanlar hem de cinler yaptıkları her şeyden sorumludurlar.

İnsanoğlu kim için, ne yaparsa yapsın yapıp ettikleri dönüp kendisini bulur. Bu insanlar arası münasebetlerde de böyledir. *“Başkasına minder atan, kendi altına atar.”*⁴³² atasözü bu durumun müspet yanını, *“Başkasına kuyu kazan, kendi düşer.”*⁴³³ atasözü de menfî yanını ifade eder. Aynı vaziyet kulun Allah'la olan münasebetlerinde de geçerlidir. Yani kul sürekli ibadet etse, bunun Allah'a sağlayacağı hiçbir fayda yoktur. Tamamen kendisi için ibadet etmiş olur. Zira ibadete ihtiyacı olan kuldür. Tam aksine kul hiç ibadet etmeyip isyan ve inkâra sapsa yine Allah'a hiçbir zarar veremez. Sadece kendisine zarar vermiş olur. Bu durumları ifade eden pek çok atasözümüz mevcuttur. Onların bazıları şunlardır: *“Kişi ne yaparsa kendine yapar.”*,⁴³⁴ *“Kişidir kendini hem*

⁴³⁰ Râzî, Enfal 8/17. Ayetinin tefsirinde; Elmalî'lı, Enfal 8/17. Ayetinin tefsirinde.

⁴³¹ Râzî, Enfal 8/17. Ayetinin tefsirinde.

⁴³² Albayrak, s. 231.

⁴³³ Albayrak, s. 231.

⁴³⁴ Albayrak, s. 646.

aziz eden hem rezil.”,⁴³⁵ *“Ne edersen kendine, yine kendi kendine.”*,⁴³⁶ *“Herkes serdiği postun üstüne oturur.”*⁴³⁷

Bu atasözlerinin meydana gelmesinde aşağıdaki ayet-i kerime gibi ayetlerin tesirinin olduğu şüphesizdir: *“... Herkesin kazandığı iyilik kendi lehine, işlediği fenalık da kendi aleyhinedir. ...”*(Bakara 2 / 286) Yani hiç kimse yaptığı iyilik ve ibadetlerden ötürü Allah’a bir faydasının olduğunu sanmasın. Ya da dini için yaptığı hizmetlerden dolayı kimseyi minnet altında bırakmasın. Çünkü ibadetin yararı kendisi içindir. Yine hiç kimse işlediği kötülüklerin Allah’a veya ihmal ettiği vazifelerinin dine zarar vereceğini sanmasın. Bundan ancak kendisi zararlı çıkar.

Bu ayette amellerin ferdîliği meselesi vardır. Hem cezalar hem mükâfatlar kişinin kendi amellerinin neticesidir.⁴³⁸ Dolayısıyla insan başkalarının iyiliklerine bel bağlamamalıdır. Atalarının veya evlatlarının hasenatlarını sayıp dökerken kendi miskinlik etmemelidir. Çünkü ona fayda verecek olan kendi amelleridir. Aynı şekilde atalarının ve/veya evlatlarının kötülükleri de kişiye zarar vermez. Ona zarar verecek olan kendi amelleridir. Ancak vesîle olunan iyilik ve kötülüklerin de aynı şekilde kişiyi sorumlu tutacağını unutmamak lâzım.

Mealini vereceğimiz şu ayetler de andığımız atasözlerine tesir etmiş olmalıdır: *“...Bizim yaptıklarımızın karşılığı bize, sizin yaptıklarınızın ise size ait...”* (Bakara 2 / 139) *“Başınıza gelen her musîbet, irtikâb ettiğiniz günahlar, ihmal ve kusurlarınız sebebiyledir ...”* (Şûrâ 42 / 30)

“Kendi düşen ağlamaz.” atasözümüz de sorumluluğun kişinin kendinde olduğunu belirtir. Şu ayet-i kerimeyle aşağı yukarı aynı anlamdadır: *“... Her kim de o yoldan (hak yoldan) saparsa, o da kendi aleyhine olarak sapar...”* (Yûnus 10 / 108)

Herkes kendi davranışlarının sonucuna katlanmalıdır. İnsanın söz ve davranışları tarlaya atılan tohum gibidir. Zamanla neşv-ü nema bulur. Ortaya çıkan ürün ister iyi olsun ister kötü, onu toplamak tohumu atana düşer. Bir işin olmasına sebep olan onun sonuçlarına

⁴³⁵ Yurtbaşı, s. 1009.

⁴³⁶ Albayrak, s. 719.

⁴³⁷ Albayrak, s. 527.

⁴³⁸ Mevdûdî, Bakara 2/286. Ayetinin tefsirinde.

katlanmalıdır. “Köpeği (leşi) öldürene sürütürler.”,⁴³⁹ “Herkes pişirdiğini soğutsun, doğurduğunu büyütsün.”⁴⁴⁰ atasözleri fertlerin bu sorumluluklarına vurgu yapar.

Bu atasözlerinin meydana gelmesinde şu ve benzeri ayetlerin tesirinin olduğu düşünülebilir: “Ama onlar mutlaka kendi yükleri ile beraber başka yükleri de yani başkalarını saptırmanın vebalini de taşımak zorunda kalacak ve kıyamet günü uydurdukları iftiralarından sorguya çekileceklerdir.” (Ankebut 29 / 13) Bu ayet ehl-i küfür hakkında nâzil olmuştur. Onların elebaşları insanları kendi bâtil yollarına çağırdıkları ve günaha girmeye teşvik ettikleri için onların günahlarından da pay alacaklardır. Merhum Mevdûdî’nin verdiği misalde olduğu gibi bir hırsız başka birini suçuna ortak etse iki suçtan birden yargılanır; hem hırsızlıktan hem hırsızlığa azmettirmekten.⁴⁴¹ Bu hususla ilgili Hz. Muhammed (sas) şöyle buyurmuştur: “İslâm’da iyi bir yol, iyi bir çığır açan, o yolda gidenlerin sevabı kadar sevabı onların sevabından eksiltilmemek üzere alır. Kötü bir yol açan ise, o yolda gidenlerin günahı kadar günahı onların günahlarından eksiltilmemek üzere alır.”⁴⁴²

Kul Azmayınca Hak Yazmaz

İnsanların çoğu başlarına gelen fenalıkları kadere yükleyerek kendi kusur ve ihmallerini görmek istemez. Oysa Allah, kaderi kulun iradesini hangi yönde kullanacağını sınırsız ilmiyle bilerek yazar, onu kötülüğe zorlamaz. Dolayısıyla musibetler kişinin iradesini yanlış kullanmasının veya hiç kullanmamasının eseridir. Kişinin cüz’î iradesini kullanamayacağı durumlar ise zaten onun sorumluluğu içerisinde değildir. Birçok atasözü musibetlerin kulun kendisi yüzünden başına geldiğini ısrarla belirtir. “Kul azmayınca Hak yazmaz.”,⁴⁴³ “Kul azmayınca, gada yürümez.”,⁴⁴⁴ “Kul azar, gada yürür.”,⁴⁴⁵ “Herkes ne ederse kendine eder.”,⁴⁴⁶ “Ne ekersen onu biçersin.”,⁴⁴⁷ “Ne

⁴³⁹ Albayrak, s. 662.

⁴⁴⁰ Yurtbaşı, s. 987.

⁴⁴¹ Mevdûdî, Ankebut 29/13. Ayetinin tefsirinde.

⁴⁴² Müslim, “Zekât”, 69.

⁴⁴³ Albayrak, s. 675.

⁴⁴⁴ Albayrak, s. 675.

⁴⁴⁵ Albayrak, s. 675.

⁴⁴⁶ Yurtbaşı, s. 987.

⁴⁴⁷ Yurtbaşı, s. 1021.

doğrarsan aşına o çıkar kaşığına.”,⁴⁴⁸ *“Her ne doğrarsan çanağına, o çıkar kaşığına.”*
⁴⁴⁹atasözleri bunlardandır.

Bize göre bu atasözlerinin zemininde şu ve benzeri ayetlerin ortaya koyduğu inanç dünyamızın tesiri vardır: *“Biz onlara zulmetmedik, asıl onlar kendi kendilerine zulmettiler. ...”* (*Hûd 11 / 101*) Bu ayetten evvel helak olan kavimlerin ibretlik durumları anlatılmaktadır. Onlar kendi iradeleriyle sapık ve sapkın işler yapıyor ve bunlarda ısrar ediyorlardı. Bu ayette onların başına gelenlerin bizzat kendi yaptıkları sebebiyle olduğu, Cenab-ı Allah’ın zulmetmekten münezzeh olduğu vurgulanıyor.

Şu ayet-i kerimeler de yukarıda verdiğimiz atasözleriyle aynı manayı taşımaktadır: *“Ey insan! Sana gelen her iyilik Allah’tandır. Başına gelen her fenalık ise nefsendendir.”* (*Nisa 4 / 79*) *“Başınıza gelen her musîbet, işlediğiniz günahlar (ihmal ve kusurlarınız) sebebiyledir, hatta Allah günahlarınızın çoğunu da affeder.”* (*Şura 42 / 30*)

İnsanoğlu Başına Gelenin Hayır mı Şer mi Olduğunu Bilemez

İnsanoğlu karar verirken acelecidir. Ekseriyetle hâdiselerin sadece görünen yüzüne odaklanır ve hükmünü ona göre verir. Böyle olunca da çokça yanılığa düşer. Hakkında iyi olacağını sandığı nice durumlarda zor bir imtihanın içine düşebilir veya tam tersi şer zannettiği bir vaziyet kendisine büyük hayırların kapısını açabilir. *“Vakit olur ki bâtil sandığın hak çıkar.”*,⁴⁵⁰ *“Allah bir kapıyı kaparsa, bin kapıyı açar.”*,⁴⁵¹ *“Allah gümüş kapıyı kaparsa altın kapıyı açar.”*⁴⁵² atasözleri bu durumları anlatmak için kullanılır.

Şu ayet-i kerime yukarıdaki atasözleriyle aynı manayı taşımaktadır. *“Hoşlanmasanız da savaş size farz kılındı. Olur ki hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olur. Olur ki sevip arzu ettiğiniz bir şey sizin için şerli olur. Gerçeği Allah bilir, siz bilmezsiniz.”* (*Bakara 2 / 216*) Evet, savaş zordur. Sevimsiz ve sıkıntılıdır. Savaşanlar ailelerinden ve alışageldikleri rahatlarından mahrum kalırlar. Kimi öldürülür kimi sakat kalır. Daha faydalı işlerde harcanabilecek olan zaman cephede, silâh altında geçirilir... Tabiatları gereği insanlar savaştan hoşlanmazlar. Ama gerektiği durumlarda savaşılması gerektiğinde daha büyük tehlikeler baş gösterir. Irz çiğnenip, namus ayakaltına alınabilir.

⁴⁴⁸ Yurtbaşı, s. 1021.

⁴⁴⁹ Yurtbaşı, s. 985.

⁴⁵⁰ Albayrak, s. 854.

⁴⁵¹ Yurtbaşı, s. 922.

⁴⁵² Yurtbaşı, s. 923.

Topyekûn bir millet esaret zincirlerine vurulabilir. İşte bu yüzden Yüce Allah burada, gerektiğinde savaşmanın zaruret olduğunu bildiriyor. İnsanların sevimsiz buldukları savaş durumunun hayırlara vesile olabileceğini, tercih ettikleri savaşmama halinde ise onları birtakım şerlerin beklediğini hatırlatıyor.

İnsanlar gaybı bilemedikleri için önlerini göremezler. Bunun için her şeyi bilen Yüce Allah'ın emrine uyarlırsa kazançlı çıkarlar. Aksi takdirde davranışlarını sadece hoşlanıp hoşlanmamaya göre yapmaya kalkarlar ki bu hüsrana demektir.

Yukarıda andığımız ayet ve atasözleri hâdiseler hakkında acele karar vermemeyi, Allah'ın tekdirinin mutlaka hayır olacağını vurgulamaktadır. Özellikle “*Vakit olur ki bâtil sandığın hak çıkar.*” atasözü ayette geçen “*Olur ki hoşlanmadığınız bir şey sizin için hayırlı olur.*” (Bakara 2 / 216) ifadesinin meali gibidir. Aralarındaki anlam birliği, bu atasözünün üzerinde ilgili ayetin tesirinin oldukça açık olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Birçok Türk atasözü, ayet-i kerimelerle aynı veya yaklaşık manayı taşımaktadır. Bizim buradan çıkardığımız sonuç; bazı atasözlerinin meydana gelmesinde Kur'ân-ı Kerim'in etkili olduğu şeklindedir. Bazı atasözleri, bazı ayetlerin lafzıyla birebir aynıdır. Atasözlerinde kullanılan kelimelerin bazıları ise aynıyla Kur'ân'dan alınmıştır. Böyle atasözleri, ilgili ayetlerin mealleriyle birebir örtüşmektedir. Bir kısım atasözlerinde ise anlam ayetlerle birebir örtüşmemekte fakat yaklaşık manayı vermektedir.

Ayetlerle aynı manayı ifade eden atasözlerinin mutlaka ve sadece Kur'ân'ın tesiriyle oluştuğu iddiasında değiliz. Bunu ispatlamak da mümkün gözüküyor. Ancak muhtevası Kur'ân'la örtüşen atasözlerinin Kur'ân'dan bağımsız ve habersiz ortaya çıktığı da iddia edilemez. Çünkü karşımızda benzer manalara gelen yüzlerce ayet ve Türk atasözü bulunuyor. Biz bu benzerliğin İslâm inancına göre Allah kelamı olan Kur'ân'ın; Müslüman bir toplumun dilini, düşüncesini ve yaşantısını etkilemesinden kaynaklandığını düşünüyoruz.

Bir mevzuda ayet sayısı ne kadar çok ise genellikle atasözü sayısının da çoğaldığını tespit ettik. Üstelik ayetlerin manalarındaki nüansların atasözlerine de yansıdığı, sadece tekrardan ibaret olmadığı da söylenebilir. Ölüm, ecel, rızık, Allah'ın dilemesi konuları buna örnektir. Kaba bir genellemekten kaçınmak şartıyla Kur'ân bir konuya ne kadar çok yer vermişse aynı konuya atasözleri de çok yer vermiştir diyebiliriz. En azından ele aldığımız inanç konuları için bu durum geçerlidir.

Türk milletinin tarih boyunca Kur'ân'la ne kadar bütünleştiğini, Kur'ân'nın ruhunu nasıl özümlediğini de bu konuyu çalışırken gördük. Onların, Allah'ın kelamına sıkı sıkıya yapışıp onu kendilerine rehber edindiklerini müşahede ettik.

Çalışmamız esnasında birçok atasözleriyle ilk defa karşılaştık. Bu durum, tanıdığımız sandığımız atasözlerimize çok yabancı olduğumuz gerçeğiyle bizi yüzleştirdi. Oysaki atasözleri bizi biz yapan değerleri öğrenmenin, ecdadımızın yaşantısı hakkında fikir sahibi olmanın en kestirme yoludur. Bizim bu değerli hazinenin çok farkında olmadığımızı üzülerken gördük. Ümit ederiz ki bu çalışma atasözlerimizin öğrenilip, günlük hayatta daha çok kullanılmasına vesile olur.

Okullarda atasözlerini konu alan resim, şiir, hikaye, atasözü bilme yarışmaları; atasözlerini konu alan skeç ve drama gösterileri; “hadi anlat bakalım” tarzı etkinlikler tertip edilebilir. Böylece atasözlerinin, dolayısıyla kadim kültürümüzün genç nesillere aktarılması kolaylaştırılabilir.

Umuyoruz ki bu çalışma bundan böyle bizi atasözlerinin arka planını düşünmeye götürür. İnsanlara dinî meseleler anlatılır, ayetler açıklanırken atasözlerinden daha fazla istifade edilir. Türkçe tefsir ve meallerde atasözleri daha çok kullanılır.

Günlük hayatta doğruluğuna inanarak kullandığı birçok atasözündeki muhtevanın Kur’ân’da olduğunu gören kimsenin Kur’ân’a olan ilgisinin de artacağını umuyoruz. Çalışmamız buna vesile olursa kendimizi bahtiyar sayacağız.

KAYNAKÇA

- ABDULBAKİ, Muhammed Fuad (1990), *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- AHMED b. HANBEL, Ebû Abdillâh eş- Şeybânî (ts.), *Müsned*, Müessesetü Kurtuba, Mısır.
- AKGÜL, Muhittin (2002), *Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber*, Işık Yayınları, İstanbul
- AKSOY, Ömer Asım (1984), *Atasözleri ve Deyimler sözlüğü I*, 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ALBAYRAK, Nurettin (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, Kapı Yay. İstanbul.
- ALBAYRAK, Nurettin (2004), *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.
- ALKAN, A. Turan (1997), *Yatağına Kırgın Irmaklar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ARI, Sâim (2003), “*Su Gibi Aziz Olasın*”, *Sızıntı Dergisi*, sayı, 296, İzmir.
- AYDOĞAN, Rüştü(1999), *Konulu- Testli Atasözleri*, Evrensel İletişim Yay. Ankara.
- AYVERDİ, İlhan (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük 3 (Kubbealtı Lügati)*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- BAŞARAN, Selman (1994), *Hadislerin Türk Kültürüne Tesiri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- BEYATLI, Yahya Kemal (2009), “*Ezansız Semtler*”, *Aziz İstanbul*, Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.
- BUHARİ, Muhammed b. İsmail (ts.), *el-Câmiu's-Sahih*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul.
- BURSALI, Bayram (2009), *Sevgililer Diyarına Yolculuk*, Rehber Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, Şehmus (2008), *Dünya Âhiret Bütünlüğü*, Işık Akademi Yayınları, İzmir.

- DOĞAN, Mehmet (1996), *Atasözlerimizde Dinî Motifler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- DÖNDÜREN, Hamdi, “*Azâb, Azap*” *Şamil İslâm Ansiklopedisi*. (Dâru’l-Kitap adlı dijital programdan.)
- EBÛ DAVUD, Süleyman b. Eş’as (1969), *es-Sünen*, Neşreden: Muhammed Ali Es-Seyyid, Humus.
- ELMALI’LI, M. Hamdi Yazır (1979), *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Neşriyat.
- ERDAL, Kadir (2010), “*Bir Atasözleri Hazinesi: Güvâhî’nin Pendnâmesi*”, *Yağmur Dergisi*, sayı. 49, İzmir.
- EREN, Şadi (2002), *Kur’ân’da Teşbih ve Temsiller*, Işık Yayınları, İstanbul.
- EREN, Şadi (1995), *Kur’ân’da Gayb Bilgisi*, Işık Yayınları, İzmir.
- GÖKALP, Ziya (1996), *Türkçülüğün Esasları*, (Hazırlayan: Mehmet Kaplan), MEB Yayınları, İstanbul.
- GÖNEN, Sinan (2006), *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma*, Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- GÖRGÜN, Tahsin (2003), “*Medeniyet*”, *DİA*, Ankara.
- GÜLEN, Fethullah (2005), *Kendi Dünyamıza Doğru*, Nil Yayınları, İzmir.
- GÜLEN, Fethullah (2004), *Kırık Testi I*, Gazteciler ve Yazarlar Vakfı Yay. İstanbul.
- GÜLEN, Fethullah (2000), *Ölçü veya Yoldaki Işıklar*, Nil Yayınları, İstanbul.
- GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet (2010), “*Dilin Menşei Hakkında Bazı Mülâhazalar*”, *Yağmur Dergisi*, sy. 49, İzmir.
- GÜNGÖR, Erol (2007), *Dünden Bugüne Tarih - Kültür ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- GÜNGÖR, Erol (2006), *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- GÜNGÖR, Zülfikar (2007), “*Türk- İslâm Edebiyatının Kaynağı Olarak Kur’ân-ı Kerim*”, *I. Kur’ân Sempozyumu*, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, Çorum.
- GÜRKAN, Ahmet (ts.), *İslâm Kültürünün Garbı Medenileştirmesi*, Feza Gazetecilik.
- İBN KESİR, İmaduddin Ebu’l- Fidâ İsmail (1969), *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azîm*, Daru’l-Ma’rife, Beyrut.
- KABAKLI, Ahmet (2006), *Türk Edebiyatı I*, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- KALIN, İbrahim (2008), *İslâm ve Batı*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- KAPLAN, Mehmet (1997), *Kültür ve Dil*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KARABUDAK, Metin (2010), (Derleyen), *Alata - Balçılar Eğitim ve Kültür Dergisi*, sayı 3, Konya.
- KAZANCI, Ahmet Lütfi (1993), *Peygamberler Tarihi*, Nil Yayınları, İzmir.
- KILIÇ, Hulusi (1992), “*Belâgat*”, *DİA*, İstanbul.
- KORLAELÇİ, Murteza (1993), “*Din Kültür İlişkisi*”, *Felsefe Dünyası*, Sayı 8. (tufed.org adlı internet sitesinden alınmıştır.)
- KARAMAN, Hayrettin, Sadrettin Gümüş, İ. Kafi dönmez, Mustafa Çağrıncı (2007), *Kur’ân Yolu, Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara.
- KURTÛBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (1967), *el-Cami’li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Daru’l-Kütübi’l-Arabî, Beyrut.
- KUTUB, Seyyid (1971), *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, Darü İhyâit-Türâsi’l-Arabî, Beyrut.
- Dinî Terimler Sözlüğü* (2009), Komisyon, (Editör: Ahmet Nedim Serinsu) MEB Yayınları, Ankara.
- Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı* (2009), MEB Yayınları, Ankara.
- MENGİ, Mine (1999), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ, Ankara.
- MEVDUDÎ, Ebu’l Al’a (1991), *Tefhimu’l-Kur’ân*, (Terc: komisyon), İnsan Yayınları, İstanbul.

- MÜSLİM, İbn Haccac (1983), *Sahihu Müslim*, Daru'l-Fikr, Beyrut.
- NURSÎ, Bedizüzzaman Said (2008), *Sözler*, Şahdamar Yayınları, İzmir.
- NURSÎ, Bedizüzzaman Said (2004), *Mektubat*, Işık Yayınları, İzmir.
- NURSÎ, Bedizüzzaman Said (2004), *Lem'alar*, Işık Yayınları, İzmir.
- OY, Aydın (1991) “*Atasözü*”, *DİA*, İstanbul.
- ÖZALP, Ahmet. “*Gayb, Gayb Âlemi*”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*. (Dâru'l-Kitap adlı dijital programdan.)
- ÖZDENÖREN, Rasim (1985), *Müslümanca Düşünce Üzerine Denemeler*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Yener (2003), *Yeni Bir Yorumla İslâm İnanç Esasları*, Işık Yay. İstanbul.
- RÂZÎ, Fahrüddin Muhammed b. Ömer (1990), *Mefâtihu'l-Ğayb*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- SÜLÜN, Murat (2005), *Türk Toplumunun Kur'an-ı Kerim Kültürü*, ayışığıkitapları, İstanbul.
- ŞAHİN, Sait (2003), “*Bir Hüsn-ü Hat Teşhîrgâhı*”, *Sızıntı Dergisi*, sayı, 294, İzmir.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr (1995), *Câmiu'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kur'ân*, Beyrut.
- TİRMİZÎ, Ebû İsa (ts.), *es-Sünen*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- TOPRAK, Muhsin (2006), “*Rızık Nedir?*”, *Yeni Ümit Dergisi*, sayı, 74. İzmir.
- UĞURLUEL, Talha (2003), “*Osmanlı Mezar Taşlarının Dili*”, *Sızıntı Dergisi*, sayı, 294, İzmir.
- UZUN, Mustafa (2001), “*Kur'ân ve Türk Edebiyatı*”, *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları II*, İstanbul.
- ÜNAL, Ali (2003), *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Nil Yayınları, İstanbul.
- ÜNAL, Yusuf (2010), “*Kaderi Nasıl Anlamalı?*”, *Sızıntı Dergisi*, sayı, 377, İzmir.

YALINKILIÇ, İlhami (2001), *Bin Söz- Bin Öğüt Atasözleri*, Feza Gazetecilik A.Ş. İstanbul.

YAVUZ, Hilmi (1996), *Osmanlılık- Kültür- Kimlik*, Boyut Kitapları, İstanbul.

YAVUZ, Yusuf Şevki (1991), “Azap”, *DİA*, İstanbul.

YILDIRIM, Suat (1998), *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Feza Gazetecilik A. Ş. İstanbul.

YURTBAŞI, Metin (2008), *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, 12. Basım, Şahmat Matbaa, İstanbul.

www.tdkterim.gov.tr/atasoz

ZERKÂNÎ, M. Abdulazîm (1372), *Menâhil’ül- İrfan fî Ulûmi’l- Kur’ân*, Cilt 1, Daru İhyai’l-Kütübi’l-Arabî, Beyrut.

ÖZGEÇMİŞ

Yusuf ÜNAL, 1978 yılında Konya'nın Taşkent ilçesine bağlı Balcılar kasabasında doğdu. 1996'da Konya İHL'den mezun oldu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bir yıl Arapça hazırlık da okuyarak 2001'de bitirdi.

2003-2005 yıllarında özel bir lisede öğretmen olarak görev yaptı. Askerliğini 2005 yılında Tekirdağ'da kısa dönem olarak yaptı. Askerlik dönüşü aynı okulda göreve başladıktan sonra 2009 yılı Eylül ayına kadar bu okulda öğretmen, idareci ve zümre başkanı olarak görev yaptı.

2009 yılında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde öğretmenliğe atandı. Halen Ankara Elmadağ'da Şehit Sertaç Uzun ATL- METEM'de Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

2003 yılında Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri ana bilim dalı, Tefsir bölümüne yüksek lisans kaydını yaptırdı. Ancak çeşitli sebeplerden dolayı eğitime devam edemedi. 2008 senesinde çıkan öğrenci affıyla yüksek lisansına devam etme imkânı elde etti. Yüksek lisans tezi olarak: "Kur'ân-ı Kerim'in Türk Atasözlerine Tesiri" başlıklı konuyu hazırladı.

Yusuf ÜNAL, öğretmenliğinin yanı sıra yazı yazmakla da meşgul oluyor. Kaynak Yayınlarından yayımlanmış "Gül Dikenler" (2007) ve "Zerdali Çekirdeği" (2009) adında iki hikâye kitabı bulunmaktadır. Hikâye ve makaleleri çeşitli ulusal dergilerde ve internet sitelerinde yayımlanmaya devam etmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.